

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 1: USTRÓJ RZECZPOSPOLITEJ SZLACHECKIEJ – ROZWÓJ POLSKIEGO KONSTYTUCJONALIZMU.

1/ Periodyzacja. Zasadniczym kryterium dla periodyzacji dziejów ustroju dawnej Polski jest **forma państwa**. Określają ją: sposób organizacji naczelnych organów władzy (zależny od charakteru i zakresu uprawnień władz zwierzchnich oraz od, tego jakie grupy społeczne uczestniczą w sprawowaniu rządów) i relacje między władzami centralnymi a lokalnymi (określające stopień centralizacji lub decentralizacji państwa). O formie państwa decyduje nie tylko literatura prawa, ale również praktyka życia państwowego.

Zmiany formy państwa pozwalają wyróżnić następujące okresy w dziejach ustroju społeczno – politycznego dawnej Polski:

- 1/ Państwa plemienne i powstanie państwa polskiego (VIII w. – połowa X w.)
- 2/ Monarchia patrymonialna (II połowa X w. – 1320 r.) w ramach której wyodrębnia się 2 podokresy:
 - a/ monarchii wczesnośredniowiecznej (do 1138 r.)
 - b/ rozbicia dzielnicowego (do koronacji Władysława Łokietka w 1320 r.)
- 3/ Monarchia stanowa (1320 – 1454)
- 4/ Rzeczpospolita szlachecka, obejmująca 3 podokresy:
 - a/ demokracji szlacheckiej (1452 – 1652)
 - b/ oligarchii magnackiej (1652 – 1764)
 - c/ początki monarchii konstytucyjnej (1764 – 1794)

Literatura:

J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa 2009, s. 30 – 34.

2. Artykuły henrykowskie. W wyniku przemian w systemie władzy, które nastąpiły w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, począwszy od wielkiego bezkrólewia w latach 1573 – 1575, powstało państwo konstytucyjne, o ustroju monarchiczno - republikańskim, w którym monarcha regnat sed non gubernat, a środek ciężkości mechanizmu władzy spoczywał na organach szlacheckich: 1/ sejmie, 2/ sejmikach i 3/ dożywotnich urządach ministerialnych. Zmianę w tym systemie rządów przyniosła konstytucja 3 maja, kreująca ustrój monarchii konstytucyjnej.

Rzeczpospolita polsko - litewska w swym kształcie ustrojowym była państwem konstytucyjnym, bo podstawowe zasady jej ustroju i szlacheckie prawa obywatelskie określały Artykuły Henrykowskie wraz z innymi prawami i przywilejami szlacheckimi, które były swego rodzaju konstytucją stanową Polski aż do konstytucji 3 Maja.

Artykuły henrykowskie były swoistą „konstytucją stanową”, podsumowującą podstawowe wolności szlacheckie. Nie regulowały jednak całości ustroju państwa, koncentrując się zasadniczo na

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

ograniczeniu prerogatyw monarchy. Były przyjęte na sejmie elekcyjnym 17 maja 1573 r., a głównym ich celem było ograniczenie władzy króla cudzoziemca, w obawie przed władzą absolutną. Nie zatwierdzone na sejmie koronacyjnym przez Henryka Walezego na sejmie, weszły w życie po potwierdzeniu ich przez Stefana Batorego w 1576 r.

Artykuły henrykowskie określały główne zasady ustroju państwa: 1/ tron miał być elekcyjny (zakaz elekcji vivente rege), 2/ tolerancja religijna (proklamowały postanowienia konfederacji warszawskiej dotyczące wolności sumienia i wyznania), 3/ obowiązek króla uzgadniania z senatem polityki zagranicznej, 4/ kontrola poczynań królewskich przez senatorów rezydentów, 5/ obowiązek zwoływania sejmów raz na dwa lata, 6/ ograniczenia w dysponowaniu pospolitym ruszeniem, 7/ obowiązek utrzymania wojska kwarcianego, możliwość wypowiedzenia królowi posłuszeństwa w razie nieprzestrzegania przezeń praw i przywilejów szlachty (mogła go wtedy zdetronizować i wybrać nowego króla).

Artykuły henrykowskie i pacta conventa zawierane z każdym nowo obranym królem, akcentowały kontraktowy i warunkowy charakter powołania króla na tron.

3/ Prawa kardynalne z 1768 r.

Miały na celu zahamowanie podjętych w 1764 r. pierwszych reform ustroju. Stanowiły część traktatu zawartego z Rosją. Jako „wieczyste trwałe i nieodmienne” posiadały walory ustawy zasadniczej. Miały na celu utrwalenie dotychczasowego ustroju społeczno – politycznego i zapobieżenie dalszym reformom. Katarzyna II gwarantowała zawarte w nim postanowienia: 1/ podmiotem władzy ustawodawczej był sejm złożony z trzech stanów sejmujących, 2/ prawo liberum veto ograniczone do spraw ważniejszych (materie stanu), 3/ religia rzymskokatolicka jako religia panująca, od której odstępstwo było przestępstwem; król i królowa musieli być katolikami; a jednocześnie gwarantowano zasadę tolerancji religijnej 4/ król obierany w drodze elekcji viritim, 5/ szlachcie osiadłej przysługiwało nadal prawo nietykalności osobistej (przywilej neminem capivabimus); zagwarantowano jej własność ziemską i zwierzchnictwo nad ludnością chłopską (bez możliwości wymierzania poddanym kary śmierci), 6/ urzędy państwowe były dożywotnie, 7/ unia Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego miała charakter wieczysty i nierozdzielny, 8/ obowiązywała zasada równości szlacheckiej, 9/ za zabójstwo i zranienie umyślne obowiązywała kara jednakowa dla wszystkich (bez względu na stan przestępcy i ofiary), 10/ prawo szlachty do wypowiedzenia królowi posłuszeństwa w razie łamania przezeń praw i przywilejów stanowych.

Do materii stanu, czyli praw uchwalanych na sejmach za jednomyślną zgodą posłów zaliczono: sprawy podatkowe, liczebności wojska, traktatów międzynarodowych, wojny i pokoju, nobilitacji i indygenatów, systemu monetarnego, pospolitego ruszenia, zakresu kompetencji ministrów, porządku sejmowania i sejmikowania, kompetencji sądów.

W 1775 r. , na sejmie rozbiorowym uchwalono prawa kardynalne po raz drugi, wzbogacając je jedynie o kilka nowych postanowień (m. in., iż królem może zostać tylko Polak, rodowity szlachcic posesjonat, przy czym ani syn, ani wnuk zmarłego króla). Gwarancję ich przestrzegania udzieliły w traktacie rozbiorowym wszystkie trzy państwa zaborcze.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- 1/ Z. Szcząska: Ustawa Rządowa z 1791 r. [w:] Konstytucje Polski. Studia monograficzne z konstytucjonalizmu polskiego; Warszawa 1990, s. 19 – 21.
- 2/ W. Uruszczak, Historia państwa i prawa polskiego. Tom I (966 – 1795), Warszawa 2010, ss. 204 – 205; 222 – 225.

4/ Zmiany w ustroju społecznym wg Konstytucji 3 Maja

a/ Szlachta

Konstytucja 3 Maja zagwarantowała szlachcie wszelkie prawa dotyczące nietykalności osobistej i własności „tak jak od wieków każdemu służyły”. W tym samym wymiarze jak w prawach kardynalnych z 1768 r. zagwarantowano szlachcie zwierzchność dominialną nad chłopem. Różnica tkwi tylko w tym, że wszystkie wspomniane wyżej uprawnienia odnosiły się wyłącznie do „szlachty – ziemian” (jak głosi tytuł rozdziału „ustawy rządowej”) a więc posesjonatów. Tylko do nich miano stosować także zasadę równości szlacheckiej. Szlachciców nieosiadłych („gołotę”) i czynszowych dzierżawców relegowano ze składu sejmików, co było ciosem wymierzonym głównie w magnaterię, korzystającą z poparcia drobnoszlacheckiej „klienteli”.

Konstytucja 3 Maja obniżając bariery między szlachtą a bogatym mieszczaństwem rekompensowała jakby rozszerzenie możliwości nobilitacji instytucją skartabelatu – dopiero w trzecim pokoleniu nowe szlachectwo dawało dostęp do wyższych urzędów.

Po zwycięstwie Targowicy sejm grodzieński (1793), grzebiąc Konstytucję, sięgnął ponownie po „prawa kardynalne”. Jedno z nich gwarantowało szlachcie pełnię władzy dominialnej nad chłopami.

Władze insurekcji kościuszkowskiej nie wydały aktu prawnego odnoszącego się do szlachty. Mimo iż Kościuszko deklarował: „za samą szlachtę bić się nie będę, chcę wolności całego narodu”, to musiał liczyć się z tym, że bez udziału szlachty powstanie pozbawione jest szans. Konsekwencją tego była troska o podstawowe interesy tego stanu (np. pozostawienie częściowo zredukowanego obowiązku pańszczyzny w uniwersale połanieckim), czy też zachowanie szlachcie – właścicielom ziemskim istotnego udziału we władzach naczelnych powstania (radcy w Radzie Najwyższej Narodowej) i w organach lokalnych (komisarze w komisjach porządkowych).

b/ Miasta i mieszczenie

W czasie obrad Sejmu Czteroletniego przedstawiciele 141 miast królewskich udali się (2 grudnia 1789 r.) w słynnej „czarnej procesji” do króla i sejmu z memoriałem, który zawierał szereg postulatów, dotyczących spraw mieszczan i ich udziału w życiu politycznym kraju.

W wyniku tego wystąpienia, które wzbudziło niepokój zachowawczych polityków, a także wskutek prac powołanej do życia „deputacji miejskiej” sejm uchwalił w kwietniu 1791 roku ustawę o miastach wolnych (królewskich), spełniającą wiele z postulatów „czarnej procesji”. Przepisy te mogły być rozciągnięte na miasta prywatne i duchowne za zgodą ich właścicieli. Ustawa, uznana wkrótce za część składową Konstytucji 3 Maja, udostępniła posesjonatom miejskim szereg przywilejów przysługujących dotychczas tylko osiadłej szlachcie: nietykalność osobistą (wkrótce

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

rozszerzoną również na Żydów), możliwość nabywania dóbr ziemskich, obejmowania niższych stanowisk w administracji, sądownictwie i palestrze, jak również we władzach duchownych i korpusie oficerskim (poza szlachecką kawalerią narodową). Rozszerzono znacznie możliwości nobilitacji dla najzamożniejszych i najaktywniejszych mieszczan, co zresztą mogło osłabić stan mieszczański, a wzmocnić szlachecki. Zniesiono jurydyki, poddając całe terytorium miast władzom municypalnym.

Miasta otrzymały skromną reprezentację (poprzez plenipotentów) w centralnych organach administracji (Komisji Policji i Skarbu), uprawnioną do uczestnictwa w obradach sejmu (bez prawa głosu), a także w składzie sądu asesorskiego.

Godną odnotowania sprawą jest powołanie rozwiniętych form samorządu miejskiego w skali ogólnopaństwowej, tzw. zgromadzeń wydziałowych (okręgi większe od województw), o uprawnieniach wyborczych i sądowych (sądy apelacyjne wydziałowe).

Niedługo cieszyły się miasta nowymi zdobyczami w dziedzinie politycznej. Po zwycięstwie Targowicy sejm grodzieński (1793) pozbawił je reprezentacji w sejmie (plenipotenci), skasował zgromadzenia wydziałowe, a wiele uprawnień nadanych mieszczanom przez Sejm Czteroletni ograniczył do wąskiej grupy – tzw. miast głównych. Uważa się jednak, że nie odebrano im de facto ani prawa nietykalności osobistej, ani możliwości nabywania dóbr. Pozostało to trwałą zdobyczą miast.

Insurekcja narodowa 1794 r. przyniosła aktywizację mieszczaństwa polskiego i ukazała jego patriotyzm, o czym świadczył choćby zryw biedoty i rzemieślników Warszawy pod wodzą Kilińskiego. Przedstawiciele mieszczaństwa brali żywy udział w cywilnych władzach powstańczych – Rady Najwyższej Narodowej i komisji porządkowych. Za swój opór i pomoc dla powstańców ludność miast ponosiła krwawe ofiary (rzeź Pragi).

c/ Chłopi

Zapowiedzią generalnych zmian w sprawie chłopskiej był słynny artykuł IV Konstytucji 3 Maja pt.: „Chłopi włościanie”. Głosił on wzięcie ludu rolniczego „pod opiekę prawa i rządu krajowego”, co mogło oznaczać możliwość zwracania się w przyszłości do administracji państwowej i sądownictwa w kwestiach dotyczących rolnictwa i ludności wiejskiej. Zalecano dziedzicom zawieranie z chłopami umów w sprawach świadczeń. Miały one wiązać kontrahentów i ich sukcesorów. Wolności osobistej ogółowi chłopów nie przyznano, zapewniano ją tylko przybyszom z zagranicy, także zbiegom, którzy zdecydowali się wrócić do Polski.

Dalej nieco w kwestii gwarancji praw chłopskich poszła ustawa o sprzedaży królewskiej z 1792 r. Deklarowała ona „własność wieczystą” (tj. użytkową) ziemi dla chłopów z tych dóbr oraz możliwość opuszczenia gospodarstwa po spełnieniu pewnych warunków rozliczeniowych (a więc wolność osobistą).

Targowica, burząc porządek Konstytucji 3 Maja, powróciła (w konstytucji grodzieńskiej z 1793 r.) do pełnej władzy dominialnej dziedzica nad chłopem.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- 1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 331 – 336,
- 2/ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999, s. 60 – 77
- 3/ W. Ćwik, W. Mróz, A. Witkowski, *Administracja w systemie ustrojowym Polski X – XX w.* Przemysł 2002, s. 63 – 69.

5/ Pozycja ustrojowa monarchy wg Konstytucji 3 Maja

Konstytucja 3 Maja z jednej strony ustabilizowała, a z drugiej osłabiła pozycję króla w państwie. Stabilizacja polegała na wprowadzeniu dziedziczności tronu na zasadzie primogenitury. Dopiero w razie wygaśnięcia dynastii specjalny sejm elekcyjny miał dokonać wyboru nowego króla polskiego (protoplasty nowej dynastii). Następcą Stanisława Augusta miał być książę elektor saski Fryderyk August.

Oslabieniem pozycji króla było pozbawienie go rangi osobnego stanu sejmowego, prawa sankcjonowania ustaw i głosu decydującego w dziedzinie władzy wykonawczej. Jako głowa państwa i dożywotni szef rządu był „sam przez się nic nie czyniący”, a więc nieodpowiedzialny politycznie. Do ważności aktów prawnych, poza podpisem królewskim, wymagana była kontrasygnata właściwego ministra, który brał na siebie wówczas odpowiedzialność za ich treść.

Po zwycięstwie konfederacji targowickiej (król do niej przystąpił, choć zaprzysięgał Konstytucję 3 Maja) sejm grodzieński 1793 r. powrócił do starych porządków w nowych prawach kardynalnych. Tron Rzeczypospolitej stał się na powrót elekcyjny, choć wyboru króla miano dokonywać już nie na zasadzie wolnej elekcji *virilium*, lecz na sejmach o potrójnym składzie posłów. Rola monarchy miała być skrępowana ingerencją Rady Nieustającej, sterowanej przez ambasadora rosyjskiego.

Akty powstania narodowego 1794 r. realizując hasła „wolność, całość, niepodległość”, nie precyzowały spraw ustroju przyszłej Polski. Miała ją sprecyzować osobna „konstytucja narodowa” po zwycięstwie nad wrogami Insurekcji. Uznawano zasadę mocy obowiązującej Konstytucji 3 Maja i innych ustaw Sejmu Czteroletniego, jeśli nie były one sprzeczne z celami powstania. Dlatego też formalnie uznawano istnienie w Polsce monarchii, której król dotknięty odium zdrajcy, internowany w warszawskich Łazienkach, nie może przejściowo wykonywać swych funkcji, choć kontaktuje się z władzami powstania.

6/ Pozycja ustrojowa sejmu wg Konstytucji 3 Maja

W myśl Konstytucji 3 Maja 1791 r. sejm był dwuizbowy. Izba poselska składała się 204 posłów szlacheckich i 24 plenipotentów miast królewskich (zasiadali oni w ławach rządowych z prawem zabierania głosu, ale nie głosowania). Posłowie traktowani byli już jako przedstawiciele całego narodu, straciły moc instrukcje sejmikowe. Sejm był „zawsze gotowy” – jego kadencja trwała dwa lata, w związku z czym mandaty poselskie utrzymywały swą moc do końca kadencji i dlatego zanikły sejmy nadzwyczajne. W izbie poselskiej, której przewodniczył marszałek, uchwały zapadały większością głosów (zwykłą lub kwalifikowaną), zlikwidowano zatem liberum veto, jak również

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

konfederacje i sejmy skonfederowane (choć Ustawa Rządowa uchwalona została przez taki właśnie sejm).

Senatowi przewodniczył król, któremu przysługiwały dwa głosy (w razie równości). Zasiadało w nim 132 senatorów (102 wojewodów i kasztelanów, 30 biskupów i ministrów). Wobec izby poselskiej, która była „świątynią prawodawstwa”, senat miał w tym zakresie ograniczone uprawnienia. Mógł on jedynie zawiesić uchwaloną przez izbę poselską ustawę do następnego sejmiku (veto zawieszające), nie mógł jej odrzucić. Przy łącznym liczeniu głosów obu izb sejmowych (w wielu kwestiach) zdanie senatorów miało mniejsze szanse niż poselskie ze względu na mniejszą liczebność senatu. Ograniczenia te dadzą się wyjaśnić dążnością twórców Konstytucji do umniejszania roli zmajoryzowanej przez magnaterię izby senatorskiej.

Kompetencje zreformowanego sejmiku określono maksymalnie szeroko: ustawodawstwo łącznie ze zmianami w konstytucji, stanowienie podatków, ratyfikacja traktatów międzynarodowych, kontrola rządu, jurysdykcja w sprawach wagi państwowej. Nowelizacji Ustawy Rządowej mógł dokonać specjalny sejm konstytucyjny po upływie 25 lat od jej uchwalenia.

Prawo o sejmikach, traktowane jako część składowa Konstytucji 3 Maja, wprowadziło również głosowanie większościowe. Ze składu sejmików wykluczono szlachtę „gołotę”. Do uprawnień sejmików w przyszłości miał dołączyć wybór kandydatów na senatorów świeckich (spośród nich następca Stanisława Augusta winien był obsadzać stanowiska senatorskie).

Po obaleniu Konstytucji 3 Maja sejm grodzieński 1793 r. przewidział (w nowych prawach kardynalnych) powołanie do życia jednoizbowego sejmiku szlachecko-magnackiego. Prawo zakładania weta wobec uchwał sejmiku sprzecznych z prawami kardynalnymi służyło reaktywowanej Radzie Nieustającej. Wrócono w zasadzie do form jednomyślności, pomijając sprawy bieżące. Sejm miał zbierać się na sesje zwyczajne tylko raz na 4 lata. Jak z tego wynika, w nowym układzie sił, przy wzrastającej hegemonii Rosji, kadłubowy sejm powtórnie okrojonej Rzeczypospolitej sprowadzono do roli figuranta. Władze „grodzieńskie” egzystowały do wybuchu powstania.

W okresie Insurekcji kościuszkowskiej warunki wojenne nie pozwoliły na ustanowienie i funkcjonowanie narodowego parlamentu. Właściwe mu funkcje wykonywały tymczasowe władze powstania, a zwłaszcza Rada Najwyższa Narodowa, która prowadziła m.in. działalność ustawodawczą. Akt powstania zastrzegał jednak, że powołane organy władzy, jako tymczasowe, nie mają prawa uchwalić konstytucji narodowej. Dzieło to rezerwowano dla przyszłego parlamentu, który zapewne miał być zwołany po zwycięstwie Insurekcji. Los sprawił jednak inaczej.

7/ Rząd – centralne organy administracji wg Konstytucji 3 Maja Konstytucja 3 Maja ustanowiła nowy organ zarządu ogólnego o nazwie Straż Praw. Był to rząd centralny, gabinet ministrów z królem na czele. Do Straży wchodził: prymas, jako głowa duchowieństwa i jednocześnie przewodniczący Komisji Edukacji Narodowej, pięciu ministrów, powoływanych przez króla z grona ministrów Rzeczypospolitej: jeden z marszałków jako minister policji (miast królewskich), jeden z kanclerzy – jako minister pieczęci (sprawy wewnętrzne), drugi z kanclerzy – jako minister interesów zagranicznych, jeden z podskarbich – jako minister skarbu i jeden z hetmanów – jako minister wojny. Skład Straży uzupełniali: marszałek sejmiku i następca tronu – obaj bez prawa głosu.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Król nie tylko przewodniczył obradom, lecz podejmował finalne decyzje, z tym, że do ich ważności nieodzowny był podpis jednego z ministrów Straży – kontrasygnata. Kontrasygnowanie niezgodnej z prawem rezolucji pociągało za sobą odpowiedzialność ministra przed sejmem. Za naruszenie prawa ministrowie ze Straży Praw mogli być decyzją obu izb (zwykła większość głosów) postawieni przed sądem sejmowym. Była to odpowiedzialność konstytucyjna. Natomiast za działalność niezgodną z wolą parlamentu (ale bez złamania prawa), ministrowie ci mogli ponieść odpowiedzialność parlamentarną (polityczną), polegającą na wyrażeniu przez sejm wotum nieufności (2/3 głosów obu izb). Uchwalenie wotum nieufności wobec ministra zobowiązywało króla do poczynienia zmiany w składzie Straży. Konstytucja 3 Maja nie znała solidarnej odpowiedzialności całego gabinetu, a jedynie omówioną wyżej indywidualną odpowiedzialność ministrów.

Ministrowie – członkowie Straży (poza prymasem – szefem KEN) nie kierowali pracą powołanych przez Ustawę Rządową trzech kolegialnych ministerstw, wspólnych już dla całego państwa: Komisji Skarbu, Wojska i Policji Obojga Narodów. Na ich przewodniczących król powoływał ministrów spoza Straży – na zmianę: koronnych i litewskich. W każdej z resortowych komisji było ok. 15 komisarzy, powoływanych przez sejm na dwa lata. W Komisji Skarbu i Policji znalazło się po 6 plenipotentów miast królewskich, co dawało im również wstęp na posiedzenia sejmu, gdzie dopuszczano ich do głosu w sprawach wiążących się z interesami miast.

Po obaleniu władz opartych o przepisy Konstytucji 3 Maja targowiczanie, na mocy uchwał powołnego im sejmu grodzieńskiego 1793 r. odrestaurowali Radę Nieustającą, jako naczelną instytucję rządową. Działała ona pod dyktando ambasadora rosyjskiego, zarówno w ramach obrad plenarnych, jak i w toku prac resortowych departamentów. Radzie Nieustającej podlegały utrzymane formalnie komisje rządowe (wielkie). Wprowadzane zmiany opierały się na jawnej przemocy rosyjskiej i napotykały opór społeczeństwa.

W dniach Insurekcji narodowej na czele władz powstańczych stanął Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej Tadeusz Kościuszko. Organem kolegialnym, o charakterze rządowo-administracyjnym, była początkowo (od połowy kwietnia 1794 r.) Rada Zastępcza Tymczasowa, a od końca maja – Rada Najwyższa Narodowa. Ta ostatnia składała się z 8 członków (radców) i 32 zastępców. Każdy z radców przewodniczył wydziałowi Rady. Były to wydziały: porządku, bezpieczeństwa, skarbu, żywności, potrzeb wojskowych, interesów zagranicznych, instrukcji narodowej oraz sprawiedliwości. Obradom plenarnym rady przewodniczyli radcowie, zmieniający się co tydzień na tej funkcji.

Literatura:

- 1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 336 – 352,
- 2/ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999, s. 60 – 77
- 3/ W. Ćwik, W. Mróz, A Witkowski, *Administracja w systemie ustrojowym Polski X – XX w.* Przemysł 2002, s. 71 – 83.

Pytanie problemowe:

Kształtowanie się państwa konstytucyjnego w Polsce

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe,

- a/ Wg Artykułów Henrykowskich Król miał obowiązek zwoływania Sejmu raz na dwa lata
- b/ Prawa kardynalne z 1768 r. ograniczyły możliwość stosowania prawa liberum veto
- c/ Wg Konstytucji 3 Maja Sejm i Senat posiadały równorzędne uprawnienia w procesie ustawodawczym.

2/ Wskaż zdanie prawdziwe. Wg Konstytucji 3 Maja:

- a/ Król ponosił odpowiedzialność przed Sądem Sejmowym za naruszenie prawa
- b/ Ministrowie ponosili odpowiedzialność konstytucyjną i parlamentarną
- c/ Ministrowie – członkowie Straży Praw (poza prymasem – szefem KEN) nie kierowali pracą powołanych przez Ustawę Rządową trzech kolegialnych ministerstw: Komisji Skarbu, Wojska i Policji Obojga Narodów.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 2: CECHY I ŹRÓDŁA PRAWA W POLSCE DO 1795 R.

I. Cechy prawa polskiego do 1795 r. Dzieje prawa polskiego z punktu widzenia jego periodyzacji tylko częściowo pokrywają się z ogólnie przyjętymi podziałami na epoki historyczne. Dotyczy to zwłaszcza okresu dawnej Polski czyli do roku 1795. W jego obrębie większość badaczy wyróżnia okres prawa średniowiecznego, trwający od połowy X w. do przełomu XV i XVI wieku oraz okres prawa nowożytnego, który kończy się wraz z upadkiem państwa w roku 1795. Niektórzy w ramach pierwszego okresu wyodrębniają prawo wczesnopiastowskie, wiążąc jego cezury czasowe z okresem od X do XIII wieku.

Zasadniczą cechą prawa dawnej Polski, podobnie jak to miało miejsce i w innych państwach europejskich, była dominacja rodzimego prawa zwyczajowego, zwanego *Ius Polonicum*. Szczególnie widoczne było to w czasach wczesnopiastowskich. Upowszechnieniu tego prawa, w rzeczy samej jednolitego, sprzyjała organizacja państwa oparta na centralizmie, jak też działalność sądów, zwłaszcza monarszych, których wyroki w formie kazusów, traktowanych jako wzorcowe, obowiązywały na terytorium całego kraju.

System prawa jednolitego uległ załamaniu wraz z rozbiem dzielnicowym i ukształtowaniem się stanów. Te o ustrojowym charakterze czynniki zaważyły na tym, że prawo obowiązujące na ziemiach polskich stało się prawem partykularnym zarówno w sensie terytorialnym, jak i stanowym. Partykularyzm terytorialny miał charakter dzielnicowy czego konsekwencją było ukształtowanie się jego podstawowych odmian, w tym prawa małopolskiego, wielkopolskiego i mazowieckiego. Równie istotny wpływ na charakter i treść prawa polskiego miał podział społeczeństwa na stany, z których każdy rządził się odrębnym prawem. Duchowieństwo obowiązywało prawo kanoniczne, mieszczaństwo prawo miejskie, chłopów zaś prawo wiejskie. W ramach tak kształtujących się systemów prawa stanowego polskie prawo zwyczajowe stało się jego częścią, jako prawo ziemskie obowiązujące w stosunkach między szlachtą.

Obok systemów praw stanowych cechą szczególną polskiego porządku prawnego było istnienie odrębnych praw narodów zamieszkujących ziemie polskie. Takie odrębne prawa posiadali Tatarzy, Ormianie, a zwłaszcza Żydzi.

Prawo zwyczajowe, jako dominujące, utrzymało się do końca I Rzeczypospolitej, aczkolwiek jego ułomności i zmieniające się stosunki społeczno-gospodarcze spowodowały jego powolną reformę i wypieranie go przez prawo stanowione. Początkowo prawo stanowione było domeną poszczególnych władców. Z czasem prawo to współtworzyły z monarchą zgromadzenia stanowe, które na pewnym etapie uzyskały w tym względzie monopol. Były to więc konstytucje sejmowe i *lauda* sejmikowe.

Charakteryzując prawo dawnej Polski zwrócić jeszcze należy uwagę na jeden fakt. Na jego treść w niewielkim stopniu wpływały prawa obce, zwłaszcza prawo rzymskie, przez co utrzymało ono swą swoistość i odrębność.

Literatura:

- D. Makiłła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 13-18.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 87-90.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

II. Źródła prawa w dawnej Polsce

1. W OKRESIE ŚREDNIOWIECZA. KSIĘGA ELBLĄSKA I STATUTY KAZIMIERZA WIELKIEGO.

Najstarsze polskie prawo sądowe jest nam znane tylko fragmentarycznie. Nie oznacza to, że prawo takie nie istniało i nie rozwijało się. Brak informacji źródłowych o tym prawie, które określa się mianem *Ius Polonicum*, nauka stara się rekompensować przez stosowanie różnych metod mających na celu uzupełnienie wiedzy o tym prawie. Są to metoda retrogresywna i metoda porównawcza.

Metoda retrogresywna polega na wnioskowaniu wstecznym. Zakłada ona, że badana instytucja prawna, występująca później, istniała i rozwijała się w okresach wcześniejszych. Metoda porównawcza wychodzi z założenia, że rozwój prawa przebiegał w krajach bliskich sobie pod względem etnicznym (np. wśród narodów słowiańskich) w podobny sposób. Pozwala to fakty i dane, dotyczące innych znanych praw wykorzystać do badań nad rozwojem własnego prawa.

Najdawniejsze prawo sądowe w Polsce, podobnie jak w innych krajach europejskich, kształtowane było przez zwyczaj. Ponieważ aż do XIII wieku nie istniały bezpośrednie źródła poznania prawa czy materiały o charakterze ściśle prawniczym, rekonstrukcji ówczesnego prawa można dokonać na podstawie materiałów zawierających uboczne tylko wzmianki o prawie. Do tych materiałów o historiograficznym charakterze zaliczyć należy:

- kroniki autorów obcych (Thietmara, Vidukinda, Kosmasa),
- kroniki polskie (Galla Anonima, W. Kadłubka, Janka z Czarnekowa, J. Długosza),
- żywoty świętych (św. Wojciecha),
- roczniki (Rocznik świętokrzyski),
- księgi uposażeń, wśród których szczególnie cenną była Księga Henrykowska, zawierająca wykaz posiadanych dóbr i sposób ich nabycia przez zakon Cystersów w Henrykowie na Śląsku,
- dokumenty królewskie i prywatne, które utrwały różne czynności prawne,
- akta sądowe.

Wśród źródeł poznania prawa, które pozwalają nam w sposób bezpośredni zaznajomić się z obowiązującym prawem zwyczajowym, niezwykle cennymi były jego spisy. Zaliczyć do nich należy: Księgę Elbląską, wydane pod koniec XIV w. Zwyczaje ziemi łęczyckiej czy też ogłoszone w 1506 r. Prawo zwyczajowe ziemi krakowskiej.

Dominujące w okresie średniowiecza prawo zwyczajowe, które z czasem stało się prawem szlacheckim – ziemskim zaczęło być uzupełniane lub zmieniane przez prawo stanowione, głównie w formie aktów ustawodawczych wydawanych przez monarchów. Z reguły to prawo stanowione opierało się na istniejących zwyczajach i w niewielkim tylko stopniu, nie licząc statutów Kazimierza Wielkiego, wkraczało w dziedzinę prawa sądowego oraz wykazywało reformatorski charakter. Obok aktów królewskich, takich jak: statuty, dekrety, ordynacje i edykty, prawem stanowionym były: przywileje, uchwały sejmów, zwane konstytucjami i uchwały sejmików ziemskich, określanych terminem *lauda*.

Najstarszym spisem polskiego prawa zwyczajowego, który pozwala nam na poznanie, aczkolwiek fragmentarycznie, prawa obowiązującego na ziemiach polskich po powstaniu państwa, była Księga Elbląska, określana często mianem Najstarszego Zводу Prawa Polskiego.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Nazwa tego Zводу wzięła się stąd, że jego kopia znaleziona została w XIX wieku w Elblągu. Zwód sporządzony został w II połowie XIII w., a jego autorem był urzędnik krzyżacki. Powstał on przede wszystkim dla potrzeb Krzyżaków, którzy wobec ludności polskiej zamieszkującej na obszarze państwa zakonnego stosowali zasadę osobowości prawa.

Najstarszy Zwód, ułożony w pewnym logicznym porządku, składa się ze wstępu i 29 artykułów, głównie z dziedziny prawa karnego i procedury sądowej. Tekst ten nie obejmuje całości polskiego prawa sądowego, ponadto jego ostatni artykuł urywa się w połowie zdania. W zakresie prawa karnego, które uwzględniało już stanowy charakter społeczeństwa, Księga Elbląska w sposób szczegółowy wymienia katalog przestępstw i grożące za nie kary pieniężne. Równie dokładnie określone zostały przepisy odnoszące się do przebiegu postępowania sądowego, zwłaszcza w zakresie stosowania ordaliów.

O ile Najstarszy Zwód miał pomnikowe znaczenie dla prawa zwyczajowego, to w zakresie prawa stanowionego jego odpowiednikiem, co do znaczenia, były Statuty Kazimierza Wielkiego. Ich wydanie było niewątpliwie wyrazem prowadzonej przez króla Kazimierza polityki, która zmierzała nie tylko do integracji politycznej państwa, ale również w zamysłach prowadzić miała do ujednolicenia prawa w skali całego kraju.

Statuty Kazimierza nie były tworem jednorodnym, gdyż stanowią je dwa akty prawne wydane odrębnie dla Wielkopolski i dla Małopolski. Wcześniejszym był Statut piotrkowski dla Wielkopolski zawierający 34 art., a wydany około 1360 r. Przed śmiercią króla wydany został Statut wiślicki dla Małopolski obejmujący 59 art. W swej treści oba statuty odnosiły się przede wszystkim do prawa karnego i procesowego. Prawo prywatne w znacznym stopniu pozostało poza regulacją obu statutów. Statuty Kazimierza Wielkiego, zwłaszcza Statut wiślicki, odgrywały rolę czynnika unifikującego prawo na terytorium całego państwa i prawdopodobnie pomyślane były jako załączek ogólnopolskiej kodyfikacji.

Już po uchwaleniu statuty, przede wszystkim małopolski, były uzupełniane, w drodze ekstrawagantów, prejudykatów i petytów. Ekstrawaganty to krótkie ustawy wydane przez Kazimierza i jego następców, prejudykаты były orzeczeniami sądowymi w formie fikcyjnych kazusów, zaś petyta to projekty przepisów, które nie zostały sformułowane ostatecznie. Statuty i ich uzupełnienia łączono w jednolite zbiory, z których najbardziej rozpowszechnionym były dygesta liczące 134 art. W 1488 r. statuty ukazały się drukiem (Syntagmata), a następnie znalazły się w Statucie Jana Łaskiego z 1506 roku. Do chwili rozbiorów Statuty Kazimierza Wielkiego były jednym z podstawowych źródeł prawa polskiego.

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 47-49; 109-111,
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 61-64.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 90-95.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)**2. ŹRÓDŁA PRAWA MIEJSKIEGO I KANONICZNEGO**

W Polsce do XIII w. cała ludność podlegała jednemu prawu sądowemu, którym było prawo zwyczajowe – *Ius Polonicum*. Sytuacja zaczęła ulegać zmianie wraz z kolonizacją miast i wsi na prawie niemieckim. Ona to spowodowała rozwój stanowego prawa miejskiego i wiejskiego.

Miasta w Polsce lokowano z reguły na prawie niemieckim. Konsekwencją tego było przyjmowanie przez powstające miasta obcego niemieckiego porządku prawnego. Ten porządek prawny pochodził przede wszystkim z Magdeburga, w mniejszym stopniu z Lubeki. Podstawami prawnymi miast lokowanych na prawie niemieckim były przywilej lokacyjny i dokument lokacyjny. Ten drugi był dokumentem określającym ustrój wewnętrzny miasta i źródłem obowiązującego w mieście prawa, które było prawem miasta macierzystego. Obok prawa magdeburskiego lokowano również miasta polskie na prawie lubeckim. Liczba miast lokowanych za wzorem Lubeki była jednak znacznie ograniczona (pierwotnie 7, z czasem 3 miasta). Cechą znaną procesów lokacyjnych było to, że niektóre z miast polskich lokowanych na prawie magdeburskim pełniły funkcję pośrednika w ekspansji prawa niemieckiego. Przyjmowały one rolę miasta macierzystego, dla innych nowo lokowanych ośrodków miejskich, występując w relacji „matka – córka”. Taki charakter miasta macierzystego miały m.in. Środa Śląska oraz Chełmno. Pewne odrębności jakie miały miejsce w obu miastach w zakresie obowiązującego w nich prawa powodowały, że można było mówić o prawie średzkim czy też chełmińskim, jako odmianach prawa magdeburskiego.

Prawo obowiązujące w Magdeburgu (recypowane następnie w większości miast polskich) wykształciło się na podstawie prawa saskiego, które najpełniej ujęte zostało w *Zwierciadle Saskim* i tzw. *Weichbildzie* Magdeburskim. Oba te spisy, napisane w języku niemieckim, dla potrzeb miast polskich zostały przetłumaczone na łacinę odpowiednio za sprawą Konrada z Sandomierza i Konrada z Opola. Te podstawowe źródła prawa niemieckiego, stwarzające więź prawną między Magdeburgiem a powstającymi za jego wzorem miastami polskimi, uzupełniane były przez pouczenia prawne i orzeczki. Te pierwsze miały charakter wskazówek ogólnych udzielanych przez miasto macierzyste, te drugie były orzeczeniami sądów miast macierzystych wydawanych w konkretnych sprawach przekazanych do rozstrzygnięcia przez miasto córkę.

Obok prawa pochodzącego z zewnątrz istniało prawo wewnętrzne miast polskich. W jego obrębie ważną rolę odgrywały:

- wilkierze, czyli ustawy miejskie wydawane przez monarchę, właściciela miasta lub władze miejskie, którymi regulowano kwestie porządkowe, dotyczące handlu, rzemiosła, urzędów miejskich oraz obowiązującego prawa,
- statuty cechowe,
- przywileje handlowe wydawane przez monarchów dotyczące np. prawa składu, targów, zwolnień celnych.

Prawo miast polskich, oparte pierwotnie na prawie obcym, pod wpływem działalności prawotwórczej monarchów i władz miejskich, praktyki sądów miejskich, jak też reform samego prawa z biegiem lat zaczęło odchodzić od swego niemieckiego wzorca. Przekład źródeł tego prawa na łacinę i opatrzenie ich nową glosą za sprawą M. Jaskiera (1535 r.), przetłumaczenie tych źródeł na język polski przez P. Szczerbicę (1581 r.), jak również polskie opracowania znawcy tego prawa – B.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Groickiego, stworzyły korzystny klimat do tego by to obowiązujące prawo niemieckie zaczęto określać mianem prawa miejskiego polskiego.

Wyrazem stanowości prawa polskiego w dawnej Polsce było również przyjęcie jako obowiązującego prawa kanonicznego. Co prawda było to prawo obowiązujące wewnątrz Kościoła, ale niekiedy wkraczało ono w sferę życia świeckiego. Źródłami tego prawa były normy powszechnie obowiązujące w krajach katolickich (źródła prawa boskiego oraz zbiory prawa soborowego i dekretów papieskich), jak też normy tego prawa o charakterze partykularnym.

Prawo kanoniczne partykularne tworzone było przez polską organizację kościelną. Powstawało ono na synodach prowincjonalnych i diecezjalnych i przybierało postać statutów. Pierwszym takim statutem był tzw. synodyk biskupa Jarosława ze Skotnik powstały w 1357 r. Kolejnym zbiorem, stojącym na znacznie wyższym poziomie legislacyjnym, były uchwalone na synodzie prowincjonalnym w 1420 r. Statuty Mikołaja Trąby. Statuty owe stały się podstawą kolejnych, późniejszych zbiorów prawa kanonicznego, do których zaliczyć należy: zbiór J. Łaskiego z 1523 r., zbiór S. Karnkowskiego z 1579 r., zbiór J. Wężyka z 1628 r.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 83-92.
- K. Sójka Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 64-67.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 96-101; 114-115.

3. STATUT ŁASKIEGO Z 1506 R., VOLUMINA LEGUM I PRÓBY KODYFIKACJI PRAWA POLSKIEGO W CZASACH NOWOŻYTNYCH

Prawo polskie w okresie nowożytnym, poczynając od przełomu XV i XVI wieku w porównaniu z okresem wcześniejszym uległo zmianie w niewielkim tylko stopniu. W dalszym więc stopniu było ono partykularne w sensie stanowym, dominowało w nim prawo zwyczajowe i istniała jego odrębność terytorialna, zwłaszcza na obszarach inkorporowanych do Rzeczypospolitej.

Niewątpliwie nowością w obrębie tego prawa, zwłaszcza ziemskiego, były próby jego porządkowania w postaci unifikacji i kodyfikacji.

Prawo ziemskie dawnej Polski było co prawda prawem zwyczajowym, ale z czasem jego treść kształtować zaczęło prawo stanowe. To ostatnie było jednak rozproszone, co utrudniało jego znajomość i egzekwowanie. Próba jego ujednolicenia stała się jednym z postulatów szlacheckiego ruchu egzekucyjnego. Na sejmie w 1505 r. szlachta zwróciła się do króla o podjęcie prac nad wydaniem jednolitego zbioru. Monarcha zadanie to powierzył kanclerzowi J. Łaskiemu. W rok później zbiór taki, pod nazwą Statutu Łaskiego, został opracowany i wydany drukiem.

Statut składał się z dwóch części, z których pierwsza zawierała ujęte w porządku chronologicznym przywileje szlacheckie, Statuty Kazimierza Wielkiego, edykty królewskie, konstytucje sejmowe, Zwyczaje ziemi krakowskiej i traktaty międzynarodowe. Część ta uzyskała konfirmację króla i nabrała charakteru urzędowego. Część druga Statutu obejmowała pomniki prawa

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

niemieckiego, w tym Zwierciadło saskie i Weichbild magdeburski. Nie uzyskała ona zatwierdzenia monarszego i była zbiorem nieoficjalnym.

Statut łaskiego nie wyczerpywał wszystkich źródeł prawa stanowionego, niemniej był on podstawowym źródłem prawa ziemskiego do końca I Rzeczypospolitej.

Czasy nowożytne, niosące ze sobą przekształcenia ustrojowe i społeczno-gospodarcze, sprzyjały wzrostowi znaczenia prawa stanowionego. Początkowo głównym autorem tego prawa był król. Jego działalność prawodawcza wyrażała się w postaci przywilejów, statutów, edyktów, dekretów, ordynacji i uniwersałówn.

Na przełomie XV i XVI wieku nastąpiły zmiany w zakresie pozycji ustawodawczej króla. Były one konsekwencją ukształtowania się sejmu walnego i przyjęcia w roku 1505 konstytucji Nihil Novi, zgodnie z którą sejm uznany został za najwyższy organ państwa uprawniony do stanowienia prawa. Działalność prawotwórcza sejmu sprowadzała się do wydawania aktów prawnych zarówno prawa państwowego, jak też sądowego. Przybierały one postać konstytucji, czyli ustaw sejmowych i uchwał sejmowych. Były wydawane w imieniu króla, spisywane od roku 1543 w języku polskim i publikowane drukiem.

Narastająca działalność prawodawcza sejmu wymusiła konieczność spisywania konstytucji sejmowych. Początkowo czyniono to doraźnie i w sposób mało usystematyzowany. Kompleksową regulację w postaci wydania wszystkich konstytucji rozpoczęto dopiero w połowie XVIII wieku. Proces ten zapoczątkowali S. Konarski i J. Załuski, za sprawą których zebrano, ujęte w porządku chronologicznym, ustawy sejmowe wydane od połowy XIV wieku do roku 1736. Zgrupowane one zostały w sześciu tomach zbioru, który określać zaczęto mianem Volumina legum. Dzieło to było kontynuowane przez Zakon Pijarów. Z jego inicjatywy wydano dwa kolejne tomy ustaw uchwalonych przez sejm w latach 1736 – 1780. Następny tom ustaw, jako tom IX, opublikowała w roku 1889 krakowska Akademia Umiejętności. Zawierał on ustawy z lat 1780- 1792. Już po II wojnie światowej w roku 1952 ukazał się tom X Volumina legum, w którym znalazły się konstytucje sejmu grodzieńskiego.

Wydanie Statutu Jana Łaskiego, będącego w rzeczy samej unifikacją ziemskiego prawa sądowego, stało się impulsem do podjęcia prac nad zasadniczą reformą prawa, która przybrać miała postać jednolitego kodeksu. Podstawowe działania idące w tym kierunku zapoczątkowane zostały na sejmie w roku 1520, w czasie obrad którego powołano liczącą 11 osób komisję kodyfikacyjną dla poprawy całego prawa sądowego. W praktyce prace tej komisji ograniczyły się do reformy prawa procesowego, a ich efektem była kodyfikacja z roku 1523 pod nazwą Formula processus.

Kodyfikacja z 1523 r. obejmowała 111 artykułów ujętych w dwóch częściach. Pierwszą z nich (75 art.) stanowiły przepisy normatywne regulujące postępowanie skargowe i zasady nowo wprowadzonej apelacji, w drugiej zawarto wzory procesowe. Formula processus była do końca I Rzeczypospolitej jedynym działem prawa sądowego w Koronie, który został skodyfikowany.

Półowiczny sukces komisji kodyfikacyjnej powołanej w 1520 r. dał impuls do powołania nowej komisji, mającej całościowo zreformować prawo sądowe, przez usunięcie występujących w nim sprzeczności i poprawę prawa już istniejącego. Jej utworzenie nastąpiło w roku 1532. Efektem prac

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

tej nowej sześćoosobowej deputacji było wydanie, już w tym samym roku, zbioru prawa pod nazwą *Correctura Iurium*, określanego również mianem *Korektury Taszyckiego*.

Korektura była obszernym zbiorem obejmującym 929 artykułów ujętych w 5 księgach. Regulowały one kwestie dotyczące ustroju państwa i sądów, prawa procesowego, rodzinnego, spadkowego, zobowiązaniowego i karnego. Działalność komisji nie ograniczyła się tylko do korekty prawa już istniejącego. W przedstawionym projekcie ponad połowa artykułów stanowiła nowe rozwiązania. To nowatorskie podejście spowodowało, że projekt *Korektury* został w roku 1534 przez sejm odrzucony.

Decyzja sejmu z 1534 r. zahamowała na ponad dwa wieki oficjalne prace nad kodyfikacją prawa ziemskiego. Odżyły one dopiero w dobie epoki stanisławowskiej, będąc rezultatem ruchu reformatorskiego polskiego Oświecenia. W roku 1776 z inicjatywy króla sejm powołał komisję, w której przewodnictwem objął zwolennik reform - A. Zamoyski. W dwa lata po utworzeniu komisja przedstawiła projekt kodeksu pod nazwą *Zbiór praw sądowych*. Była to kodyfikacja licząca 115 artykułów obejmująca całość ziemskiego prawa sądowego, ale mającego obowiązywać wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej w zakresie prawa karnego, procesowego i obligacyjnego (a chłopów nadto w dziedzinie stosunków rodzinnych i spadkowych). Dzieliła się na wzór justyniański na trzy części, traktujących odpowiednio o prawie publicznym, prywatnym i karnym oraz procesowym i ustroju sądów. Projekt łączył w sobie rozwiązania postępowe, uwzględniające postulaty szkoły prawa natury (w zakresie procedury, położenia chłopów, zobowiązań) z rozwiązaniami będącymi relikami epoki feudalnej (przepisy prawa karnego). Przewaga przepisów nowatorskich zawartych w projekcie, jak też opór ze strony Kościoła przesądziły o tym, że na sejmie w roku 1780 *Zbiór praw sądowych* został odrzucony.

Do próby kodyfikacji prawa powrócono jeszcze raz za sprawą Konstytucji 3-Maja. Nakazywała ona w swym art. 8 opracowanie zbioru praw cywilnych i karnych pod nazwą *Kodeksu Stanisława Augusta*. Prace nad nim zostały co prawda podjęte, ale ich wysiłek zastał zniweczony przez wybuch wojny z Rosją. Zdołano jednak przygotować cenne materiały w postaci projektów poszczególnych części kodeksu. Miały one bardziej nowoczesny charakter niż *Zbiór praw sądowych*. Widać to zwłaszcza w zakresie prawa karnego, gdzie przewidywano szereg już humanitarnych zasad.

Literatura:

- T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2003, s. 103-108.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)**4. ŹRÓDŁA PRAWA PARTYKULARNEGO NA MAZOWSZU, W PRUSACH I NA LITWIE**

O specyfice prawa sądowego dawnej Polski przesądzało nie tylko prawo obowiązujące w Koronie, ale również te porządki prawne, które wykształciły się na obszarach inkorporowanych lub połączonych unią z Koroną. Zaliczyć do nich należy: Mazowsze, Prusy Królewskie i Litwę.

Mazowsze ostatecznie inkorporowane zostało do Polski w roku 1529. Wchodząc w skład Rzeczypospolitej utrzymało ono odrębność swego prawa ziemskiego, które oparte było na zwyczaju i ustawodawstwie książąt mazowieckich. Ta odrębność potwierdzona została w dwóch kodyfikacjach tego prawa, którymi były: Zwód Prażmowski z 1530 r. i Zwód Goryński z roku 1540. Oba te zwody były spisami prawa zwyczajowego, uzupełnionego statutami książęcymi, z których ten pierwszy nie uzyskał sankcji królewskiej, ten drugi zaś sankcję tę uzyskał i stał się zbiorem obowiązującym. Ten stan prawny nie trwał jednak długo. W roku 1576 szlachta mazowiecka postanowiła przyjąć prawo koronne, zastrzegając sobie nieliczne odrębności ujęte w tzw. eksceptach mazowieckich.

Prusy Królewskie zostały faktycznie inkorporowane do Polski w roku 1466 na mocy pokoju toruńskiego. W dziesięć lat później król Kazimierz Jagiellończyk podjął decyzję o rozciągnięciu na obszarze tej części Prus mocy obowiązującej prawa chełmińskiego, jako prawa powszechnie obowiązującego. Z czasem ta decyzja, niekorzystna dla szlachty pruskiej, poddana została krytyce. W konsekwencji doprowadziło to do opracowania odrębnego dla szlachty projektu prawa ziemskiego. Przyjęty on został przez sejm polski w roku 1598 i zaczął obowiązywać w Prusach pod nazwą Korektury pruskiej. Kodyfikacja ta licząca 158 artykułów obejmowała głównie ustrój sądów, prawo procesowe, rodzinne i spadkowe, co oznaczało, że nie była ona kompletna. Pozostałe dziedziny prawa sądowego w dalszym ciągu regulowane były prawem chełmińskim. Korektura w znacznej części oparta została na przepisach prawa Korony, stąd też posłankowo używana była w praktyce jej sądów.

Prawo obowiązujące na Litwie przez długi czas znajdowało swoje oparcie w prawie ruskim i stanowiło konglomerat zwyczajowego prawa litewskiego i właśnie ruskiego, uzupełnianego statutami książęcymi. Sytuacja zaczęła się zmieniać z chwilą gdy nastąpiło zbliżenie polityczno-ustrojowe Litwy z Polską. Zaowocowało ono tym, że na Litwie zaczęto czerpać wzorce z prawa koronnego. Pomimo tego zbliżenia prawo litewskie poszło odrębną drogą. Jego spisanie i ujednolicenie nastąpiło poprzez kolejne kodyfikacje, które określano mianem Statutów litewskich. Już w roku 1529 wydano I Statut, mający walor kodyfikacji powszechnie obowiązującej. Ten liczący 282 art. zbiór, obowiązujący całą ludność Księstwa, oparty był na litewskim prawie zwyczajowym, ale uwzględniał też przepisy prawa polskiego i ruskiego. Bardziej rozbudowany, bo liczący 368 art., był II Statut wydany w roku 1566. W porównaniu z poprzednikiem w większym stopniu uwzględniał on prawo koronne. Kolejnym był III Statut litewski przyjęty w roku 1588, a więc już po zawartej w roku 1569 unii polsko-litewskiej. Był on najobszerniejszy, gdyż liczył 488 artykułów. Napisany po rusku został w roku 1614 przetłumaczony na język polski. Obowiązywał on na Litwie aż do roku 1840. Na ziemiach litewskich inkorporowanych do Polski w roku 1569 moc obowiązywania posiadał II Statut litewski.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 318-322.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 329-330.
- K. Sójka Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 72-74.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 111-114.

Pytanie problemowe:

Cechy charakterystyczne i źródła prawa ziemskiego, miejskiego i kanonicznego dawnej Polsce

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ W Polsce prawo ziemskie pozostawało pod niewielkim wpływem praw obcych, a zwłaszcza rzymskiego
- b/ W Polsce prawo ziemskie pozostawało pod silnym wpływem praw obcych, a zwłaszcza rzymskiego
- c/ W dawnej Polsce przeprowadzono kodyfikację całości prawa karnego ziemskiego

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ W statutach Kazimierza Wielkiego dominowały przepisy z zakresu prawa prywatnego
- b/ W statutach Kazimierza Wielkiego dominowały przepisy z zakresu prawa karnego i procesowego
- c/ Formula processus z 1523 r. to kodyfikacja prawa procesowego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 3: ZDOLNOŚĆ PRAWNA I ZDOLNOŚĆ DO CZYNNOŚCI PRAWNYCH W DAWNEJ POLSCE

Polskie prawo sądowe w epoce feudalnej było prawem zwyczajowym i w zasadzie, poza prawem małżeńskim, miało rodziwy charakter. Z drugiej jednak strony podobne było ono w sferze poszczególnych instytucji do prawa innych krajów europejskich, gdyż wyrastało z tego samego ustroju społeczno-gospodarczego. Te podobieństwa odnieść można do wszystkich działów tak prawa prywatnego, karnego, jak i procesowego.

Podstawowym działem prawa prywatnego dawnej Polski było prawo osobowe. Określało ono podmioty prawa, ich zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych. W okresie średniowiecza podmiotami prawa były osoby fizyczne i z czasem osoby prawne wyposażone w zdolność prawną. Pod pojęciem **zdolności prawnej** rozumiano zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków. W odróżnieniu od prawa współcześnie obowiązującego nie każda osoba fizyczna posiadała zdolność prawną. Pełny zakres tej zdolności prawnej posiadały osoby wolne, zdrowe, niepozbawione czci i krajowcy. Pozbawieni lub ograniczeni w zakresie tej zdolności prawnej byli: niewolni, cudzoziemcy, jak też osoby pozbawione czci (wywołańcy, infamisi).

Stanowisko niektórych osób fizycznych kształtowało się w ramach częściowej zdolności prawnej. Jej zakres zależny był od przynależności krajowej, płci, stanu zdrowia, wyznawanej religii i przynależności stanowej.

Cudzoziemcy początkowo nie posiadali zdolności prawnej. Z czasem, wskutek wykształcenia się zasad tzw. prawa gościnnego, uzyskali oni zdolność ograniczoną, co dotyczyło zakresu posiadania i dysponowania majątkiem. Ograniczoną zdolność prawną miały kobiety. Nie posiadały one, zwłaszcza początkowo, prawa dziedziczenia nieruchomości i sprawowania opieki. Pewnym wyjątkiem w prawie polskim było jedynie bardziej samodzielne stanowisko wdowy. Ograniczały, a niekiedy wykluczały zdolność prawną choroby fizyczne i umysłowe. Wpływ na zdolność prawną miała wyznawana religia. Odnieść to należy do wyznawców religii innych niż chrześcijańska (Żydzi, muzułmanie, heretycy). Zakres zdolności prawnej był zależny również od przynależności stanowej. W tym przypadku można mówić o tak zwanej względnej zdolności prawnej, gdyż z pełnej zdolności prawnej mogły korzystać osoby w ramach praw stanowych, ograniczona zaś ona była w stosunkach z przedstawicielami innych stanów. Ze zrozumiałych względów najszerszy zakres zdolności prawnej posiadała szlachta.

Zdolność prawną osoba fizyczna nabywała w zasadzie z chwilą urodzenia. Dodatkowymi warunkami było urodzenie dziecka żywego i przyjęcie go do rodziny. Utrata zdolności prawnej była konsekwencją śmierci fizycznej, ale również śmierci fikcyjnej (wywołanie, wstąpienie do klasztoru).

Zdolność prawną obok osób fizycznych posiadały również osoby prawne. W okresie późnego średniowiecza uzyskały ją korporacje i fundacje.

Od zdolności prawnej odróżnić należy **zdolność do czynności prawnych**. Należy przez nią rozumieć zdolność do nabywania praw i zaciągania zobowiązań w drodze czynności prawnych. Nie wszyscy mający zdolność prawną mieli zdolność do czynności prawnych. Wpływ na jej zakres miały: przynależność stanowa, wiek, płeć i stan zdrowia. Pełną zdolność do czynności prawnych posiadała osoba pełnoletnia płci męskiej, zdrowa fizycznie i umysłowo. Pierwotnie pełnoletniość nabywało się

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

wraz z osiągnięciem dojrzałości fizycznej ustalonej za pomocą oględzin. Konkretnie granice wiekowe po raz pierwszy określił statut warcki z 1423 r. przyznający pełnoletniość chłopcom po uzyskaniu 15 lat, a dziewczynom po uzyskaniu lat 12. Te granice wiekowe znacznie podniosła konstytucja sejmowa z roku 1768. Wprowadzała ona swoisty trójpodział czasowy z punktu widzenia zakresu zdolności do czynności prawnych dla mężczyzn. Okres małoletniości kończył się dla nich w wieku lat osiemnastu. W przedziale od 18 do 24 roku uzyskiwali oni lata sprawne, z ograniczonym zakresem zdolności do czynności prawnych. Ich pełny zakres nabywali w tak zwanych latach dojrzałych, czyli po ukończeniu 24 lat.

Kobiety, nawet po osiągnięciu pełnoletniości, przez cały okres swego życia były ograniczone w zdolności do czynności prawnych. Pozostawały one bowiem pod opieką ojca lub męża. Bardziej samodzielne było stanowisko wdowy.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 79-82.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 124-128.
- J. Bardach, B. Leśnodorski. M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 154-155.

Pytanie problemowe:

Pojęcie i czynniki warunkujące zakres zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych w dawnej Polsce

Pytania testowe:

1/ W dawnej Polsce zdolność prawną posiadały:

- a/ tylko osoby fizyczne
- b/ tylko osoby prawne
- c/ zarówno osoby fizyczne jak i osoby prawne

2/ Według konstytucji z 1768 r. lata dojrzałe zaczynały się od

- a/ 18 roku życia
- b/ 21 roku życia
- c/ 24 roku życia

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 4: PRAWO MAŁŻEŃSKIE I RODZINNE W DAWNEJ POLSCE.

1. Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa. W zasadzie w czasach najdawniejszych, nie licząc sporadycznych przypadków poligynii, małżeństwo było związkiem mężczyzny i kobiety. Do jego zawarcia dochodziło niekiedy przez porwanie, najczęściej jednak przez zawarcie umowy, która początkowo miała charakter umowy rzeczowej, a z czasem formalnej. Ta ostatnia stała się dominującą. Obejmowała ona, jako umowa świecka, dwa odrębne stadia, którymi były zmówiny i zdawiny.

Zmówiny stanowiły wstępną umowę małżeńską i zawierane były przez opiekunów przyszłych małżonków, często przy udziale tzw. dziewosłęba. Określano w niej termin zawarcia małżeństwa i jego warunki finansowe.

Zdawiny (ślub) stanowiły uroczyste przekazanie panny młodej mężowi. Uroczystości tej towarzyszyły przenosiny, polegające na przeprowadzce panny młodej do domu męża oraz pokładziny, czyli fizyczne dopełnienie małżeństwa. Zarówno umowa realna, jak i formalna miały czysto świecki charakter.

Przyjęcie chrześcijaństwa przez Polskę, a następnie ekspansja prawa kanonicznego w sposób zasadniczy, aczkolwiek nie od razu, przyczyniły się do zmian w prawie małżeńskim, które uprzednio regulowane było przepisami prawa świeckiego. Poczynając od Soboru Laterańskiego z 1215 roku upowszechniać się zaczęło kanoniczne prawo małżeńskie. W Polsce kościelną formę zawarcia małżeństwa nakazał stosować legat papieski już w roku 1197, jednak nakaz ten stosowało tylko możnowładztwo. Prawo kanoniczne wyrażało zupełnie nową koncepcję małżeństwa, przyjmując jego sakramentalny charakter oraz jego nierozzerwalność. Równocześnie Kościół starał się określić formy zawarcia małżeństwa, jak też sprecyzować przeszkody małżeńskie. Co do formy za sprawą Kościoła upowszechniać zaczęły się zaręczyny, zapowiedzi, jak też zawieranie małżeństwa w obliczu kapłana.

Najwcześniej, w sposób rygorystyczny, Kościół zaczął rozpowszechniać przeszkody małżeńskie. Dzielono je na zrywające i wzbraniające. Te pierwsze to takie, których zaistnienie powodowało nieważność małżeństwa. Zaliczano do nich: pokrewieństwo w linii prostej (bez ograniczeń), pokrewieństwo w linii bocznej (od 1215 r. do IV stopnia komutacji kanonicznej – prawnuki po rodzeństwie), pokrewieństwo sztuczne, przymus, impotencja, istniejące małżeństwo. Przeszkody wzbraniające to takie, które co prawda zabraniały zawarcia małżeństwa, ale wbrew nim zawartego nie czyniły nieważnym. Były to brak określonego wieku u małżonków, odmienność wyznań (w obrębie chrześcijańskich), choroba psychiczna.

Stosunkowo późno prawo kanoniczne sprecyzowało formę zawarcia małżeństwa. Nastąpiło to po Soborze Trydenckim i przyjęciu w 1563 r. Dekretu Tametsi. W świetle jego postanowień dla ważności małżeństwa wymagano by oświadczenie woli nupturientów złożone było przed właściwym proboszczem, w obecności świadków po uprzednich zapowiedziach. Dekret Tametsi ponadto zakazywał rozwodów, wprowadzał egzamin przedślubny i kościelny rejestr chrztów i zgonów.

W odróżnieniu od prawa świeckiego, prawo kanoniczne, traktujące małżeństwo jako sakrament, nie dopuszczało rozwodów. Znało jednak instytucję stwierdzenia nieważności małżeństwa. Miało ono miejsce wówczas gdy ujawniono przeszkody zrywające, gdy małżeństwo

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zawarto pod przymusem, nie dotrzymano odpowiedniej formy jego zawarcia, jak też gdy nie zostało dopełnione w sensie fizycznym. Formą łagodzącą brak rozwodów była separacja małżonków od „łóża i stołu”, ale bez możliwości zawarcia ponownego małżeństwa.

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 155-156; 278-279.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 82-85.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003. s. 128-130.

2. Prawo małżeńskie majątkowe. Przez prawo małżeńskie majątkowe rozumiano normy określające stosunki majątkowe związane z zawarciem małżeństwa i w trakcie jego trwania. Kwestie majątkowe związane z zawarciem małżeństwa (wielkość i rodzaj majątku) określały umowy przedślubne, zwane intercyzami. W Polsce niektóre z nich wpisywano do ksiąg sądowych.

Na majątek małżeński składały się masa majątkowa męża (była ona częścią podstawową majątku małżeńskiego) i dobra wniesione do małżeństwa przez żonę. Tworzyły je wyprawa (szczebrzuch), czyli przedmioty osobistego użytku i służące do prowadzenia gospodarstwa domowego oraz posag.

Posag stanowił część majątku, jaka należała się córce z majątku rodziców, będąc w rzeczy samej jej częścią spadkową. W razie bezpotomnej śmierci żony wyprawa i posag wracały do majątku jej rodziny.

Odwzajemnieniem majątkowym męża za wyprawę i posag wniesione przez żonę było wiano. Z reguły wynosiło ono podwójną wysokość posagu. Wiano było zabezpieczone na majątku męża (oprawione) i zapisane w księgach sądowych tak zwanym listem wiennym. Faktycznie stanowiło ono hipotekę żony, którą mąż mógł dysponować tylko za jej zgodą. W dawnym prawie znany był też zwyczaj obdarowania żony tak zwanym podarkiem porannym i podarkiem poślubnym.

Bardziej zróżnicowane były stosunki majątkowe w trakcie trwania małżeństwa. Ich wspólną cechą była dominująca pozycja męża w zakresie dysponowania i zarządzania majątkiem. Na gruncie prawa ziemskiego obowiązywał system rządu posagowego. Polegał on na tym, że wnoszony do małżeństwa posag pozostawał własnością żony, ale zarząd nim, jak również pozostałym majątkiem, przysługiwał mężowi. Nadmienić należy, że w prawie miejskim magdeburskim istniał system rozdzielnosci majątkowej, a w prawie chełmińskim system wspólności majątkowej.

Specyfiką polskiego prawa majątkowego ziemskiego była instytucja umowy dożywocia. Mocą tej umowy małżonkowie zapisywali sobie wzajemnie na wypadek śmierci dożywotnie użytkowanie zarówno majątku ruchomego, jak i nieruchomego.

3/ Prawo rodzinne. Struktura społeczeństwa feudalnego zarówno w średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych oparta była, co do stosunków osobowych i majątkowych, na rodzinie. Stanowiła ona wspólnotę obejmującą rodziców i dzieci.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

W rodzinie, podobnie jak w małżeństwie, dominującą pozycję posiadał ojciec. Jemu podlegała zarówno żona, jak i dzieci pochodzące z prawego łoża. Władza ojca nad córkami gasła z chwilą ich zamążpójścia, zaś nad synami w momencie ich usamodzielnienia gospodarczego. W całym okresie dawnej Polski upośledzona była pozycja dzieci nieprawych. Pozostawały one w stosunku pokrewieństwa tylko z matką, nie miały prawa do nazwiska ojca i dziedziczenia po rodzicach.

Obok pokrewieństwa opartego na więzach krwi (pokrewieństwo naturalne) znane było pokrewieństwo sztuczne zwane adopcją. W przypadku adopcji przynależność do rodziny nabywała się na mocy aktu prawnego. Miała ona charakter familijno-prawny, a jej celem było z reguły przekazanie majątku po adoptującym.

Surogatem władzy ojcowskiej była opieka. Sprowadzała się ona do pieczy nad osobą ze względu na wiek, płeć lub zdrowie. W przypadku śmierci ojca opiekę nad dziećmi najczęściej przejmowała wdowa. Znane też były i inne formy opieki. Mogła to być opieka przyrodzona, powierzana najbliższemu krewnym, lub opieka testamentowa. Zadaniem opiekuna była dbałość o wychowanie dzieci i zachowanie w całości przynależnego im majątku.

Odmianą opieki była kuratela. Dotyczyła ona osób starych i upośledzonych.

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s.157-160.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003. s. 130- 134.
- K- Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 86-90.

Pytanie problemowe:

Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa w dawnej Polsce. Aktywa majątkowe wnoszone przez małżonków, stosunki majątkowe w trakcie trwania małżeństwa

Pytania testowe:

1/ Dla ważności zawartego małżeństwa zawartego w formie kościelnej wymagano:

- a/ zgody rodziców
- b/ zapowiedzi
- c/ intercyzy

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ W ramach systemu rządu posagowego, w razie bezpotomnej śmierci żony wyprawa i posąg wracały do jej rodziny.
- b/ W ramach systemu rządu posagowego, w razie bezpotomnej śmierci żony wyprawa i posąg stawały się własnością męża
- c/ Surogatem władzy ojcowskiej była opieka

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 5: PRAWO RZECZOWE W DAWNEJ POLSCE.

Prawo rzeczowe było jednym z kluczowych działów prawa prywatnego, zawierając normy regulujące prawo własności i inne prawa do rzeczy. Pod pojęciem rzeczy rozumiano pierwotnie przedmioty materialne, postrzegalne zmysłowo. Z czasem do rzeczy zaczęto zaliczać uprawnienia majątkowe o charakterze abstrakcyjnym (własność, użytkowanie, służebności).

Rzeczy dzielono na nieruchomości i ruchome. Do tych pierwszych zaliczano ziemię i wszystko to co było z nią trwale związane oraz prawa związane z nieruchomościami. Za ruchomości uważano wszystkie pozostałe rzeczy i prawa rzeczowe do nich się odnoszące. W epoce średniowiecza podział ten nie był precyzyjny, gdyż niekiedy do nieruchomości zaliczano rzeczy ruchome, które były szczególnie cenne lub występowały w dużej ilości.

Spośród rzeczy szczególnym zainteresowaniem cieszyły się nieruchomości, zwłaszcza ziemia, będąca podstawowym środkiem produkcji w czasach feudalnych. Nieruchomości dzielono na dziedziczne i nabyte. Te pierwsze otrzymywane były po przodkach i stanowiły podstawę egzystencji rodziny, te drugie pochodziły z nadania lub były nabywane w drodze kupna.

W okresie średniowiecza nie rozróżniano w sposób precyzyjny pojęcia posiadania, jako faktycznego władztwa nad rzeczą i własności, będącej prawnym władztwem osoby nad rzeczą.

Posiadanie, zwane w dawnej Polsce dzierżeniem, sprowadzało się do korzystania z nieruchomości i pobierania z niej pożytków. To prawo do pobierania pożytków służyło zarówno tym, którzy ziemię użytkowali bezpośrednio, jak i tym, którzy pobierali czynsz lub inne korzyści. Taka sytuacja powodowała możliwość jednoczesnego posiadania nieruchomości przez dwa podmioty; właściciela bezpośredniego, który fizycznie władał nieruchomością i właściciela pośredniego, który pobierał określone pożytki nie użytkując bezpośrednio nieruchomości. Takie rozwiązanie legło u podstaw wykształcenia się konstrukcji własności podzielonej.

W Polsce przedrozbiorowej nie wypracowano ścisłej definicji prawa własności. Określano je w sposób opisowy, jako prawo posiadania rzeczy, prawo jej użytkowania oraz prawo do rozporządzania nią.

Rozróżnienie posiadania i własności nastąpiło na gruncie dwóch odrębnie ukształtowanych procesów, z których jeden – petytoryjny służył ochronie własności, drugi – posesoryjny ochronie posiadania.

Pierwotnie ochronie posiadania służył proces petytoryjny, polegający na badaniu prawnego tytułu posiadania. Był to proces z reguły długotrwały, który nie chronił posiadacza w przypadku gdy ten został gwałtownie „wybity z dóbr”, czyli pozbawiony posiadania, choćby był on ich właścicielem. Taka sytuacja powodowała, że pod wpływem prawa rzymskiego i kanonicznego kształtować się zaczęły zasady odrębnego procesu posesoryjnego. Uproszczony i skrócony proces posesoryjny miał na celu przywrócenie stanu poprzedniego posiadania, gdy sąd stwierdził sam fakt wybicia siłą z posiadania, bez badania stanu prawnego.

Zasady tego procesu określiła ostatecznie konstytucja sejmowa z 1543 r. Według niej skargę posesoryjną, w przypadku gwałtownego pozbawienia posiadania, należało wnieść w ciągu miesiąca

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

do sądu grodzkiego, który po stwierdzeniu jej zasadności nakazywał przywrócenie posiadaczowi utracone posiadanie. Wyrok sądu mógł być podstawą prawną dla prawowitego właściciela do wszczęcia procesu petytoryjnego, w którym udawadniano prawo własności.

W epoce feudalnej własność na nieruchomościach występowała z reguły jako własność podzielona. Polegała ona na tym, że na jednej nieruchomości istniały dwa rodzaje własności, w postaci własności zwierzchniej i własności podległej, zwanej użytkową. Wykształciła się ona wraz z kolonizacją na prawie niemieckim. Typowym przykładem własności użytkowej była własność chłopu czynszownika, który był w posiadaniu i użytkowaniu ziemi w zamian za czynsz. Wobec tej użytkowanej przez chłopą ziemi własność zwierzchnia przysługiwała panu feudalnemu, który pobierał z niej czynsz i miał prawo do wyrażania zgody na alienację ziemi przez chłopą. Własność użytkowa chłopów zaczęła tracić na znaczeniu wraz z rozwojem folwarków, które były własnością niepodzielną.

Zwierzchnia własność szlachecka była z reguły własnością pełną czyli alodialną, obciążoną jedynie, i to tylko początkowo, obowiązkami wojskowymi oraz regaliami. Z czasem zaczęły one zanikać co utwierdzało alodialny charakter własności szlacheckiej.

Reliktem własności rodowej w okresie wczesnej Polski była własność zbiorowa. Występowała ona w formie tak zwanego niedziału ojcowskiego oraz braterskiego. Polegał on na wspólnocie ziemi ojca z synami lub wspólnocie rodzeństwa. Niedział był własnością pospólnej ręki, co oznaczało, że należący do niego władali nim nie w częściach idealnych, lecz jako zbiorowość, mająca prawo na całej nieruchomości i działająca zbiorowo. W razie śmierci członka wspólnoty zmieniała się tylko liczba jego właścicieli. Wydzielony wcześniej członek nie miał prawa do spadku. Od schyłku XV w. instytucja niedziału zanika, a własność ziemi ulega indywidualizacji.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 91-97.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 134-138.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 160-163.

2/ SPOSOBY NABYCIA I OGRANICZENIA PRAWA WŁASNOŚCI

Nabycie prawa własności na rzeczach nieruchomych następowało w sposób pierwotny lub pochodny. Nabycie w sposób pierwotny miało miejsce w drodze zawłaszczenia oraz zasiedzenia.

Zawłaszczenie było objęciem w posiadanie rzeczy niczyjej i jej, w przypadku nieruchomości, użytkowanie. Z zawłaszczeniami mieliśmy do czynienia w początkach polskiej państwowości, w odniesieniu do gruntów, które nie były zagospodarowane i użytkowane. Co prawda stanowiły one własność panującego, ale w okresach osłabienia władzy państwowej były często przez feudałów zawłaszczane, co niejednokrotnie później monarcha sankcjonował.

Pierwotnym sposobem nabycia własności było też zasiedzenie, określane jako dawność. Dawność prowadziła do utraty prawa własności dóbr nieużywanych lub w stosunku do których prawo

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

to nie było dochodzone przez osobę uprawnioną w ciągu określonego czasu. Zasiedzenie miało sankcjonować trwający przez dłuższy czas inny stan faktyczny, niż wynikało to ze stanu prawnego. Nabycie własności następowało bowiem przez osobę niebędącą właścicielem rzeczy, ale mogącą udowodnić długoletnie, spokojne jej posiadanie. Pierwotnie czas tego spokojnego posiadania nie był precyzyjnie określony. Z czasem wynosił on w Małopolsce 3 lata i 3 dni, w Wielkopolsce 8 lat.

Nabycie własności w sposób pochodny następowało w drodze przeniesienia prawa własności z jednej osoby na drugą. Tytułem dla tego przeniesienia było dziedziczenie, akt kupna-sprzedaży lub też nadanie monarsze. Ten tytuł wymagał uzupełnienia w postaci trzech czynności rzeczowych, którymi były: wzdanie, wwiązanie i inskrypcja.

Wzdanie (*resignatio*) było przeniesieniem prawa własności do nieruchomości i odbywało się w obecności władcy, z czasem przed sądem. Wwiązanie (*intrmissio*) było wprowadzeniem nabywcy w posiadanie (w obecności księcia lub jego dostojników, później w obecności woźnego sądowego). Wzdanie i wwiązanie wymagało wpisu do ksiąg sądowych, co określano mianem inskrypcji.

Własność ziemi ze swej natury była ograniczona, co wynikało z jej podzielonego charakteru. Niezależnie od tego właściciel zwierzchni ograniczony był przez inne prawa. Zaliczano do nich: regalia, prawo bliższości, ordynacje i prawa sąsiedzkie.

Regalia były to pewne sfery działalności gospodarczej monarchy, traktowane jako monopole. Były to regale ziemi, regale polowania na szczególnie cenną zwierzynę, regale rybołówstwa, regale bartne, targowe i górnicze. Regalia te ograniczały prawa właściciela do korzystania z nieruchomości. Większość nich z czasem była znoszona, a jako ostatnie zniesiono w roku 1573 regale górnicze.

Prawa sąsiedzkie nakazywały korzystanie z nieruchomości w sposób nieprzynoszący szkody sąsiadom. Przykładowo zaliczano do nich prawo zbierania owoców z przerastających drzew sąsiada, zakaz zalewania sąsiedniego gruntu, zakaz budowy na rzut siekierą od zabudowań sąsiada.

Prawo bliższości było ograniczeniem właściciela w zakresie dysponowania (alienacji) dobrami dziedzicznymi. Występowało ono w formie prawa pierwokupu i retraktu. Prawo pierwokupu polegało na tym, że bliscy krewni mieli pierwszeństwo do nabycia dóbr, gdy właściciel chciał je sprzedać. Prawo retraktu polegało na tym, że bliżsi krewni mogli odkupić od nabywcy sprzedaną nieruchomość gdy właściciel nie zaproponował im wcześniej takiej sprzedaży. Zniosła je ustawa z 1768 r.

Ordynacje były wyłączeniem określonego kompleksu dóbr magnackich od zasad obowiązujących w prawie ziemskim, a dotyczących alienacji dóbr. Ordynacja zakazywała zbywania dóbr, ustanawiała ich niepodzielność oraz gwarantowała ich przejęcie przez najstarszego syna. Ustanowienie ordynacji wymagało uchwały sejmu. Do najbardziej znamienitych zaliczyć należy ordynacje: Zamoyskich, Radziwiłłów, Ostrogskich.

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 163-167.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 138-141.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

3/ ISTOTA I RODZAJE OGRANICZONYCH PRAW RZECZOWYCH.

Pod pojęciem ograniczonych praw rzeczowych rozumiano prawa przysługujące osobie względem rzeczy będącej własnością innej osoby. Do tych praw zaliczano: służebności (wolności), ciężary realne, użytkowanie i zastaw.

Służebności były ograniczeniem prawa właściciela, który musiał znosić działalność gospodarczą uprawnionej osoby na swojej nieruchomości. Do najbardziej typowych zaliczano: prawo przejazdu i przechodu, przeprowadzania wody przez cudzy grunt, wypasu bydła na cudzych gruntach po zbiorach, wyrębu drzewa.

Ciężar realny polegał na obowiązku dokonywania określonych świadczeń przez posiadacza obciążonego gruntu na rzecz osoby uprawnionej. Te ciężary określano mianem renty. Wśród nich wyróżniano renty feudalne (czynsz, pańszczyzna) i renty umowne. Te ostatnie polegały na tym, że właściciel kapitału przekazywał dłużnikowi (właścicielowi majątku) określoną sumę pieniężną, za co ten zobowiązany był do stałych świadczeń na jego rzecz. Nabyta w ten sposób renta była pierwotnie ciężarem wieczystym. Z czasem pojawiła się możliwość wykupu renty przez spłacenie sumy ciężącej na dobrach nieruchomości. Tę możliwość wykupu renty określano mianem wyderkafu.

Użytkowanie polegało na używaniu cudzych rzeczy i pobieraniu z nich pożytków (np. użytkowanie dóbr małoletniego przez opiekuna).

Najważniejszym spośród ograniczonych praw rzeczowych był zastaw. Stanowił on zabezpieczenie wierzytelności zastawnika na rzeczy dłużnika (zastawcy). Zastaw był dla szlachty podstawowym sposobem zapewnienia bezpieczeństwa dla kredytu.

Podstawowe znaczenie posiadał zastaw na nieruchomościach, występujący w dwóch formach, jako zastaw użytkowy i zastaw bezużytkowy.

Zastaw użytkowy, czyli z dzierżeniem nieruchomości, mógł przybierać postać zastawu antychretycznego lub extenuacji. Ten pierwszy polegał na tym, że wierzyciel pobieranych z zastawionej nieruchomości pożytków nie wliczał w poczet długu. Ten zastaw antychretyczny mógł być terminowym, co oznaczało, że niewykupiona w określonym terminie nieruchomość przechodziła na własność wierzyciela, lub wieczystym, gdy termin wykupu nieruchomości nie był oznaczony. Prawo odkupu wg Statutów Kazimierza Wielkiego dłużnik tracił po 30 latach.

Extenuacja była też zastawem z dzierżeniem, ale pożytki uzyskiwane z nieruchomości zaliczano w poczet długu, co oznaczało, że dług z czasem sam się umarzał i nieruchomość powracała do zastawcy.

Najbardziej rozpowszechnioną formą zastawu, poczynając od XIV wieku, stał się zastaw bez dzierżenia, określany mianem hipoteki. Hipoteka była zastawem terminowym, a jej źródłem była umowa wpisywana do księgi sądowej. Polegała ona na tym, że zastawiona nieruchomość do czasu uiszczenia długu była w posiadaniu i użytkowaniu dłużnika. Jeżeli w ustalonym terminie nie nastąpiło uiszczenie długu zastawnik mógł zaspokoić roszczenie przez sprzedaż zastawionej nieruchomości lub objąć nieruchomość na własność

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Zasady polskiej hipoteki, która stała na wysokim poziomie, regulowała konstytucja sejmowa „O ważności zapisów” z 1588 r. Do podstawowych zasad, na których opierała się polska hipoteka zaliczyć należy: zasadę pierwszeństwa, jawności, szczegółowości i dobrej wiary.

- Zasadę pierwszeństwa wyrażała paremia „kto pierwszy w czasie ten lepszy w prawie”. Oznaczało to, że przy zaspokojeniu roszczeń ten miał pierwszeństwo, kto dokonał najwcześniej stosownego wpisu do księgi sądowej.
- Zasada jawności sprowadzała się do tego, że istniał swobodny dostęp do ksiąg sądowych, w których określano obciążenia nieruchomości.
- Zasada szczegółowości oznaczała, że w księgach sądowych ściśle określone były zarówno dobra, jak i wierzytelności.
- Zasada dobrej wiary wyrażała się w tym, że nikt nie mógł być narażony na straty, gdy działał w zaufaniu do ksiąg sądowych.

Mankamentem polskiej hipoteki było to, że nie istniały odrębne księgi dla poszczególnych nieruchomości.

Literatura:

- D. Makiłła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 226-234.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 141-144.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 105-107.

Pytanie problemowe:

Posiadanie, własność i ograniczone prawa rzeczowe w dawnej Polsce. Sposoby nabycia i ograniczenia własności w dawnej Polsce

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ W procesie petytoryjnym badano prawny tytuł posiadania
- b/ Zastaw antychretyczny polegał na tym, że wierzyciel nie zaliczał na poczet długu pożyczek pobieranych z zastawionej nieruchomości
- c/ Członkowie niedziału rodzinnego mogli swobodnie dysponować swymi częściami idealnymi.

2/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ Własność alodialna to własność pełna.
- b/ Regale górnicze zniesiono w 1360 r.
- c/ Akt wwiązania przenosił prawo własności nieruchomości

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 6: ISTOTA I ŹRÓDŁA ZOBOWIĄZAŃ ORAZ SPOSOBY UTWIERDZANIA I UMACNIANIA UMÓW W DAWNEJ POLSCE

Pod pojęciem zobowiązania rozumiano stosunek prawny między dwoma osobami, na podstawie którego jedna zwana dłużnikiem jest zobowiązana do określonego świadczenia na rzecz drugiej zwanej wierzycielem. Na podstawie stosunku zobowiązaniowego wierzyciel może żądać od dłużnika oznaczonego świadczenia o określonej wartości majątkowej, a dłużnik jest zobowiązany to świadczenie wykonać. Uprawnienie wierzyciela określa się mianem wierzytelności, a obowiązek dłużnika mianem długu.

Prawo zobowiązaniowe było ściśle związane z wymianą dóbr i usług o charakterze materialnym, a to oznacza, że jego znaczenie rosło wraz z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej. W czasach średniowiecza była ona słabo rozwinięta, czego konsekwencją był ograniczony rynek wymiany dóbr i usług. Wzrost obrotu gospodarczego datuje się dopiero w czasach nowożytnych, co przekładało się na rozwój prawa zobowiązaniowego.

Źródłami zobowiązań w dawnym prawie polskim były czyny niedozwolone i umowy. Początkowo zobowiązania powstawały jako rezultat przestępstwa, czyli czynu niedozwolonego. Rodził on po stronie sprawcy obowiązek odszkodowania, a po stronie poszkodowanego odpowiednie roszczenie wobec sprawcy. Niewykonanie zobowiązania traktowano na równi z popełnieniem przestępstwa. Przestępstwem był więc fakt wyrządzenia szkody, niezależnie od tego czy powstała ona na skutek naruszenia prawa karnego, czy też była wynikiem niewypełnienia zobowiązania.

Z czasem podstawowym źródłem zobowiązań stały się umowy. Pierwotnie umowy zawierano w sposób ustny, czemu towarzyszyła odpowiednia symbolika. Od XIII w. rozpowszechniła się forma pisemna zawierania umów. Dotyczyła ona przede wszystkim tych umów, których przedmiotem były nieruchomości. W czasach średniowiecza dominowały umowy formalne i realne.

Umowa formalna polegała na zobowiązaniu się jednej strony do świadczenia w przyszłości, co połączone było z uroczystym ślubowaniem wiary. Dłużnik składał przysięgę i wykonywał określone gesty, mające symbolizować jego oddanie się pod władzę wierzyciela, gdyby zobowiązania nie dopełnił. Były nimi m.in. przybicie rąk, wręczenie określonego przedmiotu.

Umowy realne dochodziły do skutku przez otrzymanie rzeczy od drugiej osoby. Przyjmujący rzecz stawał się dłużnikiem zobowiązanym do odpowiedniego świadczenia w określonym czasie. Do umów realnych zaliczano: pożyczkę, depozyt, darowiznę, zamianę.

Historycznie najmłodszymi były umowy konsensualne. Opierały się one na samym porozumieniu stron, skutkiem czego do zawarcia umowy nie wymagano wręczenia rzeczy. Konsensualny charakter miały umowa kupna sprzedaży i pożyczka.

Średniowieczne prawo zobowiązaniowe znało rozbudowane sposoby służące realizacji zobowiązań. Dzielono je na te, które przesądzały o ważności zawarcia umowy i na te, które gwarantowały wykonanie zobowiązania przez dłużnika.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Do sposobów utwierdzających umowę zaliczano: przysięgę, przybicie rąk, wręczenie oznaczonych przedmiotów oraz litkup, będący uroczystą biesiadą stron i uczestników zawieranej umowy, którzy mogli być w przyszłości świadkami potwierdzającymi fakt zawarcia umowy.

Do sposobów umacniających umowy, a więc gwarantujących ich wykonanie, zaliczano: załogę (pobyt wierzyciela w gospodzie na koszt dłużnika do czasu spełnienia świadczenia), łajanie (bezkarne lżenie dłużnika), zakładnictwo (pobyt dłużnika w domu wierzyciela do czasu wykonania umowy), rękojemstwo (zabezpieczenie wykonania świadczenia przez poręczyciela, który był zobowiązany ale nie dłużny), zadatek (rodzaj kary umownej) i zastaw.

Wygaśnięcie zobowiązania następowało wskutek jego wykonania, zwolnienia z długu, przedawnienia, zmiany zobowiązania.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 219-226.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 171-175.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 148-155.

Pytanie problemowe:

Pojęcie, źródła, sposoby utwierdzania i umacniania zobowiązań w dawnej Polsce

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe:

- a/ W dawnej Polsce umowa formalna polegała na zobowiązaniu się jednej strony do świadczenia w przyszłości
- b/ W dawnej Polsce umowy konsensualne opierały się one na samym porozumieniu stron (do zawarcia umowy nie wymagano wręczenia rzeczy)
- c/ W dawnej Polsce czyny niedozwolone nie były źródłem zobowiązań

2/ Pisemna forma umów upowszechniła się w:

- a/ w XI w.
- b/ w XIII w.
- c/ w XV w.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 7: DZIEDZICZENIE BEZTESTAMENTOWE I TESTAMENTOWE W DAWNEJ POLSCE.

Dziedziczenie, jako instytucja prawna polega na przejściu praw i obowiązków majątkowych zmarłego – spadkodawcy na inne podmioty – spadkobierców.

Możliwość dziedziczenia pojawiła się wraz z indywidualizacją własności. W większości porządków prawnych średniowiecznej Europy, w tym również w Polsce, dominowało dziedziczenie beztestamentowe. Oznaczało to, że spadkodawca nie miał prawa swobodnego dysponowania swym mieniem na wypadek śmierci.

Przedmiotem spadku początkowo były tylko ruchomości przypadające najbliższym krewnym. Z czasem tym przedmiotem stały się nieruchomości. Porządek ich dziedziczenia podlegał różnym zasadom. Przede wszystkim prawo do dziedziczenia majątku ojcowskiego mieli, jako dziedzice konieczni, synowie. Córki mogły dziedziczyć nieruchomości wówczas gdy nie było synów, aczkolwiek Księga elbląska ograniczała ich rolę stanowiąc, że spadek po zmarłym w razie braku synów przypadał panującemu z obowiązkiem wyposażenia córek w razie ich zamążpójścia. Zmienił to postanowienie Statutu warcki z 1423 r. przyznający córkom prawo do dziedziczenia dóbr w razie braku synów. W XVII w. pojawiła się tak zwana instytucja czwarcizny. Polegała ona na tym, że córkom zmarłego należała się czwarta część majątku bez względu na liczbę męskiego rodzeństwa.

Innym zasadom podlegało dziedziczenie majątku po matce. Jej dobra w częściach równych dziedziczyły i córki, i synowie. Pewną polską specyfikę w zakresie dziedziczenia dóbr było to, że nieznana była instytucja wydziedziczenia, że nie znano dziedziczenia po małżonku oraz, że dopuszczono niegodność dziedziczenia w przypadku np. krewnobójstwa, czy też małżeństwa z nieszlachcicem.

W okresie średniowiecza w prawie spadkowym dominujące znaczenie posiadało dziedziczenie beztestamentowe. Wynikało to z kilku powodów. Po pierwsze, uważano, że testament naruszał zasadę, w myśl której własność jest dobrem rodzinnym i przypadać ona powinna najbliższym krewnym zmarłego. Po drugie, wychodzono z założenia, że rozporządzenie woli wyrażone za życia nie może wywoływać skutków po śmierci spadkodawcy.

Z czasem zaczęto od tej tradycji odchodzić, na co niewątpliwie znaczący wpływ miał Kościół. Będąc żywotnie zainteresowany powiększaniem swego majątku zabiegać zaczął o swobodę testowania. Uznano, że w drodze testamentu, czyli rozporządzenia ostatniej woli na wypadek śmierci, testator miał prawo „dla zbawienia duszy” przekazać część, a nawet całość swojego majątku na cele kościelne.

W Polsce pierwsze testamenty pojawiły się w XII wieku. Początkowo miały one formę ustną, z czasem pisemną. Ta ostatnia odnosiła się do rozporządzania nieruchomościami. Przedmiotem testamentu były początkowo ruchomości, później również nieruchomości. Na zjeździe w Łęczycy w roku 1254 uznano, że na rzecz Kościoła testamentem można objąć cały majątek. W praktyce jednak dyspozycje testamentowe ograniczono do 1/3 dóbr, co określano mianem trzecizny. Sytuacja zmieniła się na początku XVI. Kolejnymi konstytucjami z lat 1505, 1510 i 1519 zakazano sporządzania testamentów dotyczących dóbr nieruchomości pod groźbą ich nieważności. Taki stan utrzymał się do końca I Rzeczypospolitej.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s.144-148.
- D. Makieła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 200-205.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 107-112.
- J. Bardach , B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 169-171.

Pytanie problemowe:

Pojęcie i rodzaje dziedziczenia w dawnej Polsce .

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe:

- a/ W Polsce, według prawa spadkowego ziemskiego, spadkodawca posiadał całkowitą swobodę w dysponowaniu swym mieniem na wypadek śmierci
- b/ W Polsce instytucja czwarcizny pojawiła się w prawie spadkowym ziemskim w XIII w.
- c/ W Polsce prawo spadkowe ziemskie nie znało dziedziczenia po małżonku

2/ W Polsce, w prawie ziemskim zakazano sporządzania testamentów dotyczących dóbr nieruchomości:

- a/ w wieku XIII
- b/ w wieku XVIII
- c/ w wieku XVI

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 8: PRAWO KARNE W DAWNEJ POLSCE

1/ POJĘCIE I PODZIAŁ PRZESTĘPSTW. KONSTRUKCJA MIRU

Prawo karne, jako zespół norm określających czyny przestępne i grożące za nie kary, kształtować zaczęło się wraz z powstaniem państwa. Nie oznacza to, że pojęcie przestępstwa i kary nie było znane w okresie rodowo-plemiennym. Zasadnicza różnica w ujęciu tych pojęć sprowadzała się do charakteru sankcji za wyrządzone człowiekowi zło. O ile w okresie przedpaństwowym sankcja miała charakter społeczny, o tyle wraz z powstaniem organizacji państwowej wymierzenie kary zagwarantowane zostało środkami przymusu państwowego, przez organy specjalnie dla tego celu tworzone.

W czasach średniowiecza, a w zasadzie do końca dawnej Polski przestępstwo określano w sposób materialny, traktując je jako czyn zabroniony, wyrządzający szkodę jednostce lub ogółowi oraz naruszający porządek społeczny i publiczny ustalony przez zwyczaj i obowiązujące prawo. Dopiero u schyłku XVIII w. pojawiło się formalne określenie przestępstwa - jedynie czyn zabroniony przez ustawę, określającą jego znamiona (w myśl zasady *nullum crimen sine lege* – nie ma przestępstwa bez ustawy).

U zarania polskiej państwowości wśród czynów przestępnych dominowały te, które naruszały interesy jednostki i jej rodziny. Określano je mianem przestępstw prywatnych, a ich istotą było to, że ich dochodzenie spoczywało na osobie pokrzywdzonego lub jego rodzinie, wymierzana kara miała charakter prywatny, a realizowana była pierwotnie w postaci samopomocy, z czasem na drodze sądowej. Do tych przestępstw prywatnych zaliczano te czyny, które naruszały dobro jednostki, a więc przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu, mieniu, wolności.

Wraz z powstaniem i umacnianiem się organizacji państwowej kształtować się zaczęła kategoria przestępstw, które traktowano jako naruszające interesy ogółu, czyli szkodliwe dla społeczeństwa jako całości. Tę kategorię czynów określać zaczęto mianem przestępstw publicznych. Ich dochodzenie następowało z urzędu, a wymierzana kara miała charakter publiczny.

Przestępstwa publiczne oparte były na koncepcji miru, czyli porządku publicznego ustalonego przez panującego. Jego naruszenie powodowało odwet ze strony władcy, który przejmował funkcję ścigającego sprawców i wymierzającego karę. Znano kilka rodzajów miru, które określano mianem „ręki pańskiej”. Mir miejscowy zapewniał ochronę prawną niektórym miejscom (targi, drogi publiczne, kościoły). Mir osobowy polegał na przyznaniu przez panującego ochrony pewnym osobom (duchowni, kobiety, sieroty). Mir mieszany chronił tak osobę, jak i miejsce jej pobytu. Złamanie miru powodowało ściganie osoby go naruszającej przez władzę państwową, a sprawca obok kary prywatnej ponosił również karę państwową.

Do przestępstw publicznych zaliczano:

- przestępstwa przeciwko panującemu i państwu: zamach na życie i interesy władcy, zdrada kraju, szpiegostwo, bunty,
- przestępstwa przeciwko religii: apostazja, herezja, ateizm, uprawianie czarów,
- przestępstwa przeciwko urzędom: szkalowanie władz, tumulty,

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- przestępstwa przeciwko skarbowi: fałszowanie monety, naruszenie regaliów,
- przestępstwa wojskowe: dezercja, sprzedaż broni,
- przestępstwa przeciwko dobrym obyczajom: homoseksualizm, prostytutka, sodomia,
- łotrostwa: zawodowe rozboje i kradzieże.

Przestępstwa prywatne to takie, które naruszały interesy jednostki i jej rodu. Dochodzone one były przez pokrzywdzonego lub jego rodzinę, a kary miały charakter prywatny. Zaliczano do nich:

- przestępstwa przeciwko życiu: zabójstwo zwane mężobójstwem z podziałem na umyślne i nieumyślne,
- przestępstwa przeciwko zdrowiu: zranienie, okaleczenie, pobicie,
- przestępstwa przeciwko mieniu: kradzieże zwykłe i kwalifikowane, rozbój (zabór rzeczy z zamiarem pozbawienia życia), rabunek (zabór rzeczy bez zamiaru pozbawienia życia), podpalenie,
- przestępstwa przeciwko czci: zniewaga czynna lub słowna,
- przestępstwa przeciwko wolności: zgwałcenie, porwanie kobiety.

Zakres przestępstw publicznych, wraz z umacnianiem władzy państwowej, ulegał stałemu poszerzaniu.

Zaznaczyć również należy, że w czasach średniowiecza nie było ścisłego zróżnicowania między przestępstwem a czynem naruszającym prawo prywatne. Za przestępstwo uchodził więc każdy fakt wyrządzenia szkody, bez względu na to czy naruszone zostało prawo karne czy też niedopełnione zostało zobowiązanie.

Literatura:

- D. Makieła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 250-261.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, ss. 156-158; 165 – 168
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 178-180; 290-292.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 139-143.

2/ ODPOWIEDZIALNOŚĆ PRZEDMIOTOWA I PODMIOTOWA. OKOLICZNOŚCI OGRANICZAJĄCE I WYŁĄCZAJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA

W polskim prawie karnym okresu średniowiecza brak było wykształconych zasad odpowiedzialności za popełnione przestępstwo. Dominowała tendencja uznająca za przestępstwa te czyny, które wywoływały zmiany w świecie zewnętrznym. Warunkiem powstania odpowiedzialności karnej było wystąpienie powiązania między czynem sprawcy a skutkiem wywołanym jego postępowaniem. Oznaczało to, że przy ocenie przestępstwa nie brano pod uwagę czynników subiektywnych, takich jak nastawienie sprawcy do czynu i jego złej woli.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

W następstwie przyjęcia takiej przedmiotowej (obiektywnej) podstawy odpowiedzialności nie uwzględniano winy sprawcy (odpowiedzialność właściciela konia za śmierć osoby która z niego spadła, odpowiedzialność właściciela stawa za przypadkowe utopienie się osoby; bezkarność usiłowania popełnienia przestępstwa)

Zmiana w podstawach odpowiedzialności karnej następować zaczęła w XIV wieku. Efektem tego była subiektywizacja odpowiedzialności, czyli akcent na podmiotową stronę przestępstwa. Podstawą odpowiedzialności stawać się zaczęła wina, czyli psychiczny stosunek sprawcy do popełnionego czynu. Efektem odpowiedzialności subiektywnej było to, że o odpowiedzialności sprawcy zaczęła decydować jego wina, że wymiar kary był zależny od tego czy przestępstwo popełniono z winy umyślnej czy też (później) nieumyślnej. Na gruncie takiego rozróżnienia winy stały Statuty Kazimierza Wielkiego, aczkolwiek dotyczyło to indywidualnych przypadków.

Regułą była odpowiedzialność indywidualna, którą ponosił sam sprawca czynu przestępnego. Do schyłku średniowiecza prawo polskie znało jednak przypadki odpowiedzialności zbiorowej. Przykładem tego mogła być odpowiedzialność rodowa (rodzinna) w przypadku zastosowania krwawej zemsty, przy przestępstwach obrazy majestatu, odpowiedzialność opola za przestępstwa popełnione na jego terytorium czy też odpowiedzialność właściciela majątku za przestępstwa popełnione przez domowników bądź ludność zależną.

W prawie średniowiecznym, jak również w czasach późniejszych, pewne czyny, pomimo, że wyczerpywały znamiona przestępstwa, nie powodowały odpowiedzialności karnej lub odpowiedzialność ta była ograniczona. Zaliczyć do nich należy: samopomoc, początek, obronę konieczną, pozbawienie ochrony prawnej, przedawnienie (w odniesieniu do przestępstw prywatnych).

- Samopomoc była reliktem krwawej zemsty, jako pierwotnego sposobu dochodzenia sprawiedliwości przy przestępstwach prywatnych. Jej zastosowanie uchodziło za bezkarne, jeżeli dokonana została zgodnie z obowiązującym prawem. Zakazano jej stosowania w wieku XVI.
- Początek był zaczepką słowną lub czynną, reakcją na którą był odwet. Odwet ten początkowo nie był karalny. Z czasem brak tej karalności ograniczono do pobicia napastnika.
- Obrona konieczna była pochodną początku, a wywodziła się z rzymskiej zasady, że siłę wolno odeprzeć siłą. Bezkarność obrony koniecznej wymagała spełnienia trzech warunków: musiała być dokonana w obronie rzeczywistej, zrealizowana musiała ona być bezpośrednio po ataku i przy pomocy środków proporcjonalnych do stopnia zagrożenia.
- Pozbawienie ochrony prawnej. Bezkarnym było w dawnym prawie zabicie osób wyjętych spod prawa. Dotyczyło to przede wszystkim wywołańców, infamisów, kobiet nierządnych (do połowy XIV w.), złodziei złapanych na gorącym uczynku.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 274-276.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 159-162.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)**3/ KARY PUBLICZNE I PRYWATNE**

Kara była dolegliwością dla sprawcy przestępstwa, stanowiąc potępienie osoby sprawcy i jego czynu. Pierwotnie miała ona wymiar religijny, stanowiąc pokutę za obrazę bóstwa, jako twórcy sprawiedliwości. Równie istotny był wymiar sprawiedliwościowy kary, będący odwetem za naruszenie czyjegoś dobra. Odwet ten przybierał postać talionu wyrażony zasadą „oko za oko” lub też postać kary odzwierciedlającej (ucięcie ręki za kradzież). Z czasem celem kary stało się zapobieganie popełnianiu przestępstw w przyszłości. Ten prewencyjny charakter kary miał na celu odstraszenie społeczeństwa od popełniania przestępstw i odstraszenie samego sprawcy, początkowo przez jego eliminację, później przez resocjalizację.

W początkach polskiej państwowości, jako relikw wspólnoty rodowo-plemiennej podstawową formą kary o charakterze prywatnym była krwawa zemsta. Dotykała ona nie tylko sprawcy, ale również członków jego rodu (rodziny). Ponieważ krwawa zemsta anarchizowała życie społeczne i zagrażała porządkowi ustanowionemu przez władzę państwową zaczęto ją systematycznie ograniczać zarówno przedmiotowo, jak i podmiotowo. Prawo jej zastosowania ograniczono więc do przypadków mężobójstwa, a ponadto zawężono krąg osób wobec których można ją było zastosować i czas, w którym można ją było zastosować. Ostatecznie zakaz jej stosowania, jako formy dochodzenia sprawiedliwości, wprowadzono w XVI wieku.

Ograniczeniu krwawej zemsty sprzyjała praktyka zawierania ugody między zwaśnionymi stronami. Jednaniem stron obejmowało tzw. pokorę sprawcy czyli jego prośbę o przebaczenie oraz okup, wyrażony odpowiednią sumą pieniężną.

Okup, będący elementem jednania, stał się podstawą do rozwoju kar pieniężnych, które zaczęto określać mianem kar kompozycyjnych. Ich istotą było to, że stosowano je w odniesieniu do przestępstw prywatnych, że można nią było zastąpić każdą karę na życiu i ciele oraz to, że miały te kary pieniężne charakter alternatywny. Ta alternatywność oznaczała, że w przypadku ich nieuiszczenia stosowano orzeczoną karę na życiu i ciele.

Początkowo kary pieniężne ustalano indywidualnie, z czasem pojawiły się ich urzędowe taryfy. Karę pieniężną za zabójstwo określano mianem główsszczyzny, a za uszkodzenie ciała – nawiązką. Kary kompozycyjne i ich wysokość uwzględniały przynależność stanową sprawcy i ofiary przestępstwa. Wyższe były one wobec szlachty, niższe w stosunku do chłopów. Za zabójstwo szlachcica początkowo główsszczyzna wynosiła 60 grzywien, a za zabójstwo chłopu 30 grzywien. O połowę niższa była nawiązka, którą wymierzano za zranienie, mutylację lub pobicie.

Kary prywatne (pieniężne) zaczęły tracić na znaczeniu w czasach nowożytnych, gdy nastąpił wzrost znaczenia zasady publicznoprawnej, w świetle której coraz większą liczbę przestępstw zaczęto zaliczać do publicznych, za które wymierzano kary publiczne.

Konsekwencją pojawienia się przestępstw, które traktować zaczęto jako publiczne było wykształcenie się kar zwanych publicznymi. Wymierzano je za przestępstwa naruszające interes ogólny oraz za przestępstwa prywatne, w przypadku gdy sprawca się od nich nie wykupił.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Do kar publicznych zaliczano:

- karę śmierci zwykłą: (ścięcie lub powieszenie) i kwalifikowaną (karę ze szczególnym udręczeniem),
- kary mitylacyjne czyli okaleczające,
- kary cielesne: chłosta, pręgierz, piętnowanie,
- kary na czci: proskrypcja, infamia, banicja,
- kary majątkowe: konfiskata majątku i grzywna wymierzana za złamanie miru,
- kary pozbawienia wolności: wieży dolnej i górnej oraz więzienia

Literatura:

- D. Makiłła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 45-51; 262-274.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 181-187; 293-297.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 168-175.

Pytanie problemowe

Pojęcie i rodzaje przestępstw; zasady odpowiedzialności karnej; rodzaje i zasady wymiaru kar

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ W średniowiecznej Polsce do przestępstw publicznych nie zaliczano przestępstwa przeciwko życiu (zabójstwo zwane mężobójstwem)
- b/ Subiektywizacja odpowiedzialności karnej (akcent na podmiotową stronę przestępstwa) pojawia się w Polsce od XVIII wieku
- c/ Formalne określenie przestępstwa pojawia się w Polsce w XIV wieku:

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe. W dawnej Polsce:

- a/ kary kompozycyjne uwzględniały przynależność stanową sprawcy i ofiary przestępstwa.
- b/ karę pieniężną za zabójstwo określano mianem główszczyzny, a za uszkodzenie ciała – nawiązką
- c/ kary na czci: (proskrypcja, infamia, banicja) należały do kar prywatnych

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 9: POSTĘPOWANIE SĄDOWE W DAWNEJ POLSCE

1/ Geneza i zasady procesu skargowego. Jednym z najistotniejszych sposobów ochrony praw i interesów jednostki w dawnym prawie polskim było postępowanie przed sądami. Droga ku temu prowadząca była jednak długa i stanowiła pochodną rozwoju i umacniania się struktur władzy państwowej.

Pierwotnym sposobem dochodzenia sprawiedliwości była samopomoc, która wyrażała się w stosowaniu tzw. krwawej zemsty. W kolejnej fazie rozwoju prawa samopomoc zastąpiona została postępowaniem polubownym prowadzonym przez jednaczy. Drugim rodzajem rozstrzygania sporów było postępowanie urzędowe prowadzone przez monarchę lub jego urzędników. Dotyczyło ono przede wszystkim przestępstw naruszających porządek publiczny, które podlegały ściganiu z urzędu. Postępowanie to miało charakter arbitralny, monarcha bowiem nie był związany żadnymi regułami procesowymi. Mógł on rozstrzygnąć każdą sprawę w dowolnym czasie z zastosowaniem wszystkich możliwych kar.

Określone reguły postępowania na drodze sądowej kształtować się zaczęły w XIII wieku. Niewątpliwie wpływ na powstanie i rozwój polskiego prawa procesowego miały procesy kolonizacyjne i recepcja prawa sasko-magdeburgskiego, niosącego ze sobą zasady postępowania przed sądami. Przeniesiony na grunt polski proces zaczęto określać mianem skargowego. Jego zasady, z pewnymi modyfikacjami, przyjęte również zostały w prawie ziemskim.

Podstawowymi zasadami, na których oparty był ziemski proces skargowy były: zasada jedności (jednolitości) postępowania, skargowości, kontradiktoryjności (sporności), ustności, jawności, dyspozytywności i formalizmu procesowego.

- Zasada jedności procesu oznaczała możliwość prowadzenia postępowania zgodnie z regułami procesu skargowego zarówno w sprawach prywatnych, jak i karnych. Każdy więc proces był pierwotnie postępowaniem karnym, kończącym się wymierzeniem sprawcy kary za wyrządzoną krzywdę.
- Zasada skargowości sprowadzała się do tego, że proces był wszczynany wskutek skargi powoda lub oskarżyciela w postępowaniu karnym.
- Zasada kontradiktoryjności oznaczała prowadzenie postępowania w formie sporu między stronami, którego sąd był jedynie biernym obserwatorem. Rola sędziego ograniczała się do kierowania rozprawą i orzekania na podstawie materiału dostarczonego mu przez strony.
- Zasada ustności polegała na tym, że czynności procesowe przeprowadzano w formie ustnej.
- Zasada jawności przewidywała prowadzenie procesu publicznie, w obecności widzów.
- Zasada dyspozytywności sprowadzała się do możliwości swobodnego dysponowania przez strony swoimi czynnościami procesowymi, dotyczącymi faz postępowania, środków dowodowych.
- Zasada formalizmu procesowego sprowadzała się do przestrzegania w toku procesu pewnych symboli, gestów, formuł słownych, których nieprzestrzeganie mogło prowadzić do upadku strony w procesie.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 113-119.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 176-177.
- K. Sójka-Zielińska, Warszawa 1981, s. 177-180.

2. Postępowanie przygotowawcze. Polski proces ziemski składał się z trzech części, którymi były: postępowanie przygotowawcze, postępowanie wyrokujące i postępowanie egzekucyjne.

Postępowanie przygotowawcze obejmowało: ustalenie osoby przestępcy w sprawach karnych, złożenie skargi, określenie stron w procesie, ustalenie zdolności sądowej i zdolności procesowej stron, ustalenie zastępców procesowych, wystawienie pozwu i jego doręczenie, rozpatrzenie ewentualnych dylacji oraz dokonanie wpisu do rejestru sądowego.

Ustalenie osoby sprawcy i jego ściganie, przy przestępstwach skierowanych przeciwko panującemu i zagrażających interesom klasy panującej należało do urzędników państwowych (wojewody, kasztelana, starosty). Ograniczenie (za sprawą szlachty) ścigania z urzędu prowadziło do tego, że postępowanie sądowe w większości spraw prywatnokarnych wymagało skargi pokrzywdzonego (lub jego rodziny), a tym samym ustalenia przez niego osoby obwinionej.

Z formalnego punktu widzenia proces skargowy rozpoczynał się od wniesienia skargi, którą określano mianem żałoby. Skargę, będącą pierwszym sformułowaniem zarzutu, składano na ręce sędziego, z prośbą o wystawienie pozwu. Zawierać ona musiała dane stron oraz zarzuty, ewentualnie roszczenia przeciwko drugiej stronie.

W ramach postępowania przygotowawczego ustalano właściwość sądu, który zająć się miał rozpatrzeniem sprawy. Zasadą było, że sądem właściwym do rozpatrzenia sprawy był sąd pozwanego, wyznaczony miejscem jego zamieszkania. Obok tej właściwości miejscowej znana też była właściwość podmiotowa, którą określała przynależność stanowa i właściwość rzeczowa, wyznaczona przez rodzaj sprawy którą sąd miał rozpatrzyć (sąd podkomorski rozpatrywał sprawy o rozgraniczenie dóbr, sąd grodzki wyrokował w zakresie tzw. czterech artykułów grodzkich: gwałt, podpalenie, napaść na dom szlachcica, rabunek na drodze publicznej).

W procesie zasadniczo występowały dwie strony. Był to powód (pierca) i pozwany (sąpierz). Do sądu należało ustalenie zdolności sądowej i zdolności procesowej strony. Ta pierwsza oznaczała możliwość bycia stroną w procesie, druga zezwalała na osobiste uczestnictwo w procesie. Zdolność sądowa odpowiadała zdolności prawnej, zdolność procesowa – zdolności do czynności prawnej. Ograniczoną zdolność procesową posiadały kobiety, małoletni, chłopci. Z reguły osoby te musiały występować w asyście opiekuna.

W postępowaniu sądowym obok stron procesowych udział brać mogli ich zastępcy procesowi. Powołanie ich wynikało bądź z faktu niezdolności strony do samodzielnego prowadzenia sprawy lub fachowego przygotowania zastępcy w sprawach trudniejszych. Generalnie wyróżniano zastępców ustawowych, sądowych i umownych. Zastępcy procesowi posiadali prawo do prowadzenia czynności procesowych w imieniu strony, a ich powołanie wynikało ze szczególnej sytuacji strony, gdy ta nie była zdolna do samodzielnego występowania w postępowaniu sądowym.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Obok zastępców procesowych znana była instytucja rzeczników procesowych. Były to osoby czuwające nad formalnościami procesowymi, które w przypadku sformalizowanego procesu skargowego były zawiłe i mogły powodować negatywne dla strony konsekwencje.

Skarga (żałoba) zawierała w sobie prośbę do sądu o wydanie urzędowego pozwu, który był wezwaniem strony (pozwanego) do sądu. Pozew pierwotnie był ustny, z czasem jednak upowszechniać zaczął się pozew pisemny. Ten ostatni stał się właściwym dla szlachty osiadłej. Pozew ustny doręczany był przez komornika sądowego, później woźnego sądowego, z udziałem powoda i świadków. Obok powyższego istniał również podział pozwów pod względem ich treści. W czasach nowożytnych zaczęto rozróżniać pozwy kryminalne, żądające wobec pozwanego kary za popełnione przestępstwo karne i pozwy cywilne, które na przykład zawierały roszczenie o uzyskanie odszkodowania.

Forma pozwu pisemnego musiała odpowiadać określonym warunkom, których uchybienie mogło powodować jego nieważność. Od początku XV wieku jego niezbędnymi elementami były:

- oznaczenie sędziego, który pozew wydał,
- imię i nazwisko pozwanego z podaniem jego osiadłości,
- termin i miejsce stawienia się w sądzie,
- imię i nazwisko powoda,
- określenie treści żaloby,
- formułę, że pozew jest wezwaniem przed sąd,
- datę i miejsce wystawienia pozwu,
- pieczęć urzędową.

Wobec osób osiadłych pozew doręczano do miejsca zamieszkania i wręczano go osobiście pozwanemu. W przypadku jego nieobecności pozew wręczano domownikom. Szlachcie nieosiadłej (gołocie) pozew można było doręczyć w każdym miejscu lub w miejscu jego ostatniego zamieszkania względnie urodzenia.

Fakt i termin doręczenia pozwu przez woźnego sądowego wpisywano do akt sądowych, a następnie do rejestru. Rejestr zwany również rejestrem, a z czasem wokandą był spisem spraw, które miały być przez sąd rozpatrzone. Kolejność wpisu decydowała o kolejności wywołania sprawy w czasie sesji sądu.

Jednym z elementów niezbędnych pozwu było określenie terminu pierwszej rozprawy, co określano mianem roku. Początkowo termin ten nie był ściśle określony i wynosił, w zależności od rodzaju sprawy, od kilku do kilkunastu dni. Formula processus wydłużała ten termin od jednego do czterech tygodni.

W procesie skargowym obowiązywała zasada osobistej obecności strony na rozprawie, chyba że zastępowali ich zastępcy procesowi. W przypadku nieusprawiedliwionej nieobecności pozwanego na danym terminie płacił on karę zwaną niestanne, przy czym trzeci termin rozprawy stawał się terminem zawitym. Nieobecność powoda, która nie została usprawiedliwiona na pierwszym terminie prowadziła do uchylenia wniesionej przez niego skargi.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Praktyka sądowa dopuszczała prawną możliwość uchylenia się od udziału w postępowaniu. Miało to miejsce wówczas gdy zaistniały usprawiedliwione okoliczności uniemożliwiające osobiste wstawiennictwo strony na danym terminie. Okoliczności te określano mianem dylacji lub odkładów. W praktyce sądowej przyjmowano zasadę, że postępowanie można było odraczać z przyczyn usprawiedliwionych trzy razy.. Formula processus ograniczyła dylacje, uznając już drugi termin rozprawy za zawity.

Dylacje w różny sposób systematyzowano. Podstawowym był podział na dylacje zwyczajne i nadzwyczajne. Te pierwsze to takie, które wymagały zgody sądu, drugie zaś zależne były od woli sądu lub strony przeciwnej w procesie.

Do dylacji zwyczajnych, jako powodu odraczającego postępowanie przed wszczęciem rozprawy, zaliczano:

- chorobę lekką, jako odroczenie przysługujące pozwanemu, ale nie powodowi,
- chorobę ciężką, powodującą jedno odroczenie dla obu stron,
- siłę wyższą, do której zaliczano: pożar, zarazę, powódź, niewolę, pogrzeb najbliższych,
- służbę publiczną, w tym piastowanie określonego urzędu,
- służbę wojskową,
- małoletniość strony,
- prowadzenie równoległe w innym sądzie sprawy większej wagi.

Dylacje zwyczajne miały również miejsce po rozpoczęciu rozprawy. Znana była tak zwana dylacja do namysłu i dylacja dla dostarczenia dowodu.

Znacznie mniej było dylacji nadzwyczajnych. Zaliczano do nich list inhibicyjny króla, będący jego dyspozycją dla sądu o odroczenie sprawy i tak zwana prorogacja, czyli odroczenie sprawy na podstawie porozumienia stron.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 120-141.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 188-193.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 177-180.

3/ Stadia postępowania przed sądem. Zasadniczą częścią procesu skargowego było postępowanie przed sądem, czyli rozprawa, która miała za zadanie rozstrzygnięcie zasadności skargi złożonej przez powoda. Obejmowało ono postępowanie w sprawie okoliczności wymagających załatwienia przed wdaniem się w spór, postępowanie związane z ugruntowaniem się sporu, postępowanie dowodowe i wyrokowanie.

Rozprawa sądowa rozpoczynała się od wywołania sprawy przez sędziego i przedstawienia skargi przez powoda, będącej powtórzeniem roszczeń określonych w pozwie, co określano mianem propozycji (indukta). Po propozycji głos zabierał pozwany, który w tak zwanej replicie ustosunkowywał się do zarzutów powoda. W replicie pozwany mógł się przyznać do winy – uznać

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

roszczenie powoda, co oznaczało zakończenie sprawy i wydanie wyroku. Mógł też pozwany, dla swojej obrony, odeprzeć zarzuty powoda, powołując się na okoliczności uboczne, mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy głównej. Okoliczności te zwano akcesoriami, a zaliczano do nich wspomniane już dylacje i ekscepcje.

Problematyka związana z załatwianiem okoliczności ubocznych (akcesoriów) z czasem doprowadziła do wykształcenia się określonych instancji, czyli stadiów procesu. Były to:

- instancja ustalania, w trakcie której załatwiano dylacje zwyczajne oraz ekscepcje dylatoryjne (opóźniające),
- instancja odpowiadania, na której załatwiano ekscepcje peremptoryjne mogące prowadzić do zniweczenia postępowania,
- instancja, na której załatwiano dylacje nadzwyczajne i sprawę główną.

Ekscepcje, czyli zarzuty procesowe, dzielono na dylatoryjne i peremptoryjne. Ekscepcje dylatoryjne powodowały tymczasowe oddalenie skargi do czasu ich usunięcia. Zaliczano do nich: niewłaściwość sądu, niesprawność pozwu, brak zdolności procesowej strony. Ekscepcje peremptoryjne to takie, które niweczyły, a więc oddalały skargę powoda i umarzały sprawę. Były to: ekscepcja sprawy osądzonej, ekscepcja sprawy załatwionej polubownie i przedawnienie, gdy strona nie popierała sprawy przez jeden rok i sześć tygodni (dawność). Ekscepcje dylatoryjne należało wnieść przed wdaniem się w spór, zaś ekscepcje peremptoryjne można było przedstawić w każdym stadium procesu.

Po załatwieniu ekscepcji w drugiej instancji powód przedstawiał pełną propozycję (z uzasadnieniem prawnym i faktycznym skargi), po czym z repliką występował pozwany. Replika pozwanego oznaczała zagruntowanie sporu co zwano *litis contestatio*. Mogła ona mieć charakter *litis contestatio affirmativa*, gdy pozwany uznał roszczenia powoda, a na jej podstawie sąd wydawał wyrok oraz charakter *litis contestatio negativa*, gdy pozwany odrzucał roszczenia powoda. Zaprzeczenie roszczeniom powoda skutkowało koniecznością przeprowadzenia postępowania dowodowego.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 142-151.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 193-194.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 180-181.

4/ Postępowanie dowodowe. Postępowanie dowodowe w procesie skargowym miało na celu utwierdzenie sądu w przekonaniu o właściwym rozstrzygnięciu sprawy. Było to postępowanie oparte na formalnej teorii dowodów. Przedstawienie dowodów należało do stron. Każdy dowód miał ściśle określoną z góry wartość, a o pierwszeństwie do jego przeprowadzenia decydował sąd. Ponieważ kontrdowód był niedopuszczalny strona mająca bliższą do dowodu znajdowała się w pozycji uprzywilejowanej, co w praktyce oznaczało wygraną przez nią sprawę. Ustalając prawo bliższosci do dowodu brano pod uwagę różne zasady i kryteria. Początkowo o bliższosci do dowodu decydowała jego jakość (lepszy był dowód z dokumentu od dowodu ze świadków). Z czasem zaczęło decydować

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

pochodzenie społeczne stron. Oznaczało to przyznanie bliższości do dowodu osobie z wyższego stanu. W przypadku równości stanowej stron pierwszeństwo miała strona pozwana.

Katalog środków dowodowych w dawnym polskim prawie procesowym był bardzo rozbudowany, ale środki te ulegały również przewartościowaniu co do ich rangi. Środkami dowodowymi były:

- przysięga. Miała ona sakralny charakter, jej rotę ustalał sąd, a składana była w kościele, później przed sądem. Przybierała ona postać przysięgi oskarżającej lub oczyszczającej;
- przysięga ze współprzysiężnikami. Była stosowana w sprawach większej wagi, stanowiąc uzupełnienie przysięgi strony. Współprzysiężnicy potwierdzali tylko prawdziwość przysięgi strony, mogąc nic nie wiedzieć o samej sprawie. Liczbę współprzysiężników ustalał sąd w liczbie od 1 do 12;
- świadkowie. Rola tego środka dowodowego wraz z upływem czasu nabierała znaczenia. Świadkowie swymi zeznaniami potwierdzali prawdziwość zaistniałego faktu;
- świadectwa urzędowe. Były to przeprowadzane wizje lokalne, opinie rzeczoznawców, obdukcje zwłok;
- dokumenty. Obok zeznania świadków przybierały one postać najważniejszego środka dowodowego. Dzieleno je na publiczne, które były niepodważalne i prywatne, których treść można było podważyć;
- ordalia. Zwano je sądami bożymi i były stosowane w Polsce do końca XIII w.

Dzielono je na jednostronne i dwustronne. Do jednostronnych zaliczano: próbę zimnej i gorącej wody, próbę gorącego żelaza, próbę przełkniętego kęsa. Do dwustronnych zaliczano pojedynek i stanie krzyżem.

Literatura:

- D. MakiŃła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 151-160.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 194-197.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 181-183.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s.181-184.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

5/ Wyroki i środki prawne przeciw wyrokom.

Rozprawę sądową po przeprowadzonym postępowaniu dowodowym kończyło wydanie wyroku. Wyrok wydawano ustnie i publicznie, z czasem miał on formę pisemną i był wciągany do ksiąg sądowych.

Wyroki dzielono na przedstanowcze i stanowcze. Te pierwsze wydawano w sprawach ubocznych i zwano je interlokutami. Wyroki stanowcze rozstrzygały spór merytorycznie i miały charakter końcowy. Wyroki końcowe mogły być oczywistymi, zapadłymi w obecności stron lub kontumacyjnymi (zaocznymi), które zapadały pod nieobecność stron. Treść wyroku formułował sędzia, jedynie w sądach kolegialnych na jego treść wpływ mieli członkowie składu orzekającego. Zapadły wyrok sądu wpisywano do tak zwanego sentencjonarza, a strona wygrywająca wносиła specjalną opłatę zwaną pamiętnym, co miało potwierdzać wydany wyrok.

Wyroki orzekane przez sąd początkowo traktowano jako ostateczne. Z czasem pojawiły się środki odwoławcze przysługujące stronom niezadowolonym z orzeczonego wyroku. Dzielono je na zwyczajne i nadzwyczajne. Środki zwyczajne to takie, z pomocą których strona niezadowolona podważała wyrok nieprawomocny, a stosowano je natychmiast po ogłoszeniu wyroku. Zaliczano do nich: remisję, naganę sędziego, mocję i apelację.

- Remisja polegała na przekazaniu przez sąd niższy spraw szczególnie skomplikowanych sądowi wyższemu.
- Nagana sędziego polegała na tym, że strona niezadowolona z wyroku pozywała sędziego o niesprawiedliwe sądenie, co z reguły dotyczyło wydanego wyroku. Naganiający składał na rzecz sędziego tzw. kocz, zaś naganiony sędzia musiał się wstrzymać od wykonywania swojej funkcji do czasu rozstrzygnięcia nagany. Wskutek nagany rozpoczynał się nowy proces między stroną naganającą, a sędzią jako pozwanym. Jeśli sędzia przegrał tracił urząd, zwracał kocz, a naganiony wyrok zostawał uchylony.
- Mocja była odmianą nagany sędziego. Nie była ona środkiem skierowanym przeciwko czci sędziego i nie powodowała zawieszenia go w czynnościach sędziowskich. Zawieszała ona jedynie postępowanie zaczepione mocją. W przypadku gdy sędzia wygrał sprawę wyrok się uprawomocniał, a złożony kocz przypadał sędziemu. Sądem rozstrzygającym mocję złożoną w sądzie grodzkim był sąd sejmowy
- Apelacja, jako najważniejszy środek odwoławczy, pojawiła się w XVI wieku. Jej zasady określone zostały w Formula processus z 1523 r. Dawała ona możliwość wniesienia odwołania przez stronę niezadowoloną z wyroku sądu ziemskiego lub grodzkiego do sądu wyższej instancji, którym pierwotnie był sąd królewski. Sytuacja uległa zmianie gdy w roku 1578 utworzono, jako sąd apelacyjny, Trybunał Koronny. Od tego momentu Trybunał stał się nie tylko najwyższym sądem dla szlachty, ale również instancją apelacyjną dla niższych sądów szlacheckich.

Apelację do sądu wyższego składało się ustnie w sądzie, który wydał zaskarżony wyrok. Dopuszczenie apelacji zależało od sędziego, którego wyrok w sprawie zaczepiono. Przyjęcie apelacji oznaczało rozpoczęcie nowego procesu w danej sprawie między stronami, które toczyły spór w sądzie niższym.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Zabezpieczeniem apelacji był składany w formie pieniężnej kocz. Wniesienie apelacji wstrzymywało wykonanie zaskarżonego wyroku do czasu wydania decyzji przez sąd apelacyjny. Gdy apelacja przez ten sąd została odrzucona wyrok sądu niższego się uprawomocniał, zaś kocz otrzymywał przeciwnik procesowy.

W procesie skargowym obok środków zwyczajnych znane były środki odwoławcze o charakterze nadzwyczajnym. Mocą tych środków zaczepiano wyrok po upływie określonego czasu po jego wydaniu. Do tych środków nadzwyczajnych zaliczano: gravamen, male obtentum, wznowienie procesu i nieświadomość procesową.

- Gravamen miał zastosowanie w przypadku gdy sędzia nie przyjął złożonej przez stronę apelacji lub mocji. Zastosowanie tego środka skutkowało nowym procesem w sądzie wyższym, stronami w którym były osoba skarżąca i sędzia wydający wyrok, jako pozwany. W przypadku przyjęcia gravamen wyrok uchylano, a sędzia płacił karę.
- Male obtentum stanowiło środek prawny przeciwko wyrokowi wydanemu w postępowaniu zaocznym, a uzyskanym przez stronę w sposób niewłaściwy lub podstępny. Sąd albo skargę oddalał, albo uchylał wyrok i polecał sądowi, który go wydał, ponowne rozpatrzenie sprawy.
- Wznowienie procesu, jako środek procesowy, wprowadziła konstytucja z 1726 roku. Polegało ono na tym, że strona mogła zabiegać o uchylenie wyroku i rozpoczęcie nowego procesu w przypadku znalezienia nowych dokumentów, o istnieniu których nie wiedziała przed wydaniem wyroku.
- Nieświadomość procesowa miała miejsce gdy sąd wydał wyrok bez powiadomienia strony o toczącym się procesie i gdy strona wnosiła o odroczenie terminu, a sąd mimo to wydał zaocznie wyrok skazujący.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 161-168.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 197-198;302-303.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 183-185.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s.204-205.

Pytanie problemowe:

Geneza, zasady i przebieg procesu sądowego (postępowanie przygotowawcze i wyrokujące)

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe. Proces skargowy w Polsce był postępowaniem:

- a/jawnym
- b/wszczynanym z urzędu
- c/ustnym

2/ Dylacja w procesie skargowym w Polsce to:

- a/ prośba o wszczęcie procesu
- b/ usprawiedliwienie nieobecności w sądzie
- c/ dobrowolne poddanie się karze przez pozwanego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 10: ZDOLNOŚĆ PRAWNA I ZDOLNOŚĆ DO CZYNNOŚCI PRAWNYCH W DAWNEJ POLSCE

Ostatnim etapem postępowania procesowego było wykonanie zapadłego wyroku. Wykonanie to mogło nastąpić dobrowolnie, na podstawie złożonego przez dłużnika przyrzeczenia o dopełnieniu świadczenia w określonym czasie. W razie niedopełnienia zobowiązania miało miejsce postępowanie egzekucyjne, czyli wykonanie wyroku w formie przymusowej. W początkach państwowości, gdy aparat sądowy był jeszcze słaby, wykonanie wyroku pozostawione było samemu zainteresowanemu, a więc miało charakter pozasądowy. Z czasem egzekucję wyroków określać zaczęły stosowne przepisy prawne, stanowiące o trybie i organach ją przeprowadzających.

W przypadku odmowy dobrowolnego wykonania wyroku sprawę egzekucji przejmował sąd poprzez swych urzędników, a od 1523 r. starosta.

Egzekucja występowała w trzech formach: egzekucji osobistej, egzekucji rzeczowej z ruchomości i egzekucji rzeczowej z nieruchomości.

- Egzekucja osobista była najstarszą formą egzekucji, a polegała na pozbawieniu wolności strony przegrywającej i przekazaniu jej we władzę przeciwnika procesowego do czasu wypełnienia świadczenia określonego w wyroku. Stosowano ją wobec osób pozbawionych majątku. Osoba poddana egzekucji traktowana była jako niewolna, do czasu jej wykupienia przez krewnych.
- Egzekucja z ruchomości była początkowo uzupełnieniem egzekucji osobistej, z czasem zaczęła przybierać postać dominującej. Zwano ją grabieniem lub fantowaniem, a polegała na zajęciu inwentarza żywego, a gdy było go mało na zajęciu innych rzeczy.
- Egzekucja z nieruchomości miała zastosowanie wówczas, gdy majątek ruchomy nie był wystarczający na pokrycie roszczeń. Egzekucji dokonywał starosta i podległy mu urząd grodzki. Obejmowała ona cztery stopnie, w tym próba wwiązania w dobra, ponowna próba wwiązania, ustanowienie zakładu pieniężnego i rumację czyli usunięcie siłą właściciela z poddanych egzekucji dóbr. Jeżeli dłużnik trwał w oporze stosując siłę, starosta mógł podjąć decyzję o zorganizowaniu zajazdu nieruchomości. Skutkowało on zajęciem dóbr, a nawet bezkarnym zabiciem posiadacza traktowanego jako banitę.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 168-172.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 185-186.

Pytanie problemowe:

Istota rodzaje postępowania egzekucyjnego w dawnej Polsce

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe. W dawnej Polsce

- a/ najstarszą formą egzekucji był egzekucja z nieruchomości
- b/ rumacja oznaczała usunięcie siła właściciela z dóbr poddanych egzekucji
- c/ egzekucja osobista polegała na pozbawieniu wolności strony przegrywającej i przekazaniu jej we władzę przeciwnika procesowego do czasu wypełnienia świadczenia określonego w wyroku

2/ W dawnej Polsce egzekucji z nieruchomości dokonywał:

- a/ Wojewoda
- b/ Kasztelan
- c/ Starosta

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 11: ODRĘBNOŚCI PROCESU SKARGOWEGO W SPRAWACH KARNYCH W PRAWIE ZIEMSKIM ORAZ PROCES INKWIZYCYJNY W PRAWIE MIEJSKIM W DAWNEJ POLSCE

Statuty Kazimierza Wielkiego gwarantowały jednolitość procesu karnego i prywatnego. Praktyka odbiegała jednak od tej zasady. Po pierwsze, w walce z opozycją polityczną stosowano często postępowanie arbitralne. Po drugie, umocnienie władzy państwowej przyczyniło się do ukształtowania się w sprawach karnych elementów procesu inkwizycyjnego. Wystąpiły one w postępowaniu przed sądem justycjariuszy. Justycjariusz był urzędnikiem policyjnym upoważnionym do ścigania przestępstw zawodowych (kradzieże i roboje) i pełniącym funkcję oskarżyciela przed sądami, przede wszystkim przed sądem grodzkim. Wskutek opozycji szlachty elementy procesu inkwizycyjnego nie przyjęły się, podobnie jak i urząd justycjariusza, który został zlikwidowany.

Kolejny wyłom w jednolitości procesu skargowego nastąpił w wieku XVI. Wówczas to pojawiły się nowe odrębności w postępowaniu w sprawach karnych. Były one między innymi konsekwencją wprowadzenia do składu sędziowskiego urzędników zwanych instygatorami. Funkcjonowali oni w sądach ziemskich i grodzkich zajmując się dochodzeniem przestępstw z urzędu.

Instygatorzy wszczynali postępowanie na skutek doniesienia lub z własnej inicjatywy, a w czasie procesu stawali się oskarżycielami z urzędu. Ich szczególna rola miała miejsce w odniesieniu do przestępstw najcięższych przeciwko państwu i jego organom. Przestępstwa te poddane zostały procedurze śledztwa sądowego określanego mianem skrutynium. Było ono prowadzone z urzędu, a zeznania podejrzanego były spisywane, stanowiąc dowód w sprawie. W sprawach o najcięższe przestępstwa prawo ziemskie, w celu uzyskania przyznania się do winy, dopuszczało możliwość stosowania tortur.

Przedstawione powyżej nowe elementy w procesie skargowym były charakterystyczne dla procesu inkwizycyjnego, który w postępowaniu sądowym stał się dominującym w prawie całej Europy, poczynając od XVI wieku. Na tle tych zachodzących zmian postępowanie sądowe w polskim prawie ziemskim stanowiło wyjątek. Do końca dawnej Rzeczypospolitej panującą formą postępowania sądowego zarówno w sprawach cywilnych, jak i w sprawach karnych pozostał proces skargowy, stanowiący w mentalności szlachty jedną z gwarancji „złotej wolności” w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości.

Zaznaczyć należy, że odrębną drogą poszło postępowanie sądowe w polskim prawie miejskim. Za sprawą Caroliny z 1532 r. w miastach polskich rozpowszechnił się proces inkwizycyjny, którego założenia zawarte zostały w pracy B. Groickiego „Postępek sądów około karania na gardle”.

W prawie ziemskim obok dominującego procesu skargowego występowały procesy specjalne. Zaliczyć do nich należy:

- proces graniczny (o granice między dobrami ziemskimi),
- proces o zbiegłych poddanych (w sprawie rewindykacji zbiegłych chłopów),
- proces wojskowy (dotyczący żołnierzy obcego i polskiego autoramentu),
- proces z licowaniem (o rzeczy skradzione, a znalezione u osób trzecich),
- proces o czary.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Proces lokacji miast polskich przyniósł ze sobą recepcję prawa niemieckiego obowiązującego w tworzonych ośrodkach miejskich. Ze zrozumiałych względów odbiegało ono od prawa ziemskiego, aczkolwiek jego główne zasady i rozwiązania instytucjonalne wyrastały z podstawowego pnia charakterystycznego dla prawa feudalnego. Tę uwagę odnieść należy między innymi do postępowania sądowego obowiązującego w prawie miejskim. Początkowo był to więc proces skargowy z lokalnymi jego odrębnościami.

Sytuacja uległa radykalnej zmianie w XVI wieku, gdy pod wpływem Caroliny upowszechniać zaczęły się w Europie zachodniej zasady nowego procesu, który określać zaczęto mianem inkwizycyjnego. Proces ten, za sprawą pracy B. Groickiego „Postępek sądów około karania na gardle” recypowany został również w miastach polskich.

Proces inkwizycyjny oparty był na zasadzie tajności i pisemności, wszczynany był z urzędu, w fazie postępowania dowodowego opierał się na legalnej teorii dowodowej, w osobie sędziego kumulowały się funkcje oskarżyciela, obrońcy i wyrokującego, oskarżony był przedmiotem rozprawy, pozbawionym prawa do obrony.

Na gruncie polskiego prawa miejskiego obejmował on trzy stadia, którymi były: inkwizycja generalna, inkwizycja specjalna i osądzenie. Pierwsze stadium miało charakter postępowania informacyjnego, a chodziło w nim o ustalenie czynu przestępnego i jego sprawcy. Decyzję o wszczęciu postępowania podejmował z urzędu instygator miejski z własnej inicjatywy lub na podstawie doniesienia. W tej fazie postępowania dokonywano wizji lokalnej, sumarycznego przesłuchania świadków i ustalano poszlaki wystarczające do wdrożenia śledztwa przeciwko podejrzanemu.

Właściwym etapem śledztwa była inkwizycja specjalna. Jej celem było zebranie dowodów obciążających przeciwko podejrzanemu, który występował już jako oskarżony. Śledztwo na tym etapie postępowania polegało na zadawaniu oskarżonemu przygotowanych z góry przez sędziego pytań, mających na celu wyjaśnienie okoliczności popełnienia przestępstwa. Uzyskane w ten sposób informacje miały charakter dowodów obciążających, a ich wartość była ustawowo określona. Środki dowodowe były rozbudowane, a dzielono je generalnie na pełne i niepełne. Te pierwsze to przyznanie się oskarżonego do winy i zeznania dwóch świadków, te drugie to poszlaki i zeznania jednego świadka. Ponieważ królową dowodów było przyznanie się oskarżonego, stąd też nieodłącznym składnikiem postępowania inkwizycyjnego było stosowanie tortur, będących sposobem zmuszającym oskarżonego do przyznania się do winy.

Akta z postępowania dowodowego były poddawane ocenie sędziego i stanowiły podstawę orzeczanego wyroku. W stadium osądzenia do wydania wyroku skazującego niezbędny był pełny dowód winy oskarżonego. Dowody stanowiące połowę pełnego dowodu pozwalały na wymierzenie łagodniejszej, tak zwanej kary z podejrzenia. Znałe też było czasowe uwolnienie od sądu z możliwością wznowienia procesu w razie ujawnienia nowych dowodów winy. W postępowaniu inkwizycyjnym w zasadzie, nie była dopuszczalna apelacja od wyroków.

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 303-304;306-308.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 190-195.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytanie problemowe:

Sąd justycjariusza i rola instygatora w postępowaniu sądowym. Proces inkwizycyjny w dawnym prawie miejskim.

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe. W dawnej Polsce

- a/ instygatorzy wszczynali postępowanie na skutek doniesienia lub z własnej inicjatywy, a w czasie procesu stawali się oskarżycielami z urzędu
- b/ inkwizycja specjalna miała charakter postępowania informacyjnego, a chodziło w nim o ustalenie czy popełniono czyn przestępny i kto jest jego sprawcą
- c/ sąd justycjariusza był sądem polubownym

2/ Proces miejski w Polsce od XVI w. był procesem:

- a/ mieszanym
- b/ skargowym
- c/ inkwizycyjnym

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 12: USTRÓJ POLITYCZNY KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO I KRÓLESTWA POLSKIEGO

I Księstwo Warszawskie

Oktrojowana Księstwu Warszawskiemu ustawa konstytucyjna podpisana została przez Napoleona w Dreźnie 22 lipca 1807 r. Jej moc obowiązującą rozciągnięto na obszary pogalicyjskie dekretem Fryderyka Augusta z lutego 1810 roku.

1/ Król i Sejm

Władzę monarszą w Księstwie Warszawskim sprawował Fryderyk August, król saski (tytułowany urzędowo królem również nad Wisłą). Wnuk Augusta III otrzymał koronę księcia warszawskiego dziedzicznie, co stwarzało unię personalną między Księstwem a Saksonią. Poza osobą władcy łączyła oba państwa jedynie wspólna polityka zagraniczna (kontrolowana przez rezydentów francuskich).

Zgodnie z dominującą w obozie napoleońskim zasadą rządzenia, określaną mianem cezaryzmu demokratycznego, monarchę wyposażono w rozległe uprawnienia. Artykuł 6 konstytucji Księstwa Warszawskiego głosił: „Rząd jest w osobie króla. On sprawuje w całej swojej zupełności urzędowanie władzy wykonawczej. Przy nim jest praw początkowanie”. Nie wchodząc w kwestię uprawnień władzy wykonawczej monarchy (o czym w następnym punkcie) wspomnimy tu o jego kompetencjach w dziedzinie ustawodawstwa.

Poza inicjatywą ustawodawczą („praw początkowanie”), realizowaną przy pomocy Rady Stanu, królowi przysługiwało – na zasadzie wyłączności – prawo uzupełniania i zmian treści konstytucji. Swymi aktami normatywnymi („dekrety króla saskiego”) regulował on wiele dziedzin życia politycznego i gospodarczego – poza wąsko zakreślonym obszarem legislacji sejmowej. Powoływał on przewodniczących izb sejmowych, mianował senatorów, zwoływał posiedzenia sejmu, sejmików i zgromadzeń gminnych, rozstrzygał spory między izbami parlamentu, wreszcie decydował o ogłoszeniu ustaw sejmowych oraz innych aktów normatywnych w Dzienniku Praw Księstwa Warszawskiego.

W składzie i strukturze parlamentu Księstwa Warszawskiego, a nawet w jego nazwie, przejawiało się nawiązanie do polskich tradycji.

Sejm składał się z dwóch izb: Izby Poselskiej i Senatu.

Izba Poselska była genetycznie niejednorodna: w jej skład wchodził postowie, wybierani na szlacheckich sejmikach powiatowych i deputowani, wybierani na zgromadzeniach gminnych. Proporcje ustalono z korzyścią dla szlachty: postów było początkowo 60, deputowanych 40; od 1810 r. odpowiednio 100 i 66. Liczby te korespondowały z proporcjami ilościowymi zgromadzeń politycznych – każde z nich (sejmik bądź zgromadzenie) wybierało jednego członka Izby Poselskiej. Po uzyskaniu statusu posła lub deputowanego nie różnili się oni zresztą zakresem swoich uprawnień. Poza posłami i deputowanymi do Izby Poselskiej weszli także członkowie Rady Stanu, w liczbie

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

kilkunastu. Kadencja posłów trwała 9 lat, ale co trzy lata miano zmieniać третią część składu izby przez wybory uzupełniające.

Izba wyższa parlamentu – Senat – była nieco dekoracyjnym nawiązaniem do polskich tradycji parlamentarnych. Pierwotny skład Senatu to 6 biskupów, 6 senatorów – wojewodów i tyluż kasztelanów. Od 1810 r. liczbę senatorów podwyższono do 30 (po 10 biskupów, wojewodów i kasztelanów). Wojewodowie i kasztelanowie, mianowani przez króla dożywotnio, uzyskiwali jedynie tytuły, nie zaś konkretne urzędy regionalne, gdyż takowych konstytucja nie przewidywała.

Jak już wspomniano – ustawodawcze uprawnienia Sejmu były bardzo wąskie. Izba Poselska mogła decydować jedynie w sprawach: a/ systemu podatkowego, b/ systemu monetarnego, c/ prawa sądowego (cywilnego i karnego).

Możliwość dyskusji nad projektami ustaw na posiedzeniach Izby była ograniczona, głos mogli zabierać jedynie członkowie komisji sejmowych oraz Rady Stanu (ci ostatni wyłącznie za projektem). Uchwalony projekt ustawy wędrował do Senatu celem zatwierdzenia (nadania mu sankcji). Odmowa sankcji mogła nastąpić w wypadku niezgodności ustawy z konstytucją, zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub jeśli przyjęto ją z naruszeniem procedury.

Sejm Księstwa zebrał się dwukrotnie na sesjach zwyczajnych: w 1809 i 1811 r. oraz raz na sesji nadzwyczajnej – kiedy to w lecie 1812 r., przed inwazją moskiewską Napoleona – proklamował wskreszenie Królestwa Polskiego.

W sejmikach Księstwa Warszawskiego (powiatowych) uczestniczyli szlacheccy posesjonaci, a w zgromadzeniach gminnych (jedno na dwa lub trzy powiaty) – nieszlachta, spełniająca cenzus majątkowy (właściciele nieruchomości, warsztatów rzemieślniczych i sklepów), a ponadto ludzie wykształceni, duchowni (proboszczowie i wikariusze), artyści, oficerowie, zasłużeni żołnierze, jak również chłopci – czynszownicy (nie pańszczyźniani).

2/ Administracja centralna

Centralnymi organami administracji Księstwa Warszawskiego byli ministrowie w liczbie 5: spraw wewnętrznych i wyznań religijnych, policji, skarbu, sprawiedliwości i wojny. U boku króla, który przebywał na ogół w Dreźnie, działał szósty minister – sekretarz stanu, odpowiedzialny za kontakty króla z Warszawą.

Ministrowie resortowi kontrasygnowali akty królewskie i ponosili odpowiedzialność za ich treść, jak również za swą własną działalność urzędową, przed specjalnym sądem, wyznaczonym przez króla.

W Księstwie istniała również Rada Ministrów, która wszakże nie była kolegialnym rządem, lecz rodzajem gremium konsultacyjnego, służącego do wymiany opinii i ustalania poglądów w trudniejszych sprawach. Gdy król przybywał do Warszawy, porozumiewał się z reguły z poszczególnymi ministrami. Dopiero od połowy 1810 r. otrzymała Rada Ministrów pewne zadania kontrolne i decyzyjne, które mogła podejmować jako organ kolegialny, zaś w 1812 r., w związku z przygotowaniami do wojny, z inspiracji Napoleona stała się rządem w prawdziwym tego słowa znaczeniu. Rolę tą, przyszło jej odgrywać nader krótko.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Zupełnie nowym organem, skopiowanym z modelu francuskiego, była Rada Stanu. Skład jej pokrywał się z Radą Ministrów, od 1808 r. uzupełnili go dodatkowo radcy stanu (6, później 12). Rada Stanu zatrudniała personel urzędniczy – referendarzy. Zakres działania Rady Stanu obejmował sprawy z dziedziny ustawodawstwa, kontroli administracji oraz wymiaru sprawiedliwości.

W pierwszej z tych dziedzin jako organ pomocniczy opracowywała projekty ustaw sejmowych i dekretów królewskich, w drugiej – prowadziła kontrolę urzędników i oddawała ich pod sąd w uzasadnionych przypadkach.

W dziedzinie judykatury Rada Stanu była sądem kompetencyjnym, administracyjnym i kasacyjnym. Rozstrzygała sprawy o kompetencje co do rozpatrywania sporów między sądami a organami administracji.

Jako sąd administracyjny rozpatrywała odwołania od orzeczeń I instancji (rad prefekturalnych) w sporach między obywatelami a organami administracji.

Wreszcie jako sąd kasacyjny Rada Stanu stanowiła najwyższe ogniwo systemu sądów powszechnych, rozpatrując w trzeciej instancji zaskarżenia ostatecznych wyroków sądów cywilnych i karnych. Do sprawy tej wrócimy w punkcie dotyczącym sądownictwa.

3/ Administracja lokalna

Konstytucja Księstwa Warszawskiego ustanawiała podział kraju na 6 departamentów: warszawski, kaliski, poznański, bydgoski, płocki i łomżyński.

Ani w nazwie tych jednostek, ani w przebiegu ich granic nie nawiązywano do polskich tradycji przedrozbiorowych. Po wojnie francusko-austriackiej przyłączono do Księstwa dalsze cztery departamenty: krakowski, lubelski, radomski i siedlecki. Razem było więc 10 departamentów, w ramach których wyodrębniono 100 powiatów – teraz już nie tylko okręgów sądowych, ale przede wszystkim administracyjnych.

Organem administracji rządowej w departamencie był prefekt, mianowany przez króla. Służbowym zwierzchnikiem prefekta był minister spraw wewnętrznych. Prefekt obejmował swą kompetencją wszelkie sprawy administracyjne i policyjne, z wyjątkiem wojskowości i sądownictwa. Przy jego boku funkcjonował komisarz do spraw policyjnych, zaś spory administracyjne kierowane były do rady prefekturalnej (3-5 członków).

Odpowiednikiem prefekta w powiecie był podprefekt, również mianowany przez króla, podlegający służbowo szefowi departamentu. Zakres jego uprawnień był analogiczny jak prefekta.

Na czele większych miast Księstwa postawiono prezydentów municypalnych, a w mniejszych miastach – burmistrzów. Wszyscy pochodzili z nominacji królewskiej. Na wsi powoływano wójtów, którzy sprawowali funkcje administracyjne i policyjne. Wójtów mianowali prefekci, często spośród miejscowych właścicieli ziemskich (dziedziców), co traktowane było przez chłopów jako oddanie ich ponownie w zależność osobistą od pana.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Na wzór francuski wprowadzono w terenie – poza organami państwowymi – również samorząd w postaci rad municypalnych: miejskich, wiejskich oraz departamentowych. Miały one stosunkowo nikłe uprawnienia i były w dużym stopniu uzależnione od władz administracyjnych.

Podsumowując te uwagi należy stwierdzić, że nową administrację, zaprowadzoną w Księstwie, cechował centralizm i biurokracyzm oraz (z pewnymi wyjątkami) odchodzenie od zasady kolegialności na rzecz jednoosobowego kierownictwa. Przynosiło to niekiedy usprawnienie funkcjonowania administracji. Jednocześnie stawiano na wymóg fachowości kadr urzędniczych, wprowadzając obowiązkowe egzaminy dla kandydatów na posady w administracji i sądownictwie. W Warszawie uruchomiono (1808) Szkołę Prawa i Administracji. Miała to być „kuźnia” kadr dla tworzącego się polskiego korpusu urzędniczego na różnych szczeblach służb państwowych.

4/ Sądownictwo

Najbardziej radykalne zmiany w porównaniu z przeszłością zaszły w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości. Przede wszystkim – zgodnie z zasadą równości wobec prawa głoszoną przez konstytucję Księstwa zlikwidowano sądy stanowe, wprowadzając sądownictwo powszechne („ogólne”). Sędziowie byli niezawisli, mianowani przez króla dożywotnio, obowiązywała zasada fachowości, nie stosowana jedynie wobec sędziów pokoju. Do króla należało prawo łaski, w imieniu króla zapadały wyroki sądowe.

Na wzór francuski wprowadzono w Księstwie tzw. dwupionowość sądownictwa: z wyjątkiem najniższej i najwyższej instancji istniały osobne sądy do spraw cywilnych i karnych.

Pion sądów cywilnych to:

- sądy pokoju – w każdym mieście powiatowym (skład: sędzia pokoju, podsędek, pisarz),
- trybunały cywilne – po jednym w departamencie (skład sędzacy: 3 sędziów),
- Sąd Apelacyjny w Warszawie (skład sędzacy: 5 sędziów – wyroki zawsze ostateczne),
- Rada Stanu jako sąd kasacyjny, dla rozpatrywania odwołań od wyroków ostatecznych, jeśli istniały tzw. powody kasacyjne (uchybień prawne i procesowe).
- Pion sądów karnych:
- sądy policji prostej (podsędkowie sądów pokoju, burmistrzowie i wójtowie gmin) – sądziły wykroczenia,
- sądy policji poprawczej – dwa lub trzy w departamencie (występki w I instancji, apelacje od orzeczeń sądów policji prostej),
- sądy kryminalne – jeden na dwa departamenty (zbrodnie zagrożone karą śmierci lub więzienia powyżej 5 lat – w I i zarazem ostatniej instancji, apelacje od wyroków sądów policji poprawczej),
- Rada Stanu – sąd kasacyjny (jak przy sądach cywilnych).

Literatura:

- 1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 381 – 389,
- 2/ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772 – 1918)*, Warszawa 2009, s. 56 – 65,
- 3/ W. Ćwik, W. Mróz, A. Witkowski, *Administracja w systemie ustrojowym Polski X – XX w. Przemysł* 2002, s. 87 - 96.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

II. Królestwo Polskie

1/ Utworzenie, terytorium, nadanie konstytucji.

Klęska Napoleona w wojnie z Rosją pociągnęła za sobą okupację terenów Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie. Cesarz Aleksander I, roszczący sobie pretensje do przyłączenia zdobytych ziem w całości do swego imperium, polecił wodzowi naczelnemu Kutuzowowi zorganizować tymczasowy ich zarząd. Powstała wówczas (1813) Rada Najwyższa Tymczasowa. Aspiracje cesarza wywołały sprzeciw Austrii i Prus, grożący nawet zerwaniem rokowań wiedeńskich. Wreszcie w maju 1815 r. zawarto kompromis, na skutek którego większość terenów formalnie likwidowanego Księstwa Warszawskiego przypadła Rosji. W czerwcu 1815 r. proklamowano powstanie Królestwa Polskiego, połączonego z Cesarstwem Rosyjskim. W listopadzie tegoż roku Aleksander I, jako król polski, nadał nowemu państwu konstytucję, której treść opracował ks. Adam J. Czartoryski.

Po upadku powstania listopadowego Mikołaj I uznał za niebyłą konstytucję z 1815 r. Licząc się jednak z opinią międzynarodową nadał Królestwu w 1832 r. Statut Organiczny, który miał zastąpić cofniętą konstytucję.

Pod kątem zmian ustrojowo-prawnych stulecie istnienia Królestwa Polskiego (1815-1915) można podzielić na kilka okresów, a mianowicie: okres konstytucyjny 1815-1830, okres międzypowstaniowy 1831-1864, okres popowstaniowy 1864-1915.

2. Ustrój polityczny

2.1. Król

W latach 1815-1830 Królestwo Polskie było monarchią konstytucyjną „na zawsze połączoną z Cesarstwem Rosyjskim” (art. 1 konstytucji). Tron polski był dziedziczny w dynastii Romanowów. Koronacja miała się odbywać „w stolicy”, co różnie interpretowano. Aleksander I przyjął tytuł króla Polski bez ceremonii koronacyjnej, Mikołaj I koronował się w Warszawie (1829). Statut Organiczny z 1832 r. nie przewidywał odrębnej koronacji.

Władza królewska była niezwykle rozległa. Do kompetencji króla w dziale ustawodawstwa należało: uzupełnianie i modyfikowanie konstytucji poprzez „statuty organiczne”, inicjatywa ustawodawcza i sankcja uchwalonych przez sejm ustaw.

Do króla należała pełnia władzy wykonawczej, którą realizował poprzez podporządkowane mu organy centralne i lokalne. Obsadzał, bezpośrednio lub pośrednio, ogół stanowisk urzędniczych, sędziowskich, senatorskich, a także hierarchię duchowną wszystkich wyznań. Nadawał order i odznaczenia, rozporządzał wydatkami budżetowymi, zawierał traktaty międzynarodowe, decydował o sprawach militarnych, łącznie z wypowiedaniem wojny, był najwyższym dowódcą.

W imieniu monarchy wyrokowały sądy Królestwa, do niego też należało prawo łaski. Tak szeroki, zarysowany tu jedynie skrótowo, zakres uprawnień królewskich łączył się z brakiem odpowiedzialności politycznej. Odpowiedzialność taką ponosili właściwi ministrowie, kontrasygnujący

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

akty prawne monarchy. Osoba króla, jako „święta i nietykalna”, była objęta najwyższą ochroną, targnięcie się na nią było zbrodnią obrazy Majestatu, najsurowiej karaną.

Po powstaniu listopadowym, wobec niepowołania do życia organu przedstawicielskiego, cała władza ustawodawcza, a także najwyższa – wykonawcza, skupiała się w ręku imperatora Rosji, który w swej tytulaturze miał również tytuł króla polskiego.

2.2. Namiestnik

Na wypadek „nieprzytomności” (nieobecności) monarchy w Królestwie konstytucja ustanowiła urząd jego zastępcy w randze namiestnika. Jego powołanie i odwołanie oraz wyposażenie w zakres kompetencji zależało od decyzji króla. W wypadku przybycia monarchy do Królestwa pełnomocnictwo takie ulegało zawieszeniu, ale de facto nie korzystano z tego przepisu, prolongując uprawnienia namiestnika i na okres pobytu króla w kraju.

Pierwszym namiestnikiem został gen. Józef Zajączek, były dowódca napoleoński. Okazał się on lojalnym służbistą cara, uzyskał tytuł księcia warszawskiego. Udzielone mu w 1818 r. pełnomocnictwo przekazywało w ręce namiestnika – z niewielkimi wyjątkami – większość uprawnień królewskich w dziedzinie władzy wykonawczej, a także prawodawstwa (wydawanie postanowień). Postanowienia wydawał namiestnik w Radzie Administracyjnej. Istniał wymóg ich kontrasygnaty przez ministra – członka tejże Rady.

Po śmierci gen. Zajączka w 1826 r. Mikołaj I nie powołał jego następcy. Urząd ten odżył natomiast po stłumieniu powstania listopadowego. Otrzymał go w 1832 r. główny pogromca powstania, feldmarszałek Iwan Paskiewicz. Jego długie rządy w Królestwie Polskim, określane nieraz mianem terroru paskiewiczowskiego, charakteryzowały się – od strony organizacji władzy – koncentracją decyzji dotyczących najważniejszych spraw Królestwa w kancelarii namiestnika. Podlegała mu zarówno służba cywilna jak i wojsko.

W okresie reform Wielopolskiego (1862) nastąpiła reorganizacja, polegająca na likwidacji kancelarii namiestnika i rozdzieleniu (na szczeblu zastępców namiestnika) władzy wojskowej od cywilnej. Eksperyment ten trwał tylko rok, zaś po powstaniu styczniowym powrócono do poprzedniego systemu, głównie celem utrzymania twardego kursu policyjno-wojskowego w Królestwie.

Dni tego urzędu były już jednak policzone. Nie pasował on do kursu na unifikację ziem polskich z resztą Imperium metodą likwidowania odrębnych instytucji. Po śmierci namiestnika Fiodora Berga w 1874 r. jego następca otrzymał rangę generał-gubernatora warszawskiego i nieco większy zakres uprawnień niż mieli generał-gubernatorzy innych prowincji Cesarstwa, a to głównie z powodu znanych skłonności do buntu poddanych z Kraju Nadwiślańskiego (jak zaczęto określać Królestwo Polskie).

2.3. Sejm

Kreśląc kształt i kompetencje sejmiku konstytucja Królestwa Polskiego nawiązywała w znacznym stopniu do modelu Księstwa Warszawskiego. Były jednak pewne różnice.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Przede wszystkim króla uznano za część składową sejmu, wracając jakby do polskich tradycji parlamentarnych tradycji sprzed 1791 r. Do króla należało prawo zwoływania i rozwiązywania sejmu, wyłączność korzystania z inicjatywy ustawodawczej i sankcji uchwalonych praw sejmowych.

Izba Poselska składała się ze 128 członków, w tym 77 posłów wybieranych – jak w Księstwie Warszawskim – na powiatowych sejmikach szlacheckich i 51 deputowanych, których wybierały zgromadzenia gminne „obywateli nieszlachty”. W składzie zgromadzeń politycznych zaszyły pewne zmiany. Nie było już tu obecnie np. wojskowych, weszli natomiast pracownicy oświaty: nauczyciele i profesorowie. Spośród chłopów dopuszczono jedynie czynszowników z dóbr narodowych (państwowych). Mimo różnych ograniczeń było w Królestwie ponad 100 tys. obywateli (szlachty i nieszlachty), którym przysługiwało czynne prawo wyborcze, co było liczbą względnie dużą na tle europejskim. Bierne prawo wyborcze było obwarowane posiadaniem dość wysokiego cenzusu majątkowego i odpowiedniego wieku (30 lat).

Senat mógł liczyć maksymalnie połowę składu Izby Poselskiej, a więc 64 senatorów. Poza biskupami (9, w tym jeden greckounicki), wojewodami i kasztelanami (tytuły honorowe) zasiadali w Senacie członkowie dynastii panującej, zamieszkali w Królestwie (Wielki Książę Konstanty). Senatorów dożywotnio mianował król. Poza funkcjami prawodawczymi Senat działał jako sąd sejmowy. Na czele Senatu stał prezes, mianowany przez króla, a Izbie Poselskiej przewodniczył marszałek, także z królewskiej nominacji.

Według konstytucji sejm został wyposażony w szersze kompetencje niż za czasów Księstwa. Z dziedziny ustawodawstwa doszło prawo administracyjne, decyzje w sprawach budżetu, poboru wojskowego. W praktyce jednak, ze względu na silną pozycję w. ks. Konstantego, namiestnika Zajączka i ministra Lubeckiego sejm nie wdawał się w te sfery spraw, koncentrując się na ustawodawstwie karnym i cywilnym (uchwalenie kodeksu karnego w 1818 r. i cywilnego w 1825 r.). Sejm dokonywał również w pewnym zakresie kontroli działalności rządu, debatując nad sprawozdaniami o stanie państwa, przedkładanymi przez Radę Stanu.

Każda z izb sejmowych powoływała po 3 komisje stałe, które przygotowywały projekty ustaw do debaty na posiedzenia plenarne. Izby mogły te projekty przyjąć lub odrzucić zwykłą większością głosów.

Obrady Sejmu miały się odbywać co 2 lata, jednak od 1820 r. przerwy między sesjami przedłużyły się do 5 lat. Członkom Izby Poselskiej i senatorom przysługiwał immunitet parlamentarny.

W okresie powstania listopadowego sejm dokonał rewolucyjnego pociągnięcia – pozbawił władzy króla uchwałą o jego detronizacji. Zmienił się zatem zasadniczo skład sejmu – ubył jeden z jego członów. Kompetencje króla przelano na dwuizbowy parlament i Rząd Narodowy. Sejm obradował permanentnie, ze względu na warunki powstańcze – w zawężonym składzie (nawet do 10 senatorów i 30 członków Izby Poselskiej). Do parlamentu włączono przedstawicieli Litwy i Wołynia. Z zagrożonej Warszawy sejm przeniósł swoje obrady do Zakroczymia, a później do Płocka, gdzie zamknął działalność 23 września 1831 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Po powstaniu listopadowym Statut Organiczny z 1832 r. zapowiadał wprowadzenie utworzenia tzw. Zgromadzenia Stanów Prowincjonalnych, lecz nie doszło do realizacji tej zapowiedzi i aż do końca istnienia Królestwa obywateli było ono z woli zaborcy bez parlamentu.

Po roku 1905, w okresie funkcjonowania w carskiej Rosji pozorów parlamentaryzmu, w skład uformowanych (w drodze tzw. wyborów kurialnych) organów przedstawicielskich – Dum Państwowych, wchodziła niska liczebnie reprezentacja społeczeństwa Królestwa Polskiego (np. do III Dumy – 12 posłów, tworzących Koło Polskie). Polacy w Dumie nie mieli szans, by odegrać jakąkolwiek rolę przy rozpatrywaniu spraw istotnych dla Królestwa.

2.4. Administracja centralna

2.4.1. Rada Stanu

Rada Stanu, organ zaadaptowany dla potrzeb Królestwa Polskiego z urzędów ustrojowych Księstwa Warszawskiego, dzieliła się – w myśl konstytucji – na Zgromadzenie Ogólne i Radę Administracyjną. Mówiąc o Radzie Stanu mamy na myśli właśnie jej Ogólne Zgromadzenie.

Radzie Stanu Królestwa przewodniczył namiestnik. W skład jej wchodziło 5 resortowych ministrów, radcy stanu – zwyczajni i nadzwyczajni oraz sekretarz stanu, kierujący jej biurem. Ponadto członkami Rady (inaczej niż w Księstwie) byli referendarze stanu.

Głównym zadaniem Rady Stanu – tak jak poprzednio – było przygotowywanie projektów aktów prawnych – sejmowych i królewskich. Podejmowała ona również decyzje o oddaniu pod sąd za przestępstwa urzędnicze urzędników administracyjnych mianowanych przez króla.

Uszczuplone zostały kompetencje sądowe Rady Stanu. Pozostała ona sądem kompetencyjnym i administracyjnym, ale przestała pełnić funkcje sądu kasacyjnego.

Po powstaniu listopadowym Statut Organiczny z 1832 r. utrzymał instytucję Rady Stanu, ale o innym składzie i kompetencjach. Ta „druga Rada Stanu” złożona była z dyrektorów głównych komisji rządowych (dawni ministrowie), radców stanu oraz „innych osób”, powołanych przez monarchę. Nie było sejmu, więc projekty przepisów prawnych z Rady Stanu przysyłano do Petersburga, gdzie urzędował Departament Spraw Królestwa Polskiego (agenda rosyjskiej Rady Państwa). Był to wyraz postępującej „integracji” ustrojowej Królestwa z Imperium. Radę pozbawiono podejmowania decyzji o oddawaniu urzędników pod sąd, za to w związku z nowym prawem o szlachectwie z 1836 r. (o którym była mowa) Rada Stanu wzbogaciła się organizacyjnie o powiązaną z nią Heroldię Królestwa Polskiego.

W 1841 r. Radę Stanu uznano za zbędną w istniejącej strukturze władz Królestwa – uległa likwidacji. Odrodziła się po 20 latach, w ramach reform Wielopolskiego jako powołana w 1861 r. „trzecia Rada Stanu Królestwa Polskiego”. Na swych plenarnych posiedzeniach debatowała ona nad projektami aktów prawnych, budżetem Królestwa i sprawozdaniami z działalności poszczególnych resortów administracji. Posiedzenia te odbywały się minimum raz w roku, ale na co dzień działały cztery wydziały Rady Stanu.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Po powstaniu styczniowym Rada Stanu uległa ponownej likwidacji, tym razem ostatecznej. Stało się to w roku 1867. Jej kompetencje przejęły władze petersburskie, zajmujące się „urządzaniem” Królestwa Polskiego w kierunku jego maksymalnej unifikacji z Imperium Rosyjskim.

2.4.2. Rada Administracyjna.

W myśl konstytucji Królestwa Polskiego Rada Administracyjna była organem doradczym namiestnika, który swoje postanowienia miał wydawać w jej asystencji („w Radzie”) i uzyskiwać na nich kontrasygnatę właściwego (albo innego) ministra. Ministrowie (w liczbie 5) stanowili główny trzon Rady Administracyjnej. Obok nich mogły w niej zasiadać dodatkowe osoby powołane przez króla. Kompetencje Rady łączyły się ściśle z uprawnieniami jej szefa – namiestnika, nadto była ona platformą dla uzgadniania wspólnych stanowisk ministrów resortowych.

Prawdziwym organem rządowym stała się Rada Administracyjna w roku 1826, kiedy po śmierci gen. Zajączka król nie mianował nowego namiestnika, lecz jego kompetencje przekazał właśnie Radzie. Rada Administracyjna była odtąd najwyższą władzą wykonawczą i administracyjną w Królestwie, jej postanowienia (podobnie jak poprzednio postanowienia namiestnika) regulowały ważne dziedziny życia kraju i jego mieszkańców.

Rada Administracyjna odegrała swą rolę w pierwszej fazie powstania listopadowego. W grudniu 1830 r. przekazała ona władzę Rządowi Tymczasowemu.

Statut Organiczny z 1832 r. uznał Radę Administracyjną za kolegialny organ rządowy pod przewodnictwem namiestnika. Była już odrębna od Rady Stanu, choć – podobnie jak w przypadku Rady Stanu – w skład Rady Administracyjnej wchodził szefowie resortów – dyrektorzy główni. Po likwidacji Rady Stanu w 1841 r. Rada Administracyjna przejęła część jej obowiązków, mianowicie m.in. przygotowywanie projektów budżetu Królestwa i aktów prawnych.

W czasie reform Wielopolskiego, po zreorganizowaniu przezeń urzędu namiestnika, Radą Administracyjną kierował bezpośrednio Naczelnik Rządu Cywilnego, ale po likwidacji tego stanowiska (zajmował je sam Wielopolski) na czele Rady Administracyjnej stanął ponownie namiestnik.

Nastąpił wówczas ostatni etap funkcjonowania tego organu i sukcesywne kurczenie się jego znaczenia. W połowie 1867 r. władze carskie zlikwidowały definitywnie Radę Administracyjną Królestwa, a resztę jej uprawnień przejął petersburski Komitet Urządzający.

2.4.3. Komisje Rządowe

Naczelnymi organami resortowymi w Królestwie były Komisje Rządowe. Konstytucja 1815 r. ustanawiała 5 takich Komisji: Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Spraw Wewnętrznych i Policji, Sprawiedliwości, Wojny, Przychodów i Skarbu.

Na czele każdej Komisji stał minister prezydujący (resortowy). Jedynie szósty minister – bez teki – jako sekretarz stanu przebywał przy królu, a więc zwykle w Petersburgu i pośredniczył w kontaktach monarchy z krajem. Do pomocy miał podległy mu służbowo Sekretariat Stanu Królestwa Polskiego.

Już sama nazwa resortów wskazywała na powrót do znanej w polskiej tradycji zasady kolegialności działania, zwłaszcza gdy Komisje działały w trybie „naradczym”. Przy równości głosów

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

rozstrzygał głos ministra. Charakter kolegialny miały również liczne współdziałające z Komisjami dyrekcje, rady i towarzystwa, powoływane dla realizacji różnorodnych celów gospodarczych, społecznych i kulturalnych (Dyrekcja Generalna Poczty, Rada Ogólna Budowlana, Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych i in.).

Ministrów mianował król. Jedynie stanowisko ministra wojny od 1816 r. nie było obsadzone, a to z przyczyny zdymisjonowania gen. J. Wielhorskiego z powodu zatargu z wszechwładnym w. księciem Konstantym (wodzem naczelnym).

Po powstaniu listopadowym resort wojny został całkowicie zlikwidowany, gdyż nie było armii Królestwa. Los jej podzieliła również Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1832 r.), której zadania scedowano na resort spraw wewnętrznych, przemianowany na Komisję Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego. Jakby nie dosyć było tych reform centrum rządowego, w 1839 r. utworzono Okręg Naukowy Warszawski, z kuratorem na czele, podległym władzom petersburskim (rosyjskiemu ministrowi oświecenia). Okręg przejął od nowej Komisji sprawy oświaty i zarządzał nimi w duchu rusyfikacji. W 1861 r. Okręg skasowano i odżyła (na kilka lat) Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Dodać należy, że od 1832 r. nie było już ministrów w Królestwie – Komisjom Rządowym przewodzili dyrektorzy główni. Ta zmiana nazewnictwa znamionowała obniżenie rangi szefów resortów.

Od roku 1866 następowała sukcesywna likwidacja odrębnych organów zarządu Królestwa Polskiego. W 1866 r. zwinęto Komisję Rządową Przychodów i Skarbu, w rok później – Komisję Oświecenia Publicznego (w tymże samym roku – 1867 – skasowano również tzw. Najwyższą Izbę Obrachunkową), zaś w 1868 r. kolej przyszła na Komisję Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Najdłużej utrzymała się Komisja Rządowa Sprawiedliwości, bo do 1876 r., kiedy to zrusyfikowano cały ustrój sądów.

Jedynym organem centralnym, który ocalał w Królestwie z tego likwidatorskiego impetu, była istniejąca od 1816 r. Prokuratura Generalna Królestwa Polskiego, organ stojący na straży interesów skarbu publicznego.

5/ Sądownictwo

Wbrew zapisom konstytucji Królestwa Polskiego, przewidującym duże zmiany w ustroju sądów, pozostawiono je w kształcie przejętym po Księstwie Warszawskim. Przebudowie uległa tylko instancja najwyższa. Rada Stanu – jak już wspomniano – przestała być sądem kasacyjnym, więc w 1815 r. powołano Sąd Najwyższej Instancji, który przejął tę funkcję w sprawach cywilnych. Nowością było to, że w razie uchylenia zaskarżonego wyroku, sąd ten mógł wydać nowy wyrok merytoryczny, był to zatem tryb rewizyjny. Nieco wcześniej warszawski Sąd Apelacyjny zaczął rozpatrywać w trybie kasacyjnym – sprawy karne.

Nowe zmiany zaszły w 1841 r. Ustanowiono wówczas w Warszawie tzw. Departamenty Senatu Rządzącego (petersburskiego), które stały się najwyższą instancją w sprawach cywilnych (Departament IX) i karnych (Departament X). Równocześnie zlikwidowano Sąd Najwyższej Instancji. Departamenty były instancją najwyższą – od ich wyroku ostatecznego nie można się było odwołać, co

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

oznaczało rezygnację w Królestwie z instytucji skargi kasacyjnej. Mimo swojej nazwy warszawskie Departamenty Senatu nie były powiązane z Petersburgiem, składały się w większości z Polaków i stosowały polski język urzędowy.

Do roku 1876 utrzymano dwupionowość sądów. Poza instancją najwyższą (o której mówiliśmy wyżej) były to zatem sądy:

- pion cywilny: sądy pokoju, trybunały cywilne, Sąd Apelacyjny,
- pion karny: sądy policji prostej, sądy policji poprawczej, sądy kryminalne.

Radykalne zmiany w organizacji sądownictwa przyszły w roku 1876, poprzez rozciągnięcie na Królestwo Polskie rosyjskiego prawa o ustroju sądów z 1864 r. (z modyfikacjami w kierunku zmniejszenia udziału czynnika społecznego). Miejsce dwupionowości (pion cywilny i karny) zajęła obecnie zasada „dwusystemowości”. Sprawy drobniejsze przekazano sądownictwu pokojowemu: sądom gminnym dla mieszkańców wsi, sądom pokoju dla miast oraz zjazdom sędziów pokoju i sędziów gminnych, które funkcjonowały jako sądy apelacyjno-kasacyjne. Zjazdów tych powołano 20.

Ważniejsze sprawy były w gestii sądów ogólnych: 10 sądów okręgowych (jeden w każdej guberni) oraz warszawskiej Izby Sądowej, jako instancji apelacyjnej. Ze skargą kasacyjną w tych sprawach należało się zwracać do Senatu Rządzącego w Petersburgu. Był to wyraźny krok ku unifikacji wymiaru sprawiedliwości Królestwa i Rosji, tak jak wyrazem rusyfikacji tej części życia publicznego było wprowadzenie języka rosyjskiego jako urzędowego w sądach (z małymi koncesjami na rzecz języka polskiego w sądach gminnych). Mimo antypolskiego ostrza tej reformy samo zerwanie z dwupionowością i utworzenie sądów cywilno-karnych należy ocenić jako zmianę w kierunku nowoczesności.

Warto wspomnieć jeszcze o sądownictwie administracyjnym. Konstytucja Królestwa powierzyła je w I instancji organom administracji: komisjom wojewódzkim (po 1837 r. przejęły tę funkcję rządy gubernialne), zaś w II instancji – Radzie Stanu.

Literatura:

- 1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 391 – 400,
- 2/ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772 – 1918)*, Warszawa 2009, s. 88 – 130,
- 3/ W. Ćwik, W. Mróz, A. Witkowski, *Administracja w systemie ustrojowym Polski X – XX w.* Przemysł 2002, s. 102 - 119.

Pytanie problemowe:

Status ustrojowy organów centralnych oraz organizacja sądownictwa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe.

- a/ Artykuł 6 konstytucji Księstwa Warszawskiego głosił: „Rząd jest w osobie króla. On sprawuje w całej swojej zupełności urzędowanie władzy wykonawczej. Przy nim jest praw początkowanie”.
- b/ Centralnymi organami administracji Księstwa Warszawskiego byli ministrowie: spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i wyznań religijnych, policji, skarbu, sprawiedliwości i wojny. U boku króla, który przebywał na ogół w Dreźnie, działał szósty minister – sekretarz stanu, odpowiedzialny za kontakty króla z Warszawą.
- c/ Ministrowie resortowi w Księstwie Warszawskim kontrasygnowali akty królewskie i ponosili odpowiedzialność za ich treść, jak również za swą własną działalność urzędową, przed specjalnym sądem, wyznaczonym przez króla.

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ urząd namiestnika w Królestwie Polskim przetrwał do 1874 r.
- b/ sejm Królestwa Polskiego posiadał uprawnienia szersze niż sejm w Księstwie warszawskim
- c/ Rada Administracyjna została zlikwidowana w 1905 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 13: ŹRÓDŁA PRAWA CYWILNEGO I KARNEGO (MATERIALNEGO I PROCESOWEGO) NA ZIEMIACH POLSKICH POD ZABORAMI

I Prawo cywilne materialne

Kolejne rozbiory Rzeczypospolitej, w wyniku których ziemie polskie włączone zostały do państw ościennych, skutkowały stopniowym uchylaniem obowiązującego wcześniej prawa sądowego. W jego miejsce wprowadzano prawo państw zaborczych, co tworzyło skomplikowaną mozaikę źródeł prawa zarówno materialnego, jak i procesowego.

1/ Zabór pruski.

Proces recepcji pruskiego prawa prywatnego najwcześniej rozpoczął się na tych ziemiach polskich, które znalazły w obrębie monarchii Hohenzollernów w wyniku I rozbioru z 1772 r. Na nowo utworzoną prowincję tzw. Prusy Zachodnie rozciągnięto moc obowiązująca Landrechtu wschodniopruskiego z 1721 r. Na ziemiach zagarniętych przez Prusy w II i III rozbiorze zasadniczą rolę zaczął odgrywać Landrecht pruski z 1794 r. Początkowo miał on charakter subsydiarny, ale od roku 1797 uzyskał moc zupełną. Obowiązki Landrechtu uległo zawieszeniu w latach 1807- 1815 na ziemiach pruskich, które weszły w skład Księstwa Warszawskiego. Po jego upadku ponownie przywrócono ich moc w ramach powstałego Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Po zjednoczeniu Niemiec rozpoczęto prace nad nową kodyfikacją prawa cywilnego. Ich efektem finalnym był Kodeks cywilny Rzeszy z 1896 r. (BGB), który wszedł w życie cztery lata później. Na ziemiach popruskich obowiązywał on do 1946 r.

2/ Zabór austriacki.

W monarchii Habsburgów, w tym i na ziemiach polskich, które weszły w jej skład, prace nad kodyfikacją prawa cywilnego rozpoczęły się za czasów Marii Teresy. Realnego kształtu nabrały one w okresie panowania Józefa II i Leopolda II. Ten ostatni przyjął ostateczną wersję kodyfikacji, którą pod nazwą Kodeksu Cywilnego Zachodnio-Galicyskiego wprowadzono w roku 1797 w Galicji Zachodniej, a w rok później w Galicji Wschodniej. Po kilkunastu latach jego obowiązywania w Galicji oraz po niewielkich przeróbkach redakcyjnych ostateczna redakcja kodeksu w 1811 r. uzyskała sankcję cesarską i zaczęła, jako ABGB obowiązywać we wszystkich krajach austriackich. Poważniejsze zmiany w materiałach kodeksowych ABGB wprowadzono w latach 1914-1916.

3/ Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

Napoleon tworząc Księstwo nie zgodził się na przywrócenie dawnego prawa polskiego. Zgodnie z zapowiedzią konstytucji z dnia 1 maja 1808 r. w Księstwie wprowadzony został Kodeks cywilny Napoleona z 1804 r. . W tym samym miesiącu wprowadzono też francuską procedurę cywilną z 1806 r.

W Królestwie Polskim przez kilka lat utrzymano stan prawny z czasów Księstwa Warszawskiego. Zasadnicze zmiany w zakresie prawa cywilnego nastąpiły w 1818 r. i 1825 r. Mocą ustaw z 1818 i 1825 r. zmieniono prawo hipoteczne, zaś w roku 1825 wydano Kodeks cywilny

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Królestwa Polskiego, który uchylał przepisy księgi I i niektóre przepisy księgi III Kodeksu Napoleona. Po upadku powstania listopadowego w sferze prawa cywilnego dokonano jeszcze jednej zmiany, wprowadzając w roku 1836 nowe unormowania dotyczące prawa małżeńskiego. Kodeks Napoleona, wraz ze zmianami z lat 1818, 1825 i 1836, obowiązywał w byłej Kongresówce do końca II wojny światowej.

II Prawo cywilne procesowe

1/ Zabór pruski

Analogicznie jak w przypadku prawa cywilnego materialnego, również w zakresie procedury cywilnej na ziemiach polskich włączonych do Prus obowiązywały przepisy pruskie. Początkowo zawarte one były w prawach partykularnych, już jednak w roku 1793 zastąpione one zostały Powszechną Ordynacją Sądową obowiązującą w całym Królestwie. Niedoskonałości tej Ordynacji spowodowały, że ulegała ona kilkukrotnym nowelizacjom. Po utworzeniu w 1871 r. II Rzeszy Niemieckiej przystąpiono do opracowania ogólnie- niemieckiego kodeksu postępowania cywilnego, wzorowanego na procedurze napoleońskiej z 1806 r. Efektem tych starań było wydanie w roku 1877 Ordynacji Procesowej. Pod koniec XIX wieku (w roku 1898) uległa ona nowelizacji w związku z potrzebą jej dostosowania do przepisów nowego kodeksu cywilnego (BGB).

2/ Zabór austriacki

Prawo cywilne procesowe w Austrii, po raz pierwszy zostało skodyfikowane w roku 1781 w tak zwanej Powszechnej Ordynacji Sądowej, regulującej postępowanie w sprawach spornych. Jej obszerniejszą wersję, pod nazwą Ordynacji sądowej dla Galicji Zachodniej wprowadzono roku 1796 na ziemiach polskich pod zaborem austriackim. Obie te procedury, oparte na jednakowych założeniach obowiązywały do końca XIX w. Ze względu na krytykę niektórych zasad proceduralnych w roku 1895 wprowadzono nowe przepisy o cywilnym postępowaniu procesowym, które określano mianem kodyfikacji Kleinowskiej. Obowiązywała ona w II RP (na ziemiach b. Galicji) do roku 1933, to jest do czasu wejścia w życie polskiego KPC z 1930 r.

3/ Zabór rosyjski

Skodyfikowanie procedury cywilnej w Rosji (w tym i na ziemiach polsko-litewskich) po raz pierwszy nastąpiło mocą przepisów zawartych w części II tomu X Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego z roku 1832. Procedura ta, oparta na zasadach procesu powszechnego, przetrwała do reform Aleksandra II. W roku 1864, wraz z przebudową sądownictwa w Rosji, ukazały się nowe przepisy procedury cywilnej, które w 11 lat później przyjęte zostały w Królestwie Polskim.

4/ Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

Utworzenie Księstwa Warszawskiego pociągnęło za sobą gruntowną reformę nie tylko prawa cywilnego, ale również procedury cywilnej. W praktyce oznaczało to recepcję Kodeksu Napoleona z 1804 r. i napoleońskiej procedury cywilnej z roku 1806. Obie te kodyfikacje weszły w życie w maju 1808 r. Co prawda prawo procesowe miało obowiązywać tymczasowo, jednak z czasem uzyskało ono uznanie i pozostawało w użyciu przez kilkadziesiąt lat, a więc również w Królestwie Polskim. W czasach Królestwa miały miejsce niewielkie modyfikacje w obowiązujących przepisach. Zasadnicza

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zmiana, nastąpiła w roku 1875, kiedy to na terytorium Królestwa rozciągnięto przepisy rosyjskiej procedury cywilnej z roku 1864.

Literatura:

- D. Makieła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 340-349; 352-363; 366-383.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 257-269.

III Prawo karne materialne

Kolejne rozbiory Rzeczypospolitej spowodowały, że ziemie polskie znalazły się pod rządami obcych systemów prawa sądowego, różniących od zasad dawnego prawa polskiego. Przede wszystkim było to prawo skodyfikowane, odzwierciedlające postulaty założeń nowej doktryny prawnej i realizujące polityczne cele monarchii absolutnych.

1/ Zabór pruski

Na ziemiach polskich zagarniętych przez Prusy, analogicznie jak w zakresie prawa cywilnego, również w sferze prawa karnego zasadniczą rolę odgrywał Landrecht pruski z roku 1794 r. Przepisy karne Landrechu zawarte były w jego tytule 20 i obejmowały 1577 paragrafów. Wejście Prus na drogę państwa konstytucyjnego zaowocowało zasadniczymi zmianami w prawie karnym. Wyrazem tego był wydany w roku 1851 Kodeks Karny Pruski, wzorowany na francuskim Code Penal z roku 1810. Po zjednoczeniu Niemiec na porządku dziennym postawiono problem ogólnoniemieckiej kodyfikacji karnej. Przybrała ona realny kształt w postaci kodeksu Związku Północno-Niemieckiego z roku 1870 i, po jego przeróbkach, w Kodeksie Karnym II Rzeszy Niemieckiej z roku 1871. Obie te kodyfikacje, wzorowane były na kodeksie pruskim. Kodeks Rzeszy na ziemiach popruskich obowiązywał w II RP do roku 1932.

2/ Zabór austriacki

Prace kodyfikacyjne nad prawem karnym w państwie Habsburgów podjęto II połowie XVIII wieku. Pierwszym ich efektem była tak zwana Theresiana wydana w roku 1768, zawierająca w swej treści przepisy zarówno z zakresu prawa materialnego, jak i procesowego. Jak uważa część znawców problematyki nie obowiązywały one na ziemiach polskich, które weszły w skład Austrii w I rozbiore. Poczynania kodyfikacyjne nad prawem karnym prowadzili następcy Marii Teresy Józef II i Franciszek II. Za sprawą pierwszego z nich w roku 1787 wydano kodeks karny pod nazwą Josephiny, który uzupełniony w roku 1788 przepisami procesowymi obowiązywał w całej monarchii. W roku 1796, cesarz Franciszek II wprowadził w życie nowy kodeks, czyli Ustawę karną dla Galicji Zachodniej, zawierającą przepisy materialne i procesowe. Podobnie jak w przypadku kodyfikacji cywilnej moc jego obowiązywania ograniczono do ziem polskich III zaboru austriackiego, które były swoistym polem doświadczalnym. Po pewnych przeróbkach kodeks pod nazwą Franciscany ogłoszono w roku 1803, z mocą obowiązującą w całej monarchii Habsburgów, a więc również w Galicji. Część materialna Franciscany zastąpiona została w roku 1852, przez nowy kodeks karny, który z licznymi nowelizacjami obowiązywał na ziemiach galicyjskich II RP do roku 1932.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

3/ Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

O ile w zakresie prawa cywilnego i procedury cywilnej przyjęto rozwiązania francuskie, o tyle w odniesieniu do prawa karnego postanowiono o zachowaniu mocy obowiązującej dawnych przepisów prawa polskiego, z subsydiarnym stosowaniem Landrechtu z 1794 r. w części popruckiej i materialnych przepisów Francuskiej z 1803 r. w części poaustriackiej Księstwa.

Stan prawny w zakresie obowiązywania prawa karnego utrzymano początkowo w Królestwie Polskim. Zasadnicza zmiana nastąpiła w 1818 r., gdy sejm Królestwa uchwalił nową regulację prawną pod nazwą Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego. Ten postępowy jak na owe czasy kodeks obowiązywał niespełna 30 lat.

W ramach represyjnej polityki caratu w roku 1847 zastąpiony on został nowym kodeksem nazywanym Kodeksem Kar Głównych i Poprawczych. Był on nieznaczną przeróbką rosyjskiego kodeksu o tej samej nazwie, który został opracowany w 1845 r.

Po powstaniu styczniowym, w roku 1876 na terenie Królestwa wprowadzono nowy, niewiele różniący się od poprzednich rosyjski kodeks karny z 1866 r.

Ostatnia zmiana w zakresie prawa karnego w Królestwie miała miejsce w roku 1903, kiedy to, aczkolwiek tylko formalnie, wprowadzono rosyjski Kodeks Tagancewa. Pomimo, że był on martwą literą prawa, w roku 1915 uznano go za obowiązujący w Królestwie. Faktycznie obowiązywał on również w II Rzeczypospolitej do roku 1932.

IV Prawo karne procesowe

1/ Zabór pruski

W Prusach, podobnie jak i w innych państwach Rzeszy Niemieckiej, poczynając od połowy XVI wieku za sprawą Caroliny z roku 1532 w zakresie procedury karnej dominującym stał się proces inkwizycyjny. Jego ujednolicenie nastąpiło w ordynacji procesowej z roku 1717, której moc obowiązywania rozciągnięto również na ziemie polskie, które znalazły się w obrębie Prus. Nową regulacją prawną określającą zmodyfikowany proces inkwizycyjny była Pruska Ordynacja Kryminalna z roku 1805. Obowiązywała ona nie tylko w Królestwie Pruskim, ale również w nieco zmienionej formie w Księstwie Warszawskim i przez ponad pół wieku w Królestwie Polskim. Z procesem inkwizycyjnym w Prusach zerwano po Wiośnie Ludów. Na mocy ustaw z 1849 i 1852 r. wprowadzono tak zwany zreformowany proces karny, który w rzeczy samej był procesem mieszanym opartym na procedurze francuskiej z 1808 r. Powyższe rozwiązania przyjęto w II Rzeszy Niemieckiej, co znalazło swój wyraz w Ogólno-niemieckiej Procedurze Karnej z roku 1877.

2/ Zabór austriacki

W monarchii Habsburgów skodyfikowanie procesu inkwizycyjnego po raz pierwszy miało miejsce w Theresianie z roku 1768, w której obok prawa karnego znalazły się przepisy procesowe. W okresie jej obowiązywania na ziemiach polskich I zaboru obowiązywały jednak zasady dawnego procesu polskiego. W roku 1788 wydana została odrębna ordynacja procesowa, która w zasadzie utrzymywała podstawowe zasady procesu inkwizycyjnego. Istoty procesu karnego nie zmieniła

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

również Ustawa karna Zachodnio-Galicyska z roku 1796, w ramach której znalazły się zarówno przepisy prawa karnego materialnego, jak i procesowego. Rozwiązania i zasady procesowe zawarte w ustawie z 1796 r. stały się podstawą tak zwanej Franciscany z roku 1803.

Zasadnicze zmiany w zasadach postępowania karnego przyniosła, wzorowana na procedurze karnej francuskiej, ustawa o postępowaniu karnym z roku 1850. Co prawda ustawa ta w okresie powrotu do absolutyzmu została zawieszona, ale stała się ona podstawą prac nad nową kodyfikacją procesową w czasach Austrii konstytucyjnej. W efekcie kilkuletnich prac w roku 1873 wydana została nowa procedura karna, zwana od nazwiska jej twórcy ustawą Glaserowską. Stała ona na gruncie procesu mieszanego.

3/ Zabór rosyjski

Zmiany w prawie sądowym, jakie miały miejsce w latach 30-tych XIX wieku w Rosji odnosiły się również do postępowania karnego. Jego skodyfikowanie nastąpiło w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. w części II tomu XV. Procedura karna oparta była na zasadach procesu inkwizycyjnego. Ten stan rzeczy utrzymał się do roku 1864, w którym ukazała się ustawa o postępowaniu karnym. Wprowadzała ona w miejsce procesu inkwizycyjnego proces mieszany, aczkolwiek z koncesjami na rzecz zasady śledczej.

4/ Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

Stan prawny w Księstwie Warszawskim dotyczący procedury karnej w niewielkim stopniu różnił się od prawa karnego materialnego. Generalnie przyjęto rozwiązania obowiązujące w Prusach i Austrii. W części popruskiej obowiązywała więc Pruska Ordynacja Karna z roku 1805, zaś w części pogalicyskiej stosowano przepisy Franciscany z roku 1803. W obu inkwizycyjnych procedurach dokonano jednak pewnych zmian, które procedurę upodabniały do procesu mieszanego (udział obrońców, ustność rozprawy). Ten w zasadzie inkwizycyjny proces utrzymał się również przez kilkadziesiąt lat w Królestwie Polskim.

Zasadnicza zmiana nastąpiła w roku 1875, kiedy to na obszar Królestwa rozciągnięto moc obowiązywania rosyjskiej ustawy o postępowaniu karnym z roku 1864. Ustawa ta, o czym wyżej, wprowadzała w miejsce procesu inkwizycyjnego proces mieszany.

Rosyjska ustawa z 1864 r., podobnie jak i ogólnoniemiecka z 1877 r. oraz austriacka z 1873 r. obowiązywały w II RP do połowy 1929 r.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 340-349; 352-363; 366-383.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 257- 269.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka podstawowych źródeł prawa cywilnego i karnego materialnego i procesowego na ziemiach polskich w w okresie zaborów

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe:

- a/ Reforma prawa hipotecznego w Królestwie Polskim nastąpiła w 1818 r. i 1825 r.
- b/ W Królestwie Polskim obowiązywał do 1876 r. francuski kodeks postępowania cywilnego z 1806 r.
- c/ W Królestwie Polskim obowiązywał do 1915 r. francuski kodeks postępowania cywilnego z 1806 r.

2/ W roku 1847 w Królestwie Polskim przyjęto:

- a/ Kodeks Karzący Królestwa Polskiego
- b/ Kodeks Kar Głównych i Poprawczych
- c/ Kodeks Tagancewa.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 14: PRAWO OSOBOWE, RODZINNE, MAŁŻEŃSKIE, WŁASNOŚĆ I HIPOTEKA W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM I W KRÓLESTWIE POLSKIM

W Księstwie Warszawskim, podobnie jak i w innych państwach, które znalazły się w orbicie wpływów Napoleona, nastąpiła, aczkolwiek nie w pełnym wymiarze, recepcja prawa francuskiego. Objęła ona swym zakresem prawo cywilne materialne i formalne (oraz prawo handlowe).

Zgodnie z art. 69 konstytucji z 22 lipca 1807 r. prawem cywilnym Księstwa stać się miał Kodeks Napoleona (KN). Wszedł on w życie w części popruskiej w maju 1808 r., zaś w departamentach pogalicyjskich w sierpniu 1810 r. Recypowany w Księstwie Kodeks cywilny zawierał 2281 artykułów ujętych w trzech księgach zatytułowanych odpowiednio: I – o osobach, II – o majątkach i różnych rodzajach własności, III – o różnych sposobach nabycia własności.

W księdze I Kodeksu Napoleona umieszczone zostały przepisy dotyczące: nabycia i utraty praw cywilnych, akt stanu cywilnego, przysposobienia, kurateli, władzy ojcowskiej i prawa małżeńskiego osobowego.

W odniesieniu do osób fizycznych KN przyjmował zasadę równości i powszechności praw prywatnych. Jednostka prawa te uzyskiwała w momencie urodzenia, a traciła z chwilą śmierci. Obok śmierci fizycznej kodeks przewidywał również śmierć cywilną. Orzekana ona była przez sąd, a łączono ją zwykle z karą śmierci i dożywotnich ciężkich robót.

Równość wobec prawa miała po części formalny tylko charakter, kodeks bowiem zawierał pewne ograniczenia dotyczące kobiet i dzieci pozamałżeńskich. To ograniczenie kobiet szczególnie widoczne było w prawie małżeńskim osobowym i majątkowym oraz w zakresie opieki nad dziećmi. W czasie trwania małżeństwa żona była traktowana jako „wieczyście małoletnia” i poddana władzy męża, bez zgody którego nie była zdolna do działań prawnych. Mąż sprawował zarząd majątkiem wspólnym małżonków, jemu też przysługiwała władza nad dziećmi.

Ograniczenia kodeksowe dotyczyły również dzieci pozamałżeńskich. Szczególnie upośledzone były dzieci urodzone wskutek „związków występnych” (cudzołożnych i kazirodczych), które traktowano jako sieroty. Nieco łagodniej traktowano dzieci nieślubne „naturalne”, które przez ślub rodziców można było częściowo zalegalizować.

Zaznaczyć należy, że zmiany w prawie cywilnym, zwłaszcza osobowym i rodzinnym wprowadzone przez Kodeks Napoleona miały istotny wpływ na rozwiązania przyjmowane w innych kodeksach cywilnych państw zaborczych. Odnieść to należy do austriackiego ABGB i niemieckiego BGB. Oba te kodeksy opierały się na zasadach powszechności i równości praw cywilnych. W rozwiązaniach szczegółowych kodyfikacje te zawierały jednak wiele wyjątków, zwłaszcza w odniesieniu do równości wobec prawa. Podobnie jak w KN miało miejsce upośledzenie kobiet zarówno w prawie rodzinnym, jak i małżeńskim oraz dzieci nieślubnych.

O ile rozwiązania napoleońskiego kodeksu cywilnego w sferze prawa osobowego i rodzinnego miały uniwersalny charakter, to całkowitą, rewolucyjną nowością na gruncie polskim, i nie tylko, była wprowadzona przez KN laickość małżeństwa. Wyrazem laicyzacji instytucji małżeństwa było to, że

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zawierane było w formie kontraktu przed urzędnikiem stanu cywilnego, podlegało jurysdykcji sądów powszechnych, z możliwością orzeczenia rozwodu. Przepisy dotyczące ślubów cywilnych i rozwodów stanowiły główny powód negatywnego stanowiska hierarchii kościelnej Księstwa wobec Kodeksu Napoleona.

Z chwilą likwidacji Księstwa Warszawskiego i utworzenia Królestwa Polskiego podjęto prace nad przyjęciem nowego kodeksu cywilnego. Został on uchwalony w 1825 r. pod nazwą Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Zastąpił on całą księgę I i część księgi III (prawo małżeńskie majątkowe) Kodeksu Napoleona. Wprowadzał więc zmiany w prawie osobowym, rodzinnym, opiekuńczym i małżeńskim osobowym.

W sferze prawa osobowego KCKP równouprawniał w zakresie praw cywilnych cudzoziemców z Polakami i znosił instytucję śmierci cywilnej, wprowadzając w jej miejsce ubezwłasnowolnienie osób skazanych na karę główną. W prawie rodzinnym kodeks ograniczał zakres władzy rodzicielskiej ojca na rzecz równouprawnienia obojga rodziców, jak też przyznawał rodzicom umiarkowane prawo karania dzieci.

Dalej idące zmiany miały miejsce w prawie małżeńskim osobowym. Ich istotą było osłabienie świeckości małżeństwa. Małżeństwa miały być zawierane w formie sakralnej przed duchownym właściwego wyznania. Co prawda jurysdykcja w sprawach małżeńskich należała do sądów powszechnych, ale przy orzekaniu o nieważności małżeństwa i rozwodzie sądy cywilne miały stosować przepisy prawa wyznaniowego. Skutkowało to zakazem rozwodów dla katolików.

Połowiczność przyjętych rozwiązań w zakresie prawa małżeńskiego osobowego spowodowała, niewątpliwie pod wpływem stanowiska kościoła, zasadnicze zmiany w obowiązujących przepisach. Stało się to za sprawą ukazu o związku małżeńskim z roku 1836. W myśl postanowień ukazu:

- małżeństwo oparto w pełni na zasadach wyznaniowych, określonych osobno w odrębnych rozdziałach, dla czterech głównych wyznań chrześcijańskich (rzymsko-katolickiego, prawosławnego, unickiego i ewangelickiego),
- zawarcie małżeństwa mogło nastąpić wyłącznie w formie religijnej, przy spełnieniu ogólnych warunków niezbędnych do jego zawarcia (określony wiek, zgoda nupturientów, zgoda rodziców dla niepełnoletnich, brak przeszkód małżeńskich),
- ustanie związku małżeńskiego traktowano zgodnie z zasadami prawa wyznaniowego, co oznaczało niedopuszczalność rozwodu dla katolików,
- jurysdykcję w sprawach małżeńskich przekazano sądom duchownym,
- w małżeństwach mieszanych uprzywilejowane było stanowisko prawosławnych, gdyż zawierane one były przed duchownym prawosławnym, a dzieci z takiego małżeństwa miały być wychowywane w religii prawosławnej.

Zaznaczyć należy, że w kodyfikacjach cywilnych obowiązujących na ziemiach polskich w odniesieniu do prawa małżeńskiego osobowego, obok systemu laickiego, charakterystycznego dla Kodeksu Napoleon i Niemieckiego BGB z 1896 r. oraz wyznaniowego – określonego przez ukaz z 1836 r. istniała regulacja mieszana świecko-wyznaniowa.

System mieszany prawa małżeńskiego charakterystyczny był dla austriackiego kodeksu cywilnego z roku 1811. Oznaczało to, że małżeństwo uznane zostało za umowę cywilną, normowaną

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

co do przesłanek ważności oraz kwestii rozwiązania przez prawo świeckie i poddane jurysdykcji sądów państwowych. Wszystkie natomiast osoby należące do tak zwanych wyznań uznanych przez państwo miały zawierać związki małżeńskie w formie wyznaniowej. Uzależnione od wyznania było również ustanie małżeństwa.

Cechą charakterystyczną dziewiętnastowiecznych kodyfikacji prawa cywilnego było przyjęcie konstrukcji prawa własności za wzorem pojęcia własności ukształtowanego w prawie rzymskim – jako najpełniejszego, nieskrępowanego i nienaruszalnego władztwa jednostki nad rzeczą. Przyjęcie tej nowej koncepcji prawa własności oznaczało zniesienie wszechobecnej feudalnej konstrukcji własności podzielonej.

Pierwszym pomnikiem prawa zrywającym z feudalnymi rozwiązaniami w zakresie prawa rzeczowego, a zwłaszcza z instytucją własności podzielonej, był Kodeks Napoleona. W swym art. 544 stanowił on: „Własność jest to prawo używania rzeczy i rozporządzania nimi w sposób najbardziej nieograniczony byleby nie czyniono z nich użytku przez ustawy lub urządzenia zabronionego”.

Tak ujęte kodeksowo prawo własności nie było absolutnie nieograniczone. Prawo dopuszczało, w wyjątkowych przypadkach i za wynagrodzeniem, możliwość wywłaszczenia właściciela. Stosowne zapisy zawarte w księdze III KN ułatwiały nabycie własności. Wymagana do tego była jedynie umowa o przeniesieniu własności bez konieczności przeniesienia posiadania i bez konieczności ujawniania tego w księdze wieczystej. Zauważyć należy, że art. 544 KN pozostawał w pewnej sprzeczności ze stosunkami prawno-ekonomicznymi występującymi w Księstwie Warszawskim, a odziedziczonymi po zaborcach. Dysonans ten został zniwelowany z chwilą wydania dekretu grudniowego w 1807 r., który uznał dziedziców za właścicieli ziemi chłopskiej, a ludność wiejską jedynie za dzierżawców.

Przepisy KN dotyczące prawa rzeczowego obowiązywały również w Królestwie Polskim, a zachodzące zmiany były konsekwencją chłopskich uprawnień do ziemi. Na mocy ukazu uwłaszczeniowego z 1864 r. chłopci stali się właścicielami użytkowanej ziemi, a akty nadawcze ziemi stwarzały możliwość wpisów w księgach hipotecznych.

Likwidacja feudalnej własności podzielonej i wprowadzenie własności pełnej została, poza Księstwem, przeciągnięta w czasie. Dwie podstawowe kodyfikacje z przełomu XVIII i XIX wieku, to jest Landrecht Pruski i austriacki ABGB przewidywały zarówno własność pełną, jak i podzieloną. Landrecht akcentował co prawda własność pełną, ale równolegle dopuszczał i określał formy własności podzielonej w postaci lenn, ordynacji oraz dziedzicznego czynszowania. Zmienił ten stan rzeczy dopiero kodeks cywilny Rzeszy z roku 1896, który przyjął konstrukcję własności pełnej w wersji negatywnej, wskazującej właścicielowi granice jego uprawnień co do dysponowania własnością.

Podobne w duchu rozwiązania przyjęto w prawie cywilnym austriackim. ABGB z 1811 r. generalnie stał na gruncie pełnej własności, czyli prawa dającego jednostce pełną i wyłączną władzę nad rzeczą wraz z jej pożytkami. Zachował jednak instytucję własności podzielonej, w postaci lenn, dóbr wieczysto-dzierżawnych i wieczysto-czynszowych. Ich uregulowanie umieszczono poza ramami ABGB, jako odrębne przepisy polityczne. Zniesienie więc ustroju feudalnego w połowie XIX w. nie pociągnęło za sobą zmian w materii kodeksowej.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Przyjęcie W Księstwie Warszawskim Kodeksu Napoleona oznaczało recepcję zawartych w nim przepisów odnoszących się do prawa hipotecznego. Zawarte one zostały w księdze III kodeksu wśród zobowiązań. W porównaniu z dawną polską hipoteką, jak również krótko obowiązującą hipoteką pruską hipoteka francuska była skomplikowana i obarczona szeregiem wad. Wpisy hipoteczne nie posiadały charakteru wieczystego i wymagały odnowienia co 10 lat, brak jej było szczegółowości (kodeks dopuszczał hipoteki ogólne, ustanawiane na całym majątku dłużnika), przeniesienie własności nieruchomości nie wymagało stosownego wpisu do ksiąg, ponadto kodeks dopuszczał hipoteki tajne.

Założenia tej francuskiej hipoteki były powszechnie krytykowane, zwłaszcza po utworzeniu Królestwa Polskiego, gdy mijał dziesięcioletni okres obowiązywania hipoteki francuskiej, według której dokonane wpisy wymagały odnowienia. Krytyka ta zaowocowała wydaniem w roku 1818 ustawy „O ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o przywilejach i hipotekach”, którą popularnie zwano „dużą hipoteką”. Wprowadzała ona obowiązkową regulację hipoteczną dóbr ziemskich i nieruchomości w miastach wojewódzkich. W roku 1825 uchwalono kolejną ustawę hipoteczną, która nie była obligatoryjna, a odnosiła się do nieruchomości w pozostałych miastach i mniejszych nieruchomości ziemskich (tzw. „mała hipoteka”).

Ustawa hipoteczna z 1818 r. wprowadzała obowiązek założenia dla każdej nieruchomości odrębnej księgi hipotecznej, której składowymi częściami były: wykaz hipoteczny, księga umów i zbiór dokumentów. Wykaz hipoteczny (najważniejszy element księgi) zawierał opis nieruchomości, jej stan prawny, oznaczenie właściciela oraz długi ciężące na nieruchomości.

Postanowienia ustaw hipotecznych zostały oparte w znacznej części na staropolskich zasadach określonych w ustawie „O ważności zapisów” z roku 1588. Do wiodących zasad określających istotę hipoteki w Królestwie Polskim zaliczyć należy:

- zasadę legalności hipotecznej, w myśl której wszelkie wpisy w księdze hipotecznej miały wagę dokumentu urzędowego po zatwierdzeniu przez właściwy wydział hipoteczny odpowiedniego sądu;
- zasadę jawności, która stanowiła, że wpis do księgi hipotecznej był przesłanką konieczną nabycia własności nieruchomości, a z treścią wpisu mógł się każdy zapoznać;
- zasadę szczegółowości, polegającą na obowiązku zakładania oddzielnej księgi hipotecznej dla każdej nieruchomości, a nie na całym majątku dłużnika;
- zasadę pierwszeństwa, zgodnie z którą wierzycielowi wpisanemu wcześniej do księgi hipotecznej służyło pierwszeństwo w zaspokojeniu wierzytelności, zwłaszcza gdy nieruchomość obciążona była kilkoma hipotekami;
- zasadę rękojmi wiary publicznej ksiąg hipotecznych, która oznaczała, że treść księgi była wiążąca wszystkie osoby działające w dobrej wierze;
- zasadę niepodzielności oznaczającą, iż podział nieruchomości obciążonej nie wpływał na prawa wierzyciela, który mógł dochodzić zaspokojenia wierzytelności ze wszystkich lub tylko z niektórych części nieruchomości (hipoteka utrzymywała się bowiem w całości na każdej z części nieruchomości wynikłych z podziału).

Podkreślić należy, że prawo hipoteczne Królestwa Polskiego należało do jednego z najlepszych w Europie, ponadto wyprzedzało znacznie podobne regulacje, którymi były w zaborze pruskim

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

ogólnoniemiecka ustawa hipoteczna z roku 1887, a w Galicji ogólnoaustriacka ustawa z 1871 r. i ustawa Sejmu Krajowego z 1874 r. o księgach gruntowych.

Literatura:

- W. Ćwik, T. Opas, Prawo sądowe w Polsce do 1939 r., Rzeszów 1999, s. 63- 68; 75-80.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 67-70; 130-135.
- T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 270-282.

Pytanie problemowe:

Prawo osobowe, prawo rodzinne, prawo małżeńskie osobowe, prawo własności i hipoteka w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ Kodeks cywilny Napoleona przyjmował pełną laicyzację instytucji małżeństwa
- b/ Kodeks cywilny Napoleona wprowadził pojęcie własności pełnej z pełnymi jej atrybutami (najszerzym korzystaniem z rzeczy i prawem dysponowania nią w sposób ograniczony jedynie porządkiem prawnym)
- c/ Kodeks cywilny Napoleona nie uznawał zasady swobody umów

2/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego został uchwalony w 1832 r.
- b/ Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego zastąpił całą księgę I i część księgi III (prawo małżeńskie majątkowe) Kodeksu Napoleona.
- c/ Ukaz o małżeństwie z 1836 r. odnosił się wyłącznie do wyznawców prawosławia

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 15: PRAWO KARNE W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM I W KRÓLESTWIE POLSKIM

W Księstwie Warszawskim, w odróżnieniu od prawa cywilnego i procedury cywilnej, które oparto na francuskich kodeksach z 1804 i 1806 r., w zakresie prawa karnego na jego ziemiach popraskich i nieco później na ziemiach poaustriackich, pozostawiono moc obowiązywania prawa polskiego z możliwością subsydiarnego stosowania zaborczych kodyfikacji karnych. Zastrzeżono jednak, że pierwszeństwo miały mieć przepisy ściślejsze, a więc skodyfikowane. W praktyce oznaczało to, że sądy Księstwa stosowały przepisy prawa karnego zawarte w Landrechcie pruskim z 1794 r. i przepisy prawa materialnego zawarte w austriackiej Franciscanie z 1803 r.

Faktyczna recepcja zaborczych kodyfikacji karnych wymusiła na władzach Księstwa dokonanie pewnych korekt dostosowując przyjęte rozwiązania do konstytucji i Kodeksu Napoleona. Te najważniejsze to:

- zastąpienie kwalifikowanej kary śmierci znanej Landrechtowi, egzekucją przez powieszenie lub ścięcie,
- ograniczenie kary chłosty,
- wprowadzenie kary robót publicznych,
- wprowadzenie, jako kary dodatkowej, pozbawienie praw politycznych i śmierci cywilnej,
- wprowadzenie podziału przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia policyjne.

Stan prawny w zakresie prawa karnego obowiązujący w Księstwie utrzymano również w Królestwie Polskim do roku 1818, to jest do czasu gdy sejm uchwalił nowe prawo karne pod nazwą Kodeks Karzący Królestwa Polskiego (KKKP).

Kodeks z 1818 r. wzorował się na austriackiej Franciscanie i francuskim Code Penal z 1810 r. Był zaliczany do grupy kodeksów epoki przejściowej, a więc stanowił wyraz kompromisu feudalno-burżuazyjnego. Składał się on z 588 artykułów, które obejmowały ogólny wstęp i trzy księgi poświęcone odrębnym kategoriom przestępstw. Realizując burżuazyjne zasady dotyczące prawa karnego przyjmował z odstępstwami: formalną równość wobec prawa (zwalniał szlachtę od kar cielesnych), zasadę nullum crimen sine lege, aczkolwiek dopuszczał stosowanie analogii, i zasadę nulla poena sine lege.

W zakresie systematyki przestępstw KKKP odwoływał się do rozwiązań francuskiego kodeksu karnego. Dzielił on przestępstwa na zbrodnie, występki i wykroczenia. Zbrodnie pociągała za sobą orzeczenie kary głównej, występki - kary poprawczej, wykroczenia – kary policyjne.

Stosownie do podziału przestępstw Kodeks z 1818 r. wyróżniał trzy rodzaje kar. Do kar głównych zaliczał: karę śmierci przewidzianą w siedmiu przypadkach i karę pozbawienia wolności w więzieniu warownym lub ciężkim. Wymiar tej kary wynosił od 3 lat do dożywocia i często był połączony z różnymi obostrzeniami (piętnowanie, pręgierz). Do kar poprawczych zaliczano pozbawienie wolności od ośmiu dni do trzech lat w areszcie publicznym lub domu poprawy. Karą policyjną była kara pozbawienia wolności w postaci aresztu policyjnego w wymiarze od jednego do ośmiu dni. Karę pozbawienia wolności można było zamienić na karę chłosty. Po upadku powstania listopadowego wprowadzono, jako nową, karę zesłania na Syberię.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego obowiązywał niespełna 30 lat. W roku 1847 zastąpiony on został Kodeksem Kar Głównych i Poprawczych (KKGP), który był skróconą wersją rosyjskiego kodeksu karnego występującego pod tą samą nazwą, a przyjętego w Cesarstwie w roku 1845.

KKGP wprowadzony w Królestwie Polskim w 1847 r. był obszerną, liczącą 1221 artykułów kodyfikacją, co oznaczało, że miał on charakter kazuistyczny. Pod względem przyjętych rozwiązań stał na znacznie niższym poziomie w porównaniu z kodeksem z roku 1818. Co prawda przyjmował on nowożytne zasady *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*, ale wprost dopuszczał możliwość stosowania przez sędziego analogii. Stanowił on, że jeżeli kodeks za przestępstwo nie ustanowił oznaczonej kary, sąd skazać miał „na jedną z kar postanowionych za przestępstwo najbardziej do rzeczonego zbliżone”.

Cechą charakterystyczną kodeksu z 1847 była surowość kar i rozbudowany system kar. Stworzono 11 rodzajów kar podzielonych dodatkowo na stopnie. Generalnie wyróżniano kary główne i poprawcze. Do kar głównych zaliczano karę śmierci, karę ciężkich robót (od 4 lat do dożywocia) i karę zesłania na Syberię lub Kaukaz. Przy orzeczeniu kary głównej można było dodatkowo skazać sprawcę na śmierć cywilną, skutkującą pozbawieniem praw stanowych i konfiskatą majątku. Do kar poprawczych kodeks zaliczał karę osiedlenia na Syberii, czasowe osiedlenie w twierdzy lub areszcie, kary cielesne i grzywnę. Zarówno w przypadku kar głównych, jak i poprawczych kodeks przewidywał kary pozbawienia wolności (od jednego dnia aresztu do dożywocia) i kary cielesne (różgi, piętnowanie, zakucie w kajdany).

W katalogu przestępstw rozbudowane były i surowo karane te, które wymierzone były przeciwko władcy i władzom, przeciwko porządkowi publicznemu oraz przeciwko religii panującej.

KKKP został w Rosji znowelizowany i zastąpiony nowym kodeksem z roku 1866. W dziesięć lat później wprowadzony on został do Królestwa. W praktyce, ze względu na podobieństwa do KKGP, nie wnosił on żadnych głębszych zmian merytorycznych do obowiązującego prawa karnego.

Schyłek XIX wieku zaowocował w Rosji pracami nad nowym kodeksem karnym. Uzyskał on sankcję cesarską w roku 1903. Od nazwiska jego głównego autora nosił nazwę Kodeksu Tagancewa. Była to kodyfikacja stojąca na znacznie wyższym poziomie od poprzednich, zbliżona do tych, które obowiązywały we Francji, Austrii i Rzeszy Niemieckiej. Ograniczał on kazuistykę, przyjmował formalną definicję przestępstwa, wykluczał stosowanie analogii, przestępstwa wzorem francuskim dzielił na: zbrodnie (zagrożone karą śmierci, katorgi i zesłania), występki (zagrożone karą więzienia do 6 lat) i wykroczenia (karane aresztem lub grzywną), znał okoliczności wyłączające bezprawność czynu.

Kodeks Tagancewa, pomimo sankcji cesarskiej, nigdy w Rosji, poza jego częścią ogólną, nie wszedł w życie. Inaczej sprawa jego obowiązywania wyglądała w Królestwie Polskim. W roku 1915 władze okupacyjne przyjęły ten kodeks za obowiązujący, mylnie przypuszczając, że obowiązywał on wcześniej.

Kodeks Tagancewa stosowano również w II RP do roku 1932.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- W. Ćwik, T. Opas, Prawo sądowe w Polsce do 1939 r., Rzeszów 1999, s. 81-88.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 72-73; 137-142.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka prawo karnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim

Pytania testowe:

1/ W zakresie prawa karnego materialnego w Księstwie Warszawskim obowiązywało:

- a/ prawo karne austriackie i pruskie
- b/ prawo karne francuskie
- c/ kodeks karny Księstwa Warszawskiego

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe:

- a/ Kodeks Karzący Królestwa Polskiego stał na gruncie zasady nullum crimen sine lege, choć dopuszczał w ograniczonym zakresie stosowanie analogii
- b/ Kodeks Karzący Królestwa Polskiego stał na gruncie zasady nullum crimen sine lege i wykluczał stosowanie analogii
- c/ Kodeks Tagancewa stał na gruncie zasady nullum crimen sine lege i wykluczał stosowanie analogii

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 16: USTRÓJ POLITYCZNY II RZECZYPOSPOLITEJ

1/ Dekret z 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej

11 listopada 1918 r. Rada Regencyjna, w trosce o bezpieczeństwo państwa, przekazała Józefowi Piłsudskiemu władzę wojskową i naczelne dowództwo wojsk polskich jej podległych. Zadeklarowała również, że po utworzeniu „Rządu Narodowego”łoży na jego ręce „zwierzchnią władzę państwową”. J. Piłsudski, podpisując ów dekret, razem z członkami Rady Regencyjnej, zobowiązał się złożyć otrzymaną władzę wojskową przyszłemu rządowi.

Zaledwie trzy dni później, 14 listopada 1918 r., Rada Regencyjna, zwracając się do J. Piłsudskiego, była już przekonana, że „Stan przejściowy podziału zwierzchniej władzy państwowej, ustanowiony odezwą z dnia 11 listopada 1918 roku, nie może trwać bez szkody dla powstającego Państwa Polskiego. Władza ta powinna być jednolita. Wobec tego, kierując się dobrem Ojczyzny, postanawiamy Radę Regencyjną rozwiązać, a od tej chwili obowiązki nasze i odpowiedzialność względem narodu polskiego w twoje ręce, Panie Naczelnny Dowódco, składamy do przekazania Rządowi Narodowemu”.

22 listopada 1918 r. J. Piłsudski zatwierdził przedłożony mu przez rząd projekt dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej. Na mocy tego dekretu J. Piłsudski objął, jako Tymczasowy Naczelnik Państwa, „Najwyższą Władzę Republiki Polskiej”, zapowiadając, że będzie ją sprawował do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego.

Do Tymczasowego Naczelnika Państwa należało w szczególności:

- a/ mianowanie prezydenta ministrów i ministrów, którzy tworzyli Rząd Republiki Polskiej,
- b/ zatwierdzanie projektów ustawodawczych uchwalonych przez Radę Ministrów. Uzyskiwały one moc obowiązującą z chwilą ogłoszenia w Dzienniku Praw Państwa Polskiego. Zapowiedziano jednocześnie, że utracą ją o ile nie będą przedstawione do zatwierdzenia Sejmowi Ustawodawczemu, na jego pierwszym posiedzeniu,
- c/ mianowanie wyższych urzędników państwowych.

Dekret ustanowił odpowiedzialność rządu przed Tymczasowym Naczelnikiem Państwa. Zgodnie z art. 4 dekretu „akty rządowe” kontrasygnował prezydent ministrów. Nie ustanowiono jednak jego odpowiedzialności przed zapowiedzianym Sejmem Ustawodawczym, w następstwie owej kontrasygnaty.

W praktyce Tymczasowy Naczelnik Państwa wywierał największy wpływ na sprawy wojskowe i politykę zagraniczną. W pozostałych dziedzinach dużą swobodę miał rząd.

2/ Mała Konstytucja z 20 lutego 1919 r.

W dniu 10 lutego 1919 r. J. Piłsudski, otwierając pierwsze posiedzenie Sejmu Ustawodawczego, obwieścił m.in., że sejm polski „znowu będzie domu swego ojczystego jedynym panem

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

i gospodarzem”. Z kolei 20 lutego 1919 r. złożył sejmowi „Najwyższą Władzę Republiki Polskiej”, którą sprawował jako Tymczasowy Naczelnik Państwa, na mocy dekretu z 22 listopada 1918 roku.

Jeszcze tego dnia sejm podjął uchwałę o powierzeniu J. Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa, zwaną Małą Konstytucją. W części I Małej Konstytucji sejm oznajmił, że „...przyjmuje oświadczenie Józefa Piłsudskiego, że składa w ręce Sejmu urząd Naczelnika Państwa do wiadomości i wyraża mu podziękowanie za pełne trudów sprawowanie urzędu w służbie dla Ojczyzny”. W części II Małej Konstytucji czytamy natomiast, że:

„a/ Władzą suwerenną i ustawodawczą w Państwie Polskim jest Sejm Ustawodawczy; ustawy ogłasza Marszałek Sejmu z kontrasygnacją Prezydenta Ministrów i odnośnego Ministra fachowego.

b/ Naczelnik Państwa jest przedstawicielem Państwa i najwyższym wykonawcą uchwał Sejmu w sprawach cywilnych i wojskowych.

c/ Naczelnik Państwa powołuje rząd w pełnym składzie na podstawie porozumienia z Sejmem.

d/ Naczelnik Państwa oraz rząd są odpowiedzialni przed Sejmem za sprawowanie swego urzędu.

e/ Każdy akt państwowy Naczelnika Państwa wymaga podpisu odnośnego Ministra...”.

Nadto, 13 lutego 1920 r., wyszczególniono decyzje w sprawach finansów publicznych, obciążające skarb państwa, które wymagały uprzedniego zezwolenia sejmu.

Mała Konstytucja ustanowiła system rządów parlamentu w skrajnej postaci, gdyż:

a/ władza suwerenna w państwie należała nie do samego narodu, lecz do jego przedstawicielstwa – Sejmu Ustawodawczego. Oznaczało to rezygnację z przyjęcia zasady podziału władzy,

b/ naczelnik państwa nie otrzymał uprawnień przysługujących zazwyczaj głowie państwa w republikach parlamentarnych (inicjatywa ustawodawcza, weto zawieszające wobec ustaw, prawo rozwiązania parlamentu). Wprowadzono natomiast dodatkowe, nietypowe ograniczenia jego władzy, a przede wszystkim odpowiedzialność przed sejmem za sprawowanie urzędu,

c/ pozycję Sejmu Ustawodawczego wzmocniono jeszcze przez: nieokreślenie długości jego kadencji; zawarowanie, że będzie on działał w permanencji, a nie w trybie sesyjnym; ustanowienie niezwykle szerokiego immunitetu poselskiego.

Autorytet i osobowość J. Piłsudskiego i to, że był równocześnie naczelnym wodzem (a państwo przez znaczny czas obowiązywania Małej Konstytucji pozostawało w stanie wojny) sprawiły, iż naczelnik państwa uczestniczył w mechanizmie rządzenia państwem w stopniu znacznie większym od przewidzianego literą Małej Konstytucji.

Literatura:

1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 491 – 510,

2/ T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 1999, s. 297 – 302,

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

3/ W. Ćwik, W. Mróz, A. Witkowski, *Administracja w systemie ustrojowym Polski*, Przemyśl 2002, s. 160 – 167.

3/ Geneza i naczelne zasady ustroju politycznego wg Konstytucji Marcowej

Najważniejszym zadaniem Sejmu Ustawodawczego było uchwalenie konstytucji. Już 14 lutego 1919 r. powołano specjalną komisję konstytucyjną, która w czerwcu 1920 r. przedłożyła sejmowi projekt ustawy zasadniczej. Komisja korzystała z licznych projektów zgłoszonych przez rząd, partie polityczne i osoby prywatne. Projekt przedstawiony sejmowi recypował w dużej mierze rozwiązania modelu ustrojowego III Republiki Francuskiej, stworzonego przez ustawy konstytucyjne z 1875 r. W trakcie dyskusji na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego najbardziej kontrowersyjne okazały się kwestie: sposobu wyboru i zakresu uprawnień głowy państwa, struktury organizacyjnej parlamentu (jedno czy dwuizbowy), stosunków między państwem a kościołem, praw i swobód mniejszości narodowych. Uchwalona 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej składała się z 126 artykułów, ujętych w siedmiu rozdziałach, zatytułowanych odpowiednio: Rzeczpospolita, Władza ustawodawcza, Władza wykonawcza, Sądownictwo, Powszechne obowiązki i prawa obywatelskie, Postanowienia ogólne, Postanowienia przejściowe. Poprzedzała je uroczysta preambuła.

Systematyka i szczegółowe konstrukcje prawno-ustrojowe Konstytucji marcowej są rozwinięciem przyjętych zasad naczelnych, odzwierciedlających stanowisko sejmu w kluczowych dla ustroju politycznego zagadnieniach.

Zasada ciągłości państwa polskiego jest myślą przewodnią uroczystej preambuły do konstytucji: „W Imię Boga Wszechmogącego! My, Naród Polski dziękujemy Opatrzności za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli, wspominając z wdzięcznością męstwo i wytrwałość ofiarnej walki pokoleń, które najlepsze wysiłki swoje sprawie niepodległości bez przerwy poświęcały, nawiązując do świetnej tradycji wiekopomnej Konstytucji 3-go Maja – (...) tę oto Ustawę Konstytucyjną na Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej uchwalamy i stanowimy”. Odrodzona Polska nie była państwem nowym, powstałym w 1918 r., lecz kontynuacją I Rzeczypospolitej, po 123 latach niewoli.

Szczególnie istotne kwestie ustrojowe rozstrzygnięto w rozdziale I, składającym się z dwóch artykułów: „Państwo Polskie jest Rzeczpospolitą” (art. 1) oraz „Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. Organami Narodu w zakresie ustawodawstwa są Sejm i Senat, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej, łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe Sądy” (art. 2).

Określenie „Rzeczpospolita” nawiązywało do tradycji przedrozbiorowej, podkreślało ciągłość państwowości polskiej i przesądzało o republikańskiej formie rządów.

Ustrój państwa oparto na zasadzie zwierzchnictwa narodu, pojmowanego jako ogół obywateli, który był źródłem i nosicielem władzy suwerennej w państwie. Naród nie sprawował jej bezpośrednio, lecz poprzez wybieralne organy, co oznaczało przyjęcie zasady demokracji

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

przedstawicielskiej. Jedynym przedstawicielem narodu, wybieranym bezpośrednio przez wszystkich obywateli, był parlament.

Strukturę organizacyjną mechanizmu rządzenia państwem wyznaczyła zasada podziału władzy, rozdzielając prerogatywy państwa między sejm i senat, prezydenta i ministrów oraz sądy. Jednocześnie władzę ustawodawczą wyposażono w pewne kompetencje wykonawcze, a władza wykonawcza otrzymała niektóre uprawnienia w zakresie władzy ustawodawczej i sędowniczej, co miało zapewnić ich harmonijną współpracę. Konstytucja marcowa nie zbudowała jednak mechanizmu funkcjonowania naczelných organów państwa według klasycznego, wyływającego z zasady podziału władzy, schematu, zakładającego nie tylko podział ale i równowagę władz. W konstytucji brak owej równowagi między władzą ustawodawczą a wykonawczą sejm i senat jako jedyne przedstawicielstwa narodu, wybrane bezpośrednio przez wszystkich obywateli, uzyskały bowiem dominującą pozycję wśród najwyższych organów państwowych.

Wzajemne relacje między władzą ustawodawczą a wykonawczą ułożono według zasady rządów parlamentarnych. Istota tego systemu polega na tym, że rząd powoływany przez neutralną politycznie głowę państwa pozostaje pod kontrolą parlamentu i może sprawować władzę do momentu utraty poparcia przez większość członków parlamentu. Parlament ma bowiem prawo wycofać to poparcie, wykorzystując instytucję odpowiedzialności parlamentarnej rządu i poszczególnych ministrów. Zasadę rządów parlamentarnych zawarto w tych postanowieniach konstytucji, które głosiły, że:

a/ prezydent sprawuje władzę wykonawczą poprzez odpowiedzialnych przed sejmem ministrów i podległych im urzędników,

b/ prezydent nie może piastować żadnego innego urzędu ani należeć do składu sejmu lub senatu, a za czynności urzędowe nie jest odpowiedzialny ani parlamentarnie, ani cywilnie. Każdy akt rządowy prezydenta wymagał dla swej ważności podpisu prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra, którzy w następstwie owej kontrasygnaty ponosili odpowiedzialność przed sejmem,

c/ Rada Ministrów i każdy minister z osobna ustępują na żądanie sejmu, wyrażone w formie przegłosowanego zwyczajną większością głosów wniosku o wotum nieufności.

Formułując szeroki katalog praw i wolności obywatelskich, konstytucja realizowała zasadę państwa liberalnego, w którym interes jednostki przeważa nad interesem państwa, będącego organizacją stworzoną do zachowania i urzeczywistniania praw jednostki.

Zasada jednolitości państwa wykluczała odrębności ustrojowe poszczególnych jego części. Jedynym odstępstwem od tej zasady była autonomia Śląska, ustanowiona ustawą konstytucyjną z 15 lipca 1920 r.

4/ Władza ustawodawcza i wykonawcza wg Konstytucji Marcowej

4.1/ Władza ustawodawcza

Przypomnijmy, że w świetle art. 2 Konstytucji Marcowej organami narodu w zakresie ustawodawstwa były sejm i senat. Spór o strukturę organizacyjną parlamentu rozstrzygnięto zatem

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

na korzyść zwolenników dwuizbowości, którzy jednak musieli zgodzić się na ograniczenie pozycji ustrojowej senatu.

Główne postanowienia prawa wyborczego do obu izb ustawodawczych, określone w konstytucji, rozwinęły ordynacje wyborcze do sejmu i senatu uchwalone 28 lipca 1922 r.

Sejm składał się z 444 posłów, a senat ze 111 senatorów, wybranych w głosowaniu powszechnym, tajnym, bezpośrednim, równym i proporcjonalnym. Dla uzyskania prawa wybierania do sejmu trzeba było ukończyć 21 lat, zaś wiek wymagany od wyborców do senatu wynosił 30 lat. Czynnego prawa wyborczego nie posiadali wojskowi w służbie czynnej, osoby nie używające w pełni praw cywilnych oraz skazani za przestępstwa określone w ordynacji wyborczej. Bierne prawo wyborcze przysługiwało osobom posiadającym czynne prawo wyborcze do danej izby ustawodawczej i odpowiednio wyższy wiek: 25 lat – do sejmu oraz 40 lat – do senatu. Wojskowi w służbie czynnej, nie mając prawa wybierania, mogli być jednak wybierani do sejmu bądź do senatu. Ważność wyborów „niezaprotestowanych” sprawdzały izby ustawodawcze. O ważności wyborów „zaprotestowanych” rozstrzygał Sąd Najwyższy.

Pracownicy państwowi i samorządowi z chwilą wyboru na posła lub senatora otrzymywali urlop na czas trwania mandatu, a poseł oraz senator obejmujący płatną służbę państwową tracił mandat. Postanowienia te nie dotyczyły ministrów, podsekretarzy stanu i profesorów wyższych uczelni.

Niezależności posłów i senatorów sprzyjały również postanowienia konstytucji zabraniające im „...na swoje ani na obce imię kupować lub uzyskiwać dzierżaw dóbr państwowych, przyjmować dostaw publicznych i robót rządowych ani otrzymywać od Rządu koncesji lub innych korzyści osobistych”, przyjmować odnacheń od rządu (z wyjątkiem wojskowych), pełnić funkcję redaktora odpowiedzialnego. Posłowie i senatorowie byli przedstawicielami całego narodu i nie mogli być krępowani instrukcjami wyborców. Korzystali z szeroko zakrojonego immunitetu poselskiego i nietykalności poselskiej.

Sejm i senat pracowały w trybie sesyjnym. Zwoływanie, otwieranie, odraczenie i zamykanie sesji należało do prezydenta. Każda izba wybierała marszałka, jego zastępców, sekretarzy i komisję. Dla prawomocności uchwał obu izb najczęściej wystarczała zwykła większość głosów, przy obecności 1/3 ogółu ich członków. Jednocześnie konstytucja wyszczególniała przypadki, kiedy niezbędne było quorum podwyższone i większość kwalifikowana.

Najważniejszym uprawnieniem parlamentu było ustawodawstwo, które według art. 3 obejmowało „Stanowienie wszelkich praw publicznych i prywatnych i sposobu ich wykonania”. Niezależnie od tej ogólnej definicji konstytucja wymieniała kategorie spraw, które mogły być regulowane wyłącznie w drodze ustawodawczej. Rozporządzenia, z których wynikały prawa lub obowiązki obywateli miały moc obowiązującą tylko wtedy, gdy zostały wydane z upoważnienia ustawy i z powołaniem się na nią.

Sygnalizowane już ograniczenie pozycji ustrojowej senatu widać wyraźnie, gdy obserwuje się tryb uchwalania ustaw. Inicjatywa ustawodawcza przysługiwała sejmowi i rządowi. Nie posiadał jej senat (oraz prezydent). Art. 3 konstytucji stanowił dalej, że „nie ma ustawy bez zgody Sejmu

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

wyrażonej w sposób regulaminowo ustalony”, akcentując tym samym podrzędną rolę senatu w procesie legislacyjnym. Uchwała sejmu nie stanowiła jeszcze ustawy, ale tylko projekt, który musiał być przekazany senatowi do rozpatrzenia. Stawał się ustawą, gdy senat w ciągu 30 dni od doręczenia mu projektu nie podniósł przeciw niemu żadnych zarzutów. Jeśli senat postanowił zmienić lub odrzucić projekt ustawy uchwalony przez sejm, winien był zapowiedzieć to sejmowi w ciągu 30 dni od otrzymania projektu, a przed upływem 30 następnych dni zwrócić go sejmowi z proponowanymi zmianami. Ostateczna decyzja należała do sejmu, który poprawki senatu mógł przyjąć zwykłą większością głosów lub odrzucić większością 11/20 głosujących. Ustawy podpisywał prezydent, który nadto zarządzał ich ogłoszenie.

Ograniczone uprawnienia Senatu odzwierciedla również konstrukcja funkcji kontrolnej parlamentu. Pociąganie ministrów do odpowiedzialności parlamentarnej i konstytucyjnej było bowiem wyłącznym uprawnieniem sejmu. Do sejmu należało prawo powoływania nadzwyczajnych komisji dla zbadania poszczególnych spraw, wyposażonych w prawo przesłuchiwania stron, wzywania świadków i rzeczoznawców. Art. 8 nakładał na parlament obowiązek sprawowania kontroli nad długami państwa (późniejsza ustawa powołała specjalną komisję wykonującą tę kontrolę w imieniu obu izb ustawodawczych).

Dla kontroli całej administracji państwowej pod względem finansowym, badania zamknięć rachunków państwa, przedstawiania corocznie sejmowi wniosku o udzielenie lub odmówienie rządowi absolutorium, powołano Najwyższą Izbę Kontroli. W konstytucji zadecydowano, że NIK działa na zasadzie kolegiałości i niezależności sędziowskiej członków jej kolegium, usuwalnych tylko uchwałą sejmu, a prezes NIK zajmuje stanowisko równorzędne ministrowi (nie wchodząc jednak w skład Rady Ministrów) i za sprawowanie swego urzędu i podległych mu urzędników odpowiada bezpośrednio przed sejmem.

Kompetencje elekcyjne realizowały się w wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej poprzez sejm i senat, połączone w Zgromadzenie Narodowe.

Kompetencje ustrojodawcze uprawniały sejm i senat do przeprowadzania zmian oraz rewizji konstytucji. Dla dokonania zmiany konstytucji potrzeba było uchwał sejmu i senatu, podjętych w każdej izbie większością 2/3 głosów, przy obecności co najmniej połowy ustawowej liczby ich członków. Wniosek o zmianę konstytucji musiał być podpisany przez co najmniej 1/4 ustawowej liczby posłów, a zapowiedziany najpóźniej na 15 dni.

Inny tryb przewidziano dla rewizji konstytucji. Pierwszą rewizję mógł przeprowadzić Sejm II kadencji, mocą własnej uchwały, powziętej większością 3/5 głosujących, przy obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Następne rewizje miały następować co 25 lat zwyczajną większością sejmu i senatu, połączonych w tym celu w Zgromadzenie Narodowe.

Kadencja sejmu i senatu trwała 5 lat. Konstytucja przewidywała możliwość rozwiązania izb ustawodawczych przed upływem kadencji. Sejm był władny rozwiązać się mocą własnej uchwały, powziętej większością 2/3 głosów. Prezydent mógł rozwiązać sejm za zgodą 3/5 ustawowej liczby członków senatu. Równocześnie w obu przypadkach następowało, z mocy prawa, rozwiązanie senatu.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

4.2/ Władza wykonawcza

Władza wykonawcza należała do Prezydenta Rzeczypospolitej i Rządu.

Prezydenta Rzeczypospolitej wybierały na 7 lat, bezwzględną większością głosów, sejm i senat, połączone w Zgromadzenie Narodowe. W razie niemożności sprawowania urzędu oraz na wypadek opróżnienia urzędu zastępował go marszałek sejmu.

W zakresie władzy wykonawczej do prezydenta należało mianowanie i odwoływanie prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek – mianowanie i odwoływanie ministrów, według zasad systemu rządów parlamentarnych. Obsadzał (na wniosek Rady Ministrów) wyższe urzędy cywilne i wojskowe. Był najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych. Na wypadek wojny mianował naczelnego wodza sił zbrojnych państwa. Celem wykonania ustaw i z powołaniem się na upoważnienie ustawowe prezydent miał prawo wydawać rozporządzenia wykonawcze, zarządzenia, nakazy i zakazy.

Konstytucja wyposażała prezydenta także w uprawnienia tradycyjnie przysługujące głowie państwa. W tym zakresie reprezentował państwo na zewnątrz; przyjmował przedstawicieli dyplomatycznych państw obcych oraz wysyłał przedstawicieli Polski za granicę; zawierał umowy z innymi państwami, podając je do wiadomości sejmowi. Konstytucja wyszczególniała rodzaje umów, które dla swej ważności wymagały zgody sejmu (handlowe, celne, na stałe obciążające państwo pod względem finansowym, nakładające obowiązki na obywateli, zmieniające granice państwa, przymierza). Prezydent mógł wypowiedzieć wojnę oraz zawrzeć pokój, ale tylko za uprzednią zgodą sejmu.

Prezydent posiadał też pewne uprawnienia z zakresu władzy ustawodawczej: zwoływał, odraczał i zamykał sesje zwyczajne i nadzwyczajne sejmu i senatu; mógł rozwiązać sejm za zgodą 3/5 ustawowej liczby członków senatu; podpisywał ustawy i zarządzał ich publikację.

W zakresie władzy sądowej prezydent mianował sędziów i stosował prawo łaski (nie mogło objąć ministrów skazanych przez Trybunał Stanu).

Każdy akt rządowy prezydenta wymagał dla swej ważności podpisu prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra, którzy przez podpisanie aktu brali zań odpowiedzialność. Za czynności urzędowe prezydent nie odpowiadał bowiem ani parlamentarnie ani cywilnie. Natomiast za zdradę kraju, pogwałcenie konstytucji lub przestępstwo karne mógł być pociągnięty do odpowiedzialności tylko przez sejm (wniosek wymagał wówczas podpisu co najmniej 100 posłów), uchwałą powziętą większością 3/5 głosów, przy obecności nie mniej niż połowy ustawowej liczby posłów. Rozpatrzenie sprawy i wydanie wyroku należało do Trybunału Stanu, który składał się, pod przewodnictwem I prezesa Sądu Najwyższego, z 12 sędziów, wybranych na okres kadencji parlamentu przez Sejm (8) i Senat (4). Były to osoby spoza składu izb, nie piastujące żadnego urzędu państwowego. Ustawa z 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu przewidywała następujące kary: czasowe lub stałe pozbawienie prawa wyborczego do ciał i instytucji publicznych, zmniejszenie emerytury, wydalenie ze służby państwowej. Trybunał mógł też poprzestać na uznaniu oskarżonego za winnego, bez wymierzania kary. Za przestępstwa karne Trybunał orzekał kary przewidziane w ustawach karnych. Uznanie oskarżonego za winnego oznaczało utratę urzędu z mocy prawa.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Drugim, odrębnym członem władzy wykonawczej była Rada Ministrów, powoływana przez prezydenta, którą tworzyli ministrowie pod przewodnictwem prezesa Rady Ministrów. Ministrowie nie mogli sprawować żadnego urzędu ani zasiadać w zarządach i organach kontrolnych „towarzystw i instytucji na zysk obliczonych”. Liczbę, zakres działania i wzajemny stosunek ministrów oraz kompetencje Rady Ministrów miała określić odrębna ustawa. Wbrew zapowiedziom konstytucji nie została ona uchwalona i dlatego posługiwano się dekretem Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji władz naczelných. Na tej podstawie Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia, zatwierdzała statuty organizacyjne ministerstw i urzędów centralnych.

Bardzo mało miejsca zajęła w Konstytucji marcowej kwestia organizacji i kompetencji Rady Ministrów. Głównym jej zadaniem było nadawanie ogólnego kierunku polityce wewnętrznej i zagranicznej. W tych ramach miała się mieścić polityka poszczególnych ministrów. Rada Ministrów korzystała z prawa inicjatywy ustawodawczej, składała prezydentowi wnioski co do obsady najwyższych stanowisk cywilnych i wojskowych, corocznie przedstawiała zamknięcia rachunków państwowych do parlamentarnego zatwierdzenia, wprowadzała (za zgodą prezydenta) stan wyjątkowy. Ponadto wykonywała zadania przekazane jej ustawami zwykłymi. Powierzone funkcje realizowała, wydając uchwały, rozporządzenia wykonawcze i zarządzenia.

Konstytucja przewidywała konstytucyjną i parlamentarną odpowiedzialność ministrów. Ponosili ją solidarnie jako członkowie Rady Ministrów za ogólny kierunek działalności rządu i indywidualnie z tytułu kierowania poszczególnymi resortami administracji państwowej. W tym samym zakresie obowiązywała ministrów solidarna i indywidualna odpowiedzialność za akty rządowe prezydenta. Odpowiedzialność parlamentarna obejmowała ogólny kierunek polityki rządu lub ministra. Polegała na tym, że rząd lub minister musieli podać się do dymisji w przypadku, gdy poselski wniosek o wotum nieufności uzyskał poparcie zwykłej większości głosów sejmu. W takiej sytuacji prezydent odwoływał rząd lub ministra. Alternatywą było bowiem rozwiązanie parlamentu, za zgodą 3/5 ustawowej liczby członków senatu.

Do odpowiedzialności konstytucyjnej ministrowie byli pociągani w razie niezgodności ich działania z konstytucją i ustawami, w trybie właściwym dla Prezydenta

5/ Nowelizacja konstytucji w 1926 r.

Niedomagania w funkcjonowaniu mechanizmu rządów parlamentarnych oraz poważne trudności gospodarcze państwa sprzyjały postulatowi sanacji moralnej organów państwa. Szczególnie mocno akcentowano potrzebę wydatnego wzmocnienia władzy wykonawczej. Realizacja tego programu politycznego stała się możliwa po zamachu stanu dokonanym przez J. Piłsudskiego w dniach 12-15 maja 1926 r.

W dniu 2 sierpnia 1926 r. Sejm uchwalił ustawę zmieniającą i uzupełniającą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r., która wzmocniła pozycję ustrojową i rozszerzyła uprawnienia organów władzy wykonawczej, ograniczając władzę parlamentu. Prezydent uzyskał bowiem:

- samodzielne prawo rozwiązywania sejmu i senatu przed upływem kadencji oraz po upływie czasu, na który zostały wybrane. Jednocześnie sejm utracił prawo rozwiązania się mocą własnej uchwały.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Przypomnijmy, że do tej pory prezydent mógł rozwiązać sejm, ale za zgodą 3/5 ustawowej liczby członków senatu, a sejm mógł się rozwiązać mocą własnej uchwały, przyjętej większością 2/3 głosów, przy obecności połowy ustawowej liczby posłów;

- prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustawy:

a) w czasie gdy sejm i senat były rozwiązane i w razie wystąpienia nagłej konieczności państwowej, w zakresie ustawodawstwa państwowego. Jednocześnie enumeratywnie wyliczono sprawy nie podlegające uregulowaniu w drodze owych rozporządzeń (m.in. zmiana konstytucji, ustalanie budżetu, zaciąganie pożyczki państwowej, nakładanie podatków i opłat publicznych, ustanawianie ceł i monopolu, ratyfikowanie umów międzynarodowych, ordynacje wyborcze do sejmu i senatu),

b) na podstawie ustawy upoważniającej prezydenta do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy w czasie i zakresie przez nią oznaczonych. W tym trybie nie można było upoważnić prezydenta jedynie do zmiany konstytucji.

Rozporządzenia z mocą ustawy były wydawane na wniosek Rady Ministrów, wymagały podpisu prezydenta, prezesa Rady Ministrów, wszystkich ministrów oraz ogłoszenia w Dzienniku Ustaw. Rozporządzenia te traciły moc, jeśli nie zostały złożone sejmowi do zatwierdzenia w ciągu 14 dni po najbliższym posiedzeniu sejmu, lub jeśli sejm je uchylił. Prezydent uzyskał zatem prawo wydawania aktów normatywnych, dorównujących mocą ustawie. Konstytucja określiła jednak precyzyjnie okoliczności, przesłanki i tryb wydawania rozporządzeń z mocą ustawy, stwarzając parlamentowi narzędzia do skutecznego regulowania zakresu władzy ustawodawczej prezydenta i jej kontroli. Przypomnijmy, że do 1926 r. prezydent posiadał prawo wydawania rozporządzeń wykonawczych (celem wykonania ustaw i z powołaniem się na nie).

Nowela sierpniowa ograniczyła uprawnienia budżetowe parlamentu. W szczególności określiła ścisłe terminy zakończenia prac nad budżetem państwa w obu izbach ustawodawczych. W razie gdyby parlament nie uchwalił ustawy budżetowej w konstytucyjnym terminie, to prezydent ogłaszał budżet jako ustawę, w kształcie nadanym mu przez sejm lub senat, (jeżeli tylko sejm lub senat uchwalił budżet w oznaczonym terminie) bądź w kształcie projektu rządowego, jeśli ani sejm ani senat nie powzięły uchwał co do całości budżetu w terminach dla nich określonych (postanowienie to nie miało zastosowania, gdy sejm odrzucił w całości projekt budżetu przedłożony przez rząd).

Nowela sierpniowa uzupełniła art. 58 konstytucji, traktujący o odpowiedzialności parlamentarnej ministrów, stanowiąc, że wniosek żądający ustąpienia Rady Ministrów lub poszczególnych ministrów nie może być poddany pod głosowanie na tym posiedzeniu, na którym został zgłoszony.

Z kolei zakaz przyjmowania przez posłów i senatorów korzyści od rządu (art. 22) obwarowano sankcją w postaci utraty mandatu i owych korzyści osobistych

6/ Geneza i naczelne zasady ustroju politycznego wg Konstytucji z 1935 r.

Praktyka konstytucyjna po zamachu majowym wykazała, że zakres zmian konstytucji marcowej, dokonanych 2 sierpnia 1926 r. nie wyczerpał oczekiwań obozu pomajowego. Przedterminowe rozwiązanie Sejmu II kadencji, któremu ustawa zasadnicza dawała prawo

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

samodzielnego (bez udziału Senatu) przeprowadzenia rewizji konstytucji (większością 3/5 głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów), unicestwiło prace nad nowelizacją konstytucji, podjęte z inicjatywy klubu BBWR.

Wynik przedterminowych wyborów parlamentarnych w 1930 r. skłonił BBWR do przedłożenia w 1931 r. projektu nowej konstytucji. Prace nad projektem zakończono w końcu 1933 r. 26 stycznia 1934 r. poseł sprawozdawca przedstawił na plenarnym posiedzeniu Sejmu sprawozdanie z prac komisji konstytucyjnej, wraz z tezami nowej ustawy zasadniczej, których treść spowodowała demonstracyjne opuszczenie sali przez posłów opozycyjnych. Pozostała większość, po kolejnych drugim i trzecim czytaniu (przeprowadzonych w trybie nagłym), uchwaliła projekt konstytucji, powstały w wyniku pospiesznego przeredagowania zaprezentowanych tez konstytucji.

Zastosowana procedura naruszała postanowienia Konstytucji marcowej, gdyż wbrew art. 125 nie było wniosku o zmianę konstytucji, podpisanego przez co najmniej 1/4 ustawowej liczby posłów, który nadto winien być zapowiedziany najpóźniej na 15 dni. Opozycja uznała uchwalony projekt ustawy zasadniczej za nielegalny. Atmosfera wokół projektu sprawiła, że prace nad nim w senacie zakończyły się dopiero w styczniu 1935 r. Sejm przyjął liczne poprawki senatu w marcu 1935 r., a prezydent podpisał ustawę konstytucyjną 23 kwietnia 1935 r.

Konstytucja kwietniowa liczy 81 artykułów, ujętych w 14 rozdziałach. Już sama systematyka konstytucji zapowiada przyjęcie gruntownie odmienionego modelu ustroju politycznego państwa. Kolejne rozdziały zatytułowane są bowiem: Rzeczpospolita Polska, Prezydent Rzeczypospolitej, Rząd, Sejm, Senat, Ustawodawstwo, Budżet, Siły zbrojne, Wymiar sprawiedliwości, Administracja państwowa, Stan zagrożenia państwa, Zmiana konstytucji, Przepisy końcowe.

W rozdziale I konstytucji zamieszczono 10 artykułów, które określały konstrukcję prawną, zasady ideowe i moralne nowego modelu ustroju państwa oraz stanowiły wskazówkę do interpretacji szczegółowych rozwiązań konstytucji, wyznaczając zarazem kierunek stanowienia ustawodawstwa zwykłego. Przyjęty fundament ustroju politycznego uwzględniał sytuację zewnętrzną Polski, a zwłaszcza silną, centralistyczną władzę w państwach ościennych oraz, charakterystyczne niemal dla całej Europy, tendencje odchodzenia od liberalizmu gospodarczego i politycznego w stronę różnych odcieni ustroju autorytarnego, czy wręcz faszyzmu. Twórcy konstytucji nie ulegli pokusie prostych zapożyczeń i recepcji obcych rozwiązań. Stworzyli oryginalny model ustroju, który miał godzić wolność jednostki z silną władzą, będący kompromisem między dyskredytowanym systemem demokracji parlamentarnej, a odrzucanym przez tradycje i ideały społeczeństwa polskiego ustrojem totalitarnym.

W efekcie powstała swoista, polska odmiana ustroju autorytarnego, którego fundament tworzyły przede wszystkim zasada pojmowania państwa jako dobra wspólnego wszystkich obywateli oraz zasada koncentracji jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej w osobie prezydenta.

Nie podtrzymano zasady państwa liberalnego, będącego związkiem politycznym dla urzeczywistniania interesów i zachowania praw jednostki. Przyjęto formułę państwa, które jest organizacją prawną na rzecz dobra powszechnego, oznaczającego w szczególności: „dobra państwa”, jego „gotowość obronną”, „siłę i powagę” oraz „stanowisko wśród narodów świata”. Zaakcentowana wyraźnie odrębność (ale nie przeciwieństwo) państwa i społeczeństwa nie oznaczała ich

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

równorzędności. Teraz nadrzędne były cele państwa. Zmieniono zatem charakter i kształt związków społeczeństwa z państwem. Państwo miało dążyć do „Zespolenia wszystkich obywateli w harmonijnym współdziałaniu na rzecz dobra powszechnego”. Oparto się więc na przeświadczeniu, wypływającym z doktryny solidaryzmu społecznego, że w życiu społecznym przeważa to, co łączy obywateli w działaniu na rzecz dobra wspólnego. Podkreślono, że „Obywatele winni są państwu wierność oraz rzetelne spełnianie nakładanych przez nie obowiązków”. Z drugiej strony zadeklarowano: „swobodny rozwój społeczeństwa”; powołanie samorządu terytorialnego i gospodarczego do udziału w wykonywaniu zadań życia zbiorowego; przekonanie, że „twórczość jednostki jest dźwignią życia zbiorowego”; zapewnienie obywatelom możliwości rozwoju ich wartości osobistych oraz wolności sumienia, słowa, i zrzeczeń, podkreślając, że granicą tych wolności jest dobro powszechne.

Konstytucja zakwestionowała nie tylko liberalną koncepcję praw jednostki (gwarantując jednak zakaz totalnego unicestwienia jej praw), ale także zasadę równych praw politycznych. Art. 7 głosił, że „Wartością wysiłku i zasług obywatela na rzecz dobra powszechnego mierzone będą jego uprawnienia do wpływania na sprawy publiczne”, zapewniając jednocześnie, że „ani pochodzenie, ani wyznanie, ani płeć, ani narodowość nie mogą być powodem ograniczenia tych uprawnień”.

Koncepcja silnego państwa powodowała w konsekwencji konieczność przebudowy i przewartościowania struktury jego organów. Zrezygnowano z zasady podziału władzy na rzecz zasady koncentracji jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej w osobie Prezydenta Rzeczypospolitej. Konstytucja stanowi bowiem, że „Na czele państwa stoi prezydent Rzeczypospolitej. (...) Na nim spoczywa odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy państwa. (...) W jego osobie skupia się jednolita i niepodzielna władza państwowa” (art. 2); „Organami państwa pozostającymi pod zwierzchnictwem prezydenta Rzeczypospolitej są: rząd, sejm, senat, siły zbrojne, sądy, kontrola państwowa” (art. 3).

Prezydent stanowił zatem realną personifikację suwerenności państwa. Uznanie władzy prezydenta za nadrzędną oznaczało zarazem zmniejszenie roli pozostałych członów aparatu państwowego w mechanizmie rządzenia państwem, a w szczególności parlamentu.

7/ System władz centralnych wg Konstytucji Kwietniowej

7.1/ Prezydent Rzeczypospolitej

Prezydent Rzeczypospolitej wybierany był na okres 7 lat. Kandydata na prezydenta wybierało Zgromadzenie Elektorów, które tworzyli marszałkowie sejmu i senatu, prezes Rady Ministrów, I prezes Sądu Najwyższego, generalny inspektor sił zbrojnych oraz 75 osób wybranych spośród obywateli „najgodniejszych” przez sejm (50) i senat (25). Ustępującemu prezydentowi służyło prawo wskazania innego kandydata. Jeżeli skorzystał z tego prawa, to wyboru prezydenta dokonywali obywatele w głosowaniu powszechnym spośród 2 kandydatów: Zgromadzenia Elektorów i ustępującego prezydenta. Natomiast gdy ustępujący prezydent oświadczył, że nie zamierza skorzystać z prawa wskazania kandydata, albo w ciągu 7 dni nie wskazał innego kandydata i nie zarządził głosowania powszechnego, to Prezydentem Rzeczypospolitej zostawał kandydat Zgromadzenia Elektorów. Procedura ta zapewniała ustępującemu prezydentowi pozycję uprzywilejowaną w stopniu nie znanym żadnej z ówczesnych konstytucji państw republikańskich.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Gdyby prezydent nie mógł wykonywać swoich obowiązków, to z urzędu zastępował go marszałek senatu (przysługiwały mu wówczas wszystkie uprawnienia prezydenta). W razie wojny okres urzędowania prezydenta ulegał przedłużeniu do upływu 3 miesięcy od zawarcia pokoju.

Prezydent Rzeczypospolitej, będąc nosicielem jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej, czynnikiem nadrzędnym w państwie, harmonizującym działania naczelnych organów państwowych, dysponował uprawnieniami we wszystkich węzłowych dziedzinach życia państwowego. Konstytucja dzieliła je na prerogatywy (uprawnienia osobiste) i uprawnienia zwykłe. Akty rządowe wydawane w ramach prerogatyw nie wymagały dla swej ważności podpisu prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra. Należało do nich:

- wskazywanie jednego z kandydatów na Prezydenta Rzeczypospolitej i zarządzenie głosowania powszechnego,
- wyznaczanie na czas wojny następcy Prezydenta Rzeczypospolitej, na wypadek opróżnienia się urzędu Prezydenta przed zawarciem pokoju
- mianowanie i odwoływanie prezesa Rady Ministrów oraz - na jego wniosek - ministrów, I prezesa Sądu Najwyższego i prezesa NIK,
- mianowanie i zwalnianie naczelnego wodza i generalnego inspektora sił zbrojnych,
- powoływanie sędziów Trybunału Stanu,
- powoływanie 1/3 ustawowej liczby członków senatu,
- mianowanie i zwalnianie szefa i urzędników swej Kancelarii Cywilnej,
- rozwiązywanie sejmu i senatu przed upływem kadencji,
- oddawanie członków rządu pod sąd Trybunału Stanu,
- stosowanie prawa łaski.

Zaliczając do prerogatyw szereg kluczowych zagadnień życia państwowego, potwierdzono nadrzędną i autonomiczną rolę stanowiska prezydenta w strukturze aparatu państwowego, proklamowaną w rozdziale I konstytucji.

Pozostałe akty rządowe prezydenta wymagały dla swej ważności kontrasygnaty prezesa Rady Ministrów i odpowiedniego ministra.

Uprawnienia prezydenta rozciągały się na wszystkie najważniejsze obszary zadań państwa. Konstytucja przyznała mu kompetencje ustrojodawcze, ustawodawcze, wykonawcze, kontrolne oraz nadzwyczajne na wypadek wojny.

Kompetencje ustrojodawcze sformułowano tak, że wbrew jego woli przeprowadzenie zmiany konstytucji nie było możliwe. Wniosek zgłoszony przez prezydenta mógł być głosowany tylko w całości, bez zmian, a dla przyjęcia wymagał zgodnych uchwał sejmu i senatu, powziętych zwykłą większością głosów. Nadto prezydent uzyskał silne prawo weta w stosunku do poselskiego projektu zmiany konstytucji. Mógł bowiem (w ciągu 30 dni) zwrócić projekt sejmowi z żądaniem ponownego rozpatrzenia, co mogło nastąpić nie wcześniej, niż podczas następnej kadencji parlamentu. Gdyby izby ustawodawcze ponownie uchwaliły projekt bez zmian, to prezydent mógł go zablokować, rozwiązując sejm i senat.

Kompetencje ustawodawcze prezydenta polegały przede wszystkim na prawie wydawania dekretów z mocą ustawy. Aktami ustawodawczymi były bowiem ustawy i dekrety Prezydenta

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Rzeczypospolitej, o których konstytucja mówi, że mają moc ustawy i podlegają ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw, z powołaniem się na podstawę konstytucyjną. Konstytucja wyszczególnia dekrety:

- dotyczące organizacji rządu, zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi oraz organizacji administracji rządowej. Te trzy dziedziny stanowiły materię ustawodawczą zastrzeżoną wyłącznie dla dekretu; nie mogły być regulowane w drodze ustaw;
- wydawane na podstawie upoważnienia ustawowego w czasie i zakresie oznaczonym przez ustawę. Upoważnienie to nie mogło obejmować jedynie zmiany konstytucji;
- wydawane bez upoważnienia ustawowego, gdy Sejm i Senat były rozwiązane i zaistniała konieczność państwowa, we wszystkich sprawach z wyjątkiem zmiany konstytucji, ordynacji wyborczej do sejmu i senatu, budżetu, nakładania podatków, ustanawiania ceł i monopolu, systemu mennicznego, zaciągania pożyczek państwowych, zbywania i obciążania nieruchomości majątku państwowego określonej wartości.

Dekrety (w przeciwieństwie do rozporządzeń z mocą ustawy, o których mówiła Nowela sierpniowa) nie podlegały zatwierdzeniu przez sejm.

Nadto prezydent dysponował:

- prawem weta zawieszającego wobec projektów ustaw przyjętych przez obie izby ustawodawcze (które mogły je odrzucić większością ustawowej liczby swoich członków),
- prawem zwoływania, otwierania, odraczania, i zamykania sesji sejmu i senatu,
- promulgacji i publikacji ustaw.
- Kompetencje wykonawcze to:
- prawo do obsadzania najwyższych urzędów w państwie (możliwość wskazywania kandydata na urząd prezydenta; mianowanie: prezesa Rady Ministrów, I prezesa Sądu Najwyższego, prezesa NIK, naczelnego wodza i generalnego inspektora sił zbrojnych, szefa Kancelarii Cywilnej; powoływanie sędziów Trybunału Stanu);
- reprezentowanie państwa na zewnątrz;
- sprawowanie zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi;
- wykonywanie prawa łaski.

Kompetencje kontrolne obejmowały prawo:

- rozwiązywania sejmu i senatu przed upływem kadencji;
- odwoływania (zwalniania) najwyższych urzędników państwowych (premiera i ministrów, I prezesa Sądu Najwyższego, prezesa NIK, naczelnego wodza i generalnego inspektora sił zbrojnych, szefa Kancelarii Cywilnej);
- pociąganie ministrów do odpowiedzialności konstytucyjnej.

W ramach nadzwyczajnych uprawnień na wypadek wojny prezydent:

- zarządzał stan wojenny,
- wyznaczał swego następcę,
- mianował naczelnego wodza,
- wydawał (bez upoważnienia izb ustawodawczych) dekrety z mocą ustawy we wszystkich sprawach, z wyjątkiem zmiany konstytucji,
- przedłużał kadencje izb ustawodawczych,

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- powoływał sejm i senat w zmniejszonym składzie.

Uprawnienia te zapewniały ciągłość bytu i suwerenność Rzeczypospolitej po 1 września 1939 r.

W osobie Prezydenta Rzeczypospolitej personifikowała się suwerenność państwa. W konsekwencji, konstytucja nie przewidywała odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej prezydenta za czynności urzędowe. Nałożyła na niego „odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy państwa”. Odpowiedzialności politycznej prezydenta Rzeczypospolitej nie znała także Konstytucja marcowa, ale ważność każdego aktu rządowego prezydenta uzależniała od podpisania go przez prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra, którzy w następstwie owej kontrasygnaty brali zań odpowiedzialność. Konstytucja kwietniowa zasadniczo osłabiła ten mechanizm kontroli aktów urzędowych prezydenta, zaliczając szereg jego uprawnień o kluczowym znaczeniu dla funkcjonowania państwa do prerogatyw, co oznaczało uwolnienie ich od obowiązku kontrasygnaty.

7.2/ Rząd

Rząd składał się z prezesa Rady Ministrów i ministrów. Mianowanie i odwoływanie prezesa Rady Ministrów należało do prerogatyw prezydenta. Ministrowie byli mianowani przez prezydenta na wniosek premiera. Pozycja rządu uległa zasadniczej zmianie. Uregulowania Konstytucji kwietniowej dotyczące rządu zaczynały się od stwierdzenia, że „Rząd kieruje sprawami państwa nie zastrzeżonymi innym organom władzy”, ustanawiającego zasadę domniemania kompetencji rządu i przesuwającego akcent z dotychczasowego wykonywania przez rząd zadań wynikających z ustawodawstwa zwykłego na rzecz jego funkcji kierowniczych (wyznaczanie zadań i wskazywanie środków ich realizacji).

Odmienne, ważniejszą rolę przypisano premierowi („reprezentuje rząd, kieruje jego pracami oraz ustala ogólne zasady polityki państwowej”). Przestał być jedynie przewodniczącym organu kolegiального – Rady Ministrów, jak przewidywała Konstytucja marcowa, a stał się bezspornie szefem rządu.

Ministrowie byli przede wszystkim kierownikami poszczególnych działów administracji państwowej. Tylko dla rozstrzygania spraw wymagających uchwały wszystkich członków rządu tworzyli oni Radę Ministrów, pod przewodnictwem premiera. Na gruncie Konstytucji marcowej ministrowie działali głównie kolegialnie, jako Rada Ministrów.

Rząd korzystał, jak dotychczas, z prawa inicjatywy ustawodawczej. Premier, Rada Ministrów i ministrowie mieli prawo wydawać rozporządzenia celem wykonania aktów ustawodawczych i z powołaniem się na nie.

Inaczej uregulowano także odpowiedzialność rządu. Wprowadzono mianowicie trojką odpowiedzialność: polityczną, parlamentarną i konstytucyjną.

Polityczną odpowiedzialność ministrowie ponosili przed prezydentem, który mógł ich swobodnie odwoływać.

Z kolei Sejm „w wykonywaniu prawa kontroli parlamentarnej nad działalnością rządu” mógł zażądać, zwykłą większością głosów, ustąpienia rządu lub ministra. Gdy prezydent w ciągu 3 dni ani nie odwołał rządu lub ministra, ani też nie rozwiązał izb ustawodawczych, to wniosek rozpatrywał

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

senat. Jeżeli wypowiedział się za wnioskiem uchwalonym przez sejm, to prezydent odwoływał rząd lub ministra, chyba że zdecydował się rozwiązać sejm i senat.

Niezależnie od odpowiedzialności politycznej przed prezydentem i parlamentarnej przed sejmem, prezes Rady Ministrów i ministrowie ponosili odpowiedzialność konstytucyjną, przed Trybunałem Stanu, za umyślne naruszenie konstytucji lub innego aktu ustawodawczego, dokonane w związku z urzędowaniem. Prawo pociągnięcia premiera lub ministra do odpowiedzialności konstytucyjnej służyło prezydentowi (i należało do jego prerogatyw, podobnie jak powoływanie sędziów Trybunału Stanu) oraz sejmowi i senatowi w izbach połączonych. Trybunał Stanu składał się (według ustawy z 14 lipca 1936 r.), pod przewodnictwem I prezesa Sądu Najwyższego, z 6 sędziów i 6 ich zastępców powołanych przez prezydenta spośród kandydatów przedstawionych przez sejm i senat. Za czyny, noszące znamiona przestępstwa, określonego w przepisach karnych, Trybunał Stanu miał wymierzać kary zasadnicze, przewidziane tymi przepisami. Za inne naruszenia Trybunał Stanu wymierzał łącznie lub z osobna kary: utraty praw publicznych, utraty obywatelskich praw honorowych, zmniejszenia lub pozbawienia uposażenia emerytalnego bądź, ze względu na szczególne okoliczności czynu, mógł poprzestać na stwierdzeniu winy oskarżonego. Premier, minister (i prezes NIK) uznany wyrokiem Trybunału Stanu za winnego tracił urząd.

Określenie organizacji rządu, a w szczególności zakresu działania premiera, Rady Ministrów i ministrów, należało do materii ustawodawczej zastrzeżonej wyłącznie dla dekretu prezydenta.

7.3/ Sejm i Senat

Nową, znacznie ograniczoną pozycję sejmu i senatu, zapowiadał już art. 3 konstytucji, który wymieniał obie izby ustawodawcze wśród organów państwa, pozostających pod zwierzchnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej.

Głównym zmianie uległo także prawo wyborcze (ustawy z 8 lipca 1935 r. o ordynacji wyborczej do sejmu oraz do senatu). W sejmie zasiadało 208 posłów, wybranych w głosowaniu powszechnym, równym, bezpośrednim i tajnym, w 104 dwumandatowych okręgach. Zrezygnowano zatem z zasady wyborów proporcjonalnych.

Ograniczono powszechność wyborów, przyznając czynne prawo wyborcze po ukończeniu 24 lat, a bierne – 30 lat. Nadto, typowe ograniczenia w korzystaniu z prawa wyborczego konstytucja rozszerzyła o brak „dostatecznych przysług moralnych lub umysłowych”.

W każdym okręgu wybierano po 2 posłów z jednej listy, którą ustalało specjalne zgromadzenie wyborcze, składające się z delegatów samorządu terytorialnego, gospodarczego, organizacji zawodowych. Przewodniczył mu okręgowy komisarz wyborczy, mianowany przez ministra spraw wewnętrznych. W ten sposób partie polityczne pozbawiono możliwości wyłaniania kandydatów na posłów.

Do senatu wchodziło 96 senatorów. W konstytucji zapisano jedynie, że 1/3 składu senatu powołuje prezydent (działając w trybie prerogatyw), a pozostali będą wyłonieni w wyborach, nie ustanawiając jednak jakichkolwiek zasad prawa wyborczego do tej izby ustawodawczej.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Prawo wybierania do senatu miały osoby, które ukończyły 30 lat i sprostały cenzusowi „zasługi osobistej” (legitymowanie się określonymi w ordynacji wyborczej odznaczeniami państwowymi), bądź cenzusowi wykształcenia (co najmniej średnie lub stopień oficerski), bądź cenzusowi zaufania (piastowanie określonych stanowisk we władzach samorządu terytorialnego, gospodarczego, organizacjach gospodarczych i zawodowych oraz stowarzyszeniach wyższej użyteczności).

Wybory były pośrednie. Na zebraniach obwodowych wybierano delegatów do wojewódzkich kolegiów wyborczych, gdzie układano listy kandydatów na senatorów i przeprowadzano wybory. Bierne prawo wyborcze do senatu przysługiwało po ukończeniu 40 lat.

Zadania sejmu określił enumeratywnie art. 21 konstytucji, który stanowił, że „Sejm sprawuje funkcje ustawodawcze i kontrolę nad działalnością rządu; nadto do Sejmu należy ustalanie budżetu i nakładanie ciężarów na obywateli”. To wyszczególnienie dopełniono postanowieniem, że „funkcje rządzenia państwem nie należą do Sejmu”, które nabiera szczególnej ostrości w zestawieniu z sygnalizowaną już klauzulą domniemania kompetencji rządu.

Funkcje ustawodawcze sejmu zostały ograniczone poprzez:

- złamanie dotychczasowej wyłączności ustawodawczej sejmu stwierdzeniem, że aktami ustawodawczymi są ustawy oraz dekrety Prezydenta Rzeczypospolitej (art. 43);
- wyłączenie spraw dotyczących organizacji rządu, zwierzchnictwa sił zbrojnych i organizacji administracji rządowej z przedmiotu uregulowania ustawowego i zastrzeżenie, że na poziomie aktów ustawodawczych będą one regulowane wyłącznie w formie dekretów prezydenta;
- pozbawienie sejmu inicjatywy ustawodawczej w sprawach budżetu, kontyngentu rekruta i ratyfikacji umów międzynarodowych na rzecz kompetencji rządu;
- uniemożliwienie sejmowi uchwalania, bez zgody rządu, ustaw pociągających za sobą wydatki ze skarbu państwa, dla których nie było pokrycia w budżecie;
- przyznanie prezydentowi prawa weta zawieszającego, polegającego na możliwości, w ciągu 30 dni od otrzymania projektu ustawy, zwrócenia go sejmowi z żądaniem ponownego rozpatrzenia, które mogło nastąpić nie wcześniej niż na najbliższej sesji zwyczajnej. Izby ustawodawcze mogły odrzucić weto prezydenta, uchwalając ponownie projekt bez zmian, większością ustawowej liczby posłów i senatorów;
- uzależnienie od zgody rządu możliwości uchwalenia w ustawie budżetowej wydatków nie przewidzianych w projekcie i podwyższenia wydatków zaprojektowanych;
- określenie sejmowi i senatowi ścisłego kalendarza toku prac nad budżetem. Niedotrzymanie owych terminów przez jedną bądź obie izby ustawodawcze upoważniało prezydenta do ogłoszenia budżetu w brzmieniu nadanym mu przez tę izbę, która zdążyła powziąć uchwałę budżetową lub w kształcie projektu rządowego, gdy ani sejm, ani senat nie ukończyły prac budżetowych w konstytucyjnych terminach.

Kompetencje kontrolne wyrażały się w prawie sejmu do:

- żądania ustąpienia rządu lub ministra;
- pociągania prezesa Rady Ministrów lub ministra do odpowiedzialności konstytucyjnej (współ z senatem);
- interpelowania rządu;
- zatwierdzania corocznie zamknięć rachunków państwowych i udzielania rządowi absolutorium;

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- udziału w wykonywaniu kontroli nad długami państwa;
- wyrażania zgody, w trybie ustawy (a więc z udziałem senatu), na niektóre umowy z innymi państwami, przed ich ratyfikacją (handlowe, celne, obciążające stałe skarbu państwa, zawierające zobowiązanie, nałożenie nowych ciężarów dla obywateli albo zmieniające granice państwa);
- uchylenia zarządzenia Rady Ministrów o stanie wyjątkowym.

Kompetencje ustrojodawcze były, przypomnijmy, tak skonstruowane, że zmiany konstytucji nie można było przeprowadzić wbrew stanowisku prezydenta.

Senat, jako druga izba ustawodawcza, rozpatrywał budżet i projekty ustaw uchwalone przez sejm oraz uczestniczył w wykonywaniu kontroli nad długami państwa. Nadto na równi z sejmem, choć bez prawa „początkowania” senat brał udział w rozstrzyganiu następujących spraw: o wniosku żądającym ustąpienia rządu lub ministra, o ustawach zawetowanych przez prezydenta, o zmianie konstytucji i o uchyleniu zarządzeń wprowadzających stan wyjątkowy.

Konstytucja wzmocniła dotychczasową pozycję senatu w stosunku do sejmu przez:

- podniesienie do 3/5 ustawowej liczby posłów większości niezbędnej do odrzucenia poprawek senatu;
- zapewnienie senatowi udziału w procedurach: pociągania rządu i poszczególnych ministrów do odpowiedzialności parlamentarnej i konstytucyjnej, wyrażania zgody na niektóre umowy międzynarodowe, uchylania decyzji Rady Ministrów o stanie wyjątkowym;
- postanowienie, że w razie opróżnienia urzędu prezydenta miał go zastępować marszałek senatu, który nadto przewodniczył Zgromadzeniu Elektorów.

Kolejnym przejawem ograniczenia roli sejmu i senatu w systemie najwyższych organów państwa było poważne ograniczenie czasu pracy obu izb ustawodawczych. Prezydent zwoływał sejm i senat raz do roku na sesję zwyczajną i zarządzał jej otwarciu najpóźniej w listopadzie. Prezydent nie mógł zamknąć sesji zwyczajnej przed upływem 4 miesięcy, chyba że izby uchwaliły budżet w terminie wcześniejszym. Było to jedyne ograniczenie dla prezydenta przy corocznym decydowaniu o czasie trwania prac parlamentarnych. Prezydent mógł również odroczyć sesję zwyczajną bądź zarządzić zwołanie sesji nadzwyczajnej w każdym czasie, a w ciągu 30 dni - na wniosek co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Znacznie uszczuplono także status posła i senatora. W szczególności bowiem:

- nietykalność chroniła posłów i senatorów jedynie w czasie trwania sesji i to pod warunkiem, że zatrzymanie nastąpiło nie z nakazu sądu;
- poseł, bądź senator mógł być postawiony przed Trybunałem Stanu, który był władny orzec o pozbawieniu mandatu za wystąpienie parlamentarne sprzeczne z obowiązkiem wierności wobec państwa polskiego albo zawierające znamiona przestępstwa ściganego z urzędu oraz o pozbawieniu mandatu i korzyści osobistych, pochodzących z naruszenia zakazu nabywania dóbr państwowych, uzyskiwania dostaw i robót rządowych i otrzymywania od rządu koncesji lub innych korzyści osobistych.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)**8/ ORGANIZACJA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI W II RZECZYPOSPOLITEJ****8.1/ Wymiar sprawiedliwości w systemie ustrojowym państwa**

W strukturze organów wymiaru sprawiedliwości szczególną rolę odgrywały sądy. Miejsce sądów w systemie organów państwowych określały przede wszystkim ustawy zasadnicze z 1921 i 1935 r. Konstytucja marcowa, stojąc na gruncie zasady podziału władzy, stanowiła, że organami narodu w zakresie wymiaru sprawiedliwości są niezawisłe sądy. Konstytucja kwietniowa nie podtrzymała tej zasady. Sądy zostały zaliczone do organów państwa pozostających pod zwierzchnictwem prezydenta Rzeczypospolitej (obok rządu, Sejmu, Senatu, sił zbrojnych, kontroli państwowej).

System sądów, które w II Rzeczypospolitej były najważniejszymi organami wymiaru sprawiedliwości, stanowił strukturę bardzo rozbudowaną. Tworzyły ją sądy powszechne, których własnością było rozstrzyganie spraw cywilnych i karnych oraz sądy szczególne, powołane do orzekania tylko w pewnych kategoriach spraw. Tę strukturę uzupełnić należy o organy pełniące funkcje pomocnicze w systemie sądowym. Zaliczyć do nich należy: prokuraturę, adwokaturę, notariat i Prokuratorię Generalną.

Ustrój sądownictw powszechnych i sądów szczególnych, aż do unifikacji dokonanej w 1928 r. uregulowany był przez cztery różne systemy prawne. Co prawda podstawowe zasady w zakresie jednolitej organizacji sądownictwa zawarte zostały w Konstytucji marcowej, ale postanowienia tej ustawy zasadniczej nie mogły zastąpić szczegółowej ustawy unifikacyjnej. Ujednolicenie zasad i organizacji sądownictwa powszechnego nastąpiło dopiero 6 lutego 1928 r., rozporządzeniem Prezydenta RP pod nazwą: „Prawo o ustroju sądów powszechnych”.

Również działalność sądów szczególnych opierała się początkowo na dawnym ustawodawstwie państw zaborczych. W stosunku do poszczególnych sądów przepisy uległy ujednoliceniu odpowiednio: dla sądów wojskowych w 1919 i 1936 r., dla sądów pracy w 1928 i 1934 r., dla Prokuratorii Generalnej w 1924 r., dla adwokatury w 1932 i 1938 r. oraz dla notariatu w 1933 r.

8.2/ Zasady przewodnie sądownictwa

Usytuowanie ustrojowe sądów i ich struktura organizacyjna oraz zakres kompetencyjny określone zostały, w formie ogólnych zasad, w obu konstytucjach.

a/ zasada niezawisłości sędziów została sformułowana w art. 77 konstytucji marcowej, który stanowił, iż sędziowie w sprawowaniu swego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko ustawom. Orzeczenia sądowe nie mogą być zmieniane ani przez władzę ustawodawczą, ani przez władzę wykonawczą”. Sędzia mógł być pozbawiony urzędu, przeniesiony do innego sądu, przeniesiony w stan spoczynku tylko za własną zgodą, na mocy orzeczenia sądowego, bądź w przypadkach wyraźnie wskazanych w ustawie. Sędziom przysługiwał immunitet sędziowski. Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. przewidywało jednak możliwość przenoszenia sędziów bez ich zgody w stan spoczynku, bądź do innego sądu.

b/ zasada udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości. Wyrazem dopuszczenia czynnika społecznego do wymiaru sprawiedliwości była deklaracja konstytucji marcowej o wyborze

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

sędziów pokoju oraz udziale obywateli w ławach przysięgłych dla orzekania o zbrodniach. Konstytucja kwietniowa nie podtrzymała tych zapowiedzi (sędziów pokoju nigdy nie powołano, a istniejące w b. Galicji sądy przysięgłych zostały zlikwidowane w 1938 r.).

c/ zasada hierarchiczno-instancyjnej budowy sądownictwa. Polegała na podziale sądów na określone instancje (między którymi występowało hierarchiczne podporządkowanie) i przydzieleniu im do rozpatrywania ściśle określonych spraw. Była konsekwencją przewidzianych w prawie środków odwoławczych, umożliwiających kontrolę, a w jej wyniku także zmianę wyroku.

d/ zasada nominacji sędziów. W Polsce międzywojennej uprawnienie do mianowania na stanowiska sędziowskie należało do prezydenta. Służyła niezależności wymiaru sprawiedliwości. Sędziowie nie mogli należeć do partii politycznych.

e/ zasada wyłącznej kompetencji sądów w sprawach wymiaru sprawiedliwości. Konstytucja z 1921 r. oraz Konstytucja z 1935 r. stanowiły, iż nikt nie może być pozbawiony sądu, któremu podlega, a żadna ustawa nie może zamykać obywatelom drogi sądowej dla dochodzenia krzywdy i straty. Najbardziej jaskrawym odstępstwem od tej zasady było uprawnienie organów administracji ogólnej (rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 1934 r.) do kierowania osób „zagrożających bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu” do obozu odosobnienia w Berezie Kartuskiej.

f/ zasada wyłączenia z kompetencji sądów uprawnienia do badania legalności ustaw. Obie konstytucje głosiły, że sądy nie mają prawa badania ważności ustaw należycie ogłoszonych. Nie mogły badać ich zgodności z konstytucją. Mogły natomiast badać zgodność z ustawami aktów normatywnych niższego rzędu.

8.3/ Struktura sądów powszechnych

Do momentu wejścia w życie rozporządzenia o ustroju sądów powszechnych, tj. do 1 stycznia 1929 r., struktura sądów w znacznej części opierała się na ustawodawstwie państw zaborczych. Były to więc sądy okręgowe i apelacyjne oraz, dla spraw drobniejszych – sądy pokoju na terenie b. zaboru rosyjskiego i sądy powiatowe na ziemiach b. zaboru austriackiego i b. zaboru pruskiego. Jedynym novum było powołanie dekretem z 8 lutego 1919 r. Sądu Najwyższego, któremu w krótkim czasie podporządkowano sądownictwo powszechne całego państwa.

Po unifikacji sądownictwa, podstawą której było rozporządzenie z 6 lutego 1928 r., system sądów powszechnych tworzyły: sądy grodzkie, sądy okręgowe, sądy apelacyjne oraz Sąd Najwyższy.

W strukturze sądów na szczeblu najniższym funkcjonowały sądy grodzkie. Do właściwości tych sądów – orzekających jednoosobowo – należało wyrokowanie w pierwszej instancji w drobniejszych sprawach cywilnych i karnych.

W ważniejszych sprawach cywilnych i karnych jako sądy pierwszej instancji występowały sądy okręgowe. Do ich uprawnień należało też rozpatrywanie środków odwoławczych od orzeczeń sądów grodzkich i od postanowień sędziów śledczych. W zależności od charakteru sprawy sądy okręgowe mogły rozstrzygać w komplecie trzech sędziów lub jednoosobowo. Dla orzekania o zbrodniach zagrożonych ciężkimi karami i o przestępstwach politycznych w sądach okręgowych przewidziano sądy przysięgłych. Ława przysięgłych większością 2/3 głosów decydowała o winie oskarżonego. Karę

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

w oparciu o werdykt przysięgłych wymierzali sędziowie zawodowi. Sądy przysięgłych funkcjonowały tylko na terenie b. Galicji (do 1938 r.). Nadmienić również należy, że przy sądach okręgowych funkcjonowały wydziały handlowe i jednoosobowe sądy dla nieletnich.

Sądy apelacyjne rozpatrywały odwołania (apelacje) od orzeczeń sądów okręgowych. Mogły one również orzekać w pierwszej instancji w sprawach szczególnych, przekazanych im przez ustawy.

Najwyższą instancją dla sądów powszechnych był Sąd Najwyższy. Wyrokował on w sprawach przekazanych przez ustawę oraz rozpatrywał kasacje od wyroków sądów drugiej instancji. Ważnym jego zadaniem było również zapewnienie jednolitości orzecznictwa sądowego. Orzeczenia Sądu Najwyższego zapadały w składzie trzech sędziów lub w składach zwiększonych. Wewnętrznie dzielił się on na trzy izby: cywilną, karną i dla spraw adwokatury.

Literatura:

- 1/ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 509 - 536, s. 575 – 580,
- 2/ T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 1999, s. 297 – 312, s. 318 – 321,
- 3/ W. Ćwik, W. Mróz, A. Witkowski, Administracja w systemie ustrojowym Polski, Przemyśl 2002, s. 160 – 192, s. 279 – 284.

Pytanie problemowe:

Status ustrojowy władz centralnych wg Dekretu z 22 XI 1918 r., Małej Konstytucji z 1919 r., Konstytucji z 1921 r. i Konstytucji z 1935 r.

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe. Wg Konstytucji Marcowej

- a/ Sejm i Senat wybierane były w głosowaniu powszechnym, tajnym, bezpośrednim, równym i proporcjonalnym
- b/ Sejm i Senat wybierane były w głosowaniu powszechnym, tajnym, bezpośrednim i równym, w jednomandatowych okręgach
- c/ wybory do Senatu były m. in. pośrednie

2/ Wskaż zdanie prawdziwe. Wg Konstytucji Kwietniowej

- a/ w ramach nadzwyczajnych uprawnień na wypadek wojny prezydent mógł, za zgodą sejmu i senatu, zmienić konstytucję w formie dekretu z mocą ustawy
- b/ prezydent powoływał 1/4 składu senatu (działając w trybie prerogatyw)
- c/ sejm nie mógł uchylać – bez zgody rządu - ustaw pociągających za sobą wydatki ze skarbu państwa, dla których nie było pokrycia w budżecie

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 17: ŹRÓDŁA PRAWA SĄDOWEGO W POLSCE PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI W 1918 R. KOMISJA KODYFIKACYJNA I JEJ DZIEŁO

Odradzające się w 1918 r. państwo polskie odziedziczyło po zaborcach różne systemy prawa, odmienne co do konstrukcji prawnych, jak i instytucji. Ich recepcja była koniecznością, gdyż brak było prawa polskiego, którym można się było posługiwać. Ta różnorodność źródeł nakazuje przeprowadzenie ich systematyzacji, co do poszczególnych dziedzin i terytoriów, na których to prawo sądowe obowiązywało.

Źródła prawa cywilnego:

- teren b. Królestwa Polskiego: Kodeks Napoleona (II i III księga), Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., prawo małżeńskie z 1836 r., prawo hipoteczne z 1818 i 1825 r.,
- teren b. zaboru pruskiego: Kodeks cywilny niemiecki z 1896 r. (BGB),
- teren b. Galicji: Kodeks cywilny z 1811 r. (ABGB),
- teren kresów wschodnich (gubernie zachodnie Cesarstwa Rosyjskiego): część I tomu X Zводу Praw z 1832 r.,
- teren Spiszu i Orawy: prawo węgierskie, zastąpione w 1922 r. ABGB.

Źródła procedury cywilnej:

- teren b. Królestwa Polskiego i kresów wschodnich: rosyjska ustawa o postępowaniu cywilnym z 1864 r.,
- teren b. zaboru pruskiego: niemiecki kodeks postępowania cywilnego z 1877 roku,
teren b. Galicji: austriacka procedura cywilna z 1895 r.

Źródła prawa karnego:

- teren b. Królestwa Polskiego i kresów wschodnich: Kodeks karny rosyjski z 1903 r. (Kodeks Tagancewa),
- teren b. zaboru pruskiego: Kodeks karny niemiecki z 1871 r.,
- teren b. Galicji: Kodeks karny austriacki z 1852 r.

Źródła procedury karnej:

- teren b. Królestwa Polskiego i kresów wschodnich: rosyjska ustawa o postępowaniu karnym z 1864 r.,
- teren b. zaboru pruskiego: niemiecki kodeks postępowania karnego z 1877 r.,
- teren b. Galicji: austriacka ustawa o postępowaniu karnym z 1873 r.

Poszczególne, wyżej wymienione źródła prawa obowiązywały do czasu unifikacji i kodyfikacji prawa sądowego, aczkolwiek usunięto z nich te przepisy, które nie były zgodne z polską racją stanu i obowiązującymi konstytucjami.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- T. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 479-484.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2012, s. 236-238.

Obowiązywanie na ziemiach polskich różnych porządków prawnych traktowano jako stan tymczasowy. Wymagał on unifikacji i kodyfikacji prawa, co służyć miało poczynaniom integrującym państwo.

Zastąpienie praw zaborczy jednolitym i nowym prawem polskim powierzono powołanej przez Sejm Ustawodawczy 3 czerwca 1919 r. Komisji Kodyfikacyjnej. Komisja składała się z prezydenta, 3 wiceprezydentów i 40 członków, których mianował Naczelnik Państwa, a później Prezydent Rzeczypospolitej. Pierwszym prezydentem Komisji był F. Fierich, od 1932 r. B. Pohorecki, zaś jej członkami wybitni uczeni i przedstawiciele praktyki, reprezentujący wszystkie dziedziny.

Zgodnie z regulaminem Komisja dzieliła się pierwotnie na dwa wydziały: cywilny i karny, te zaś na sekcje. W 1924 r. zniesiono wydziały, dokonując podziału Komisji na pięć sekcji: prawa cywilnego, postępowania cywilnego, prawa handlowego, prawa karnego i postępowania karnego. Projekty prac Komisji przekazywano ministrowi sprawiedliwości, który wnosił je do sejmu celem ich uchwalenia. Po roku 1926 projekty Komisji wprowadzano w życie drogą rozporządzeń Prezydenta RP z mocą ustawy.

W początkowym okresie jej prac sukcesem było przyjęcie w roku 1924, prawa wekslowego i czekowego i prawa patentowego. W dwa lata później ustawą sejmową uchwalono prawo międzynarodowe prywatne i prawo prywatne międzypaństwowe. Po stronie dokonań, i to o doniosłym charakterze, zaliczyć należy: Kodeks postępowania cywilnego, który ogłoszono w 1930 r., z mocą obowiązującą od stycznia 1933 r., Kodeks zobowiązań ogłoszony w 1933 r. z mocą obowiązującą od lipca 1934 r. i Kodeks handlowy z 1933 r., który wszedł w życie wraz z Kodeksem zobowiązań.

Równie znaczące były rezultaty prac Komisji w zakresie prawa karnego procesowego i prawa karnego materialnego. Jako pierwszy opracowany został i wszedł w życie Kodeks postępowania karnego. Ostateczną wersję kodeksu podpisał Prezydent RP w 1928 r., z mocą obowiązywania od połowy 1929 r.

Prace nad prawem karnym materialnym prowadzone były przez wydział karny Komisji, w którym czołową rolę odgrywali J. Makarewicz i W. Makowski. Ukończone one zostały w 1929 r. przybierając postać projektu kodeksu, który skierowany został do społecznej konsultacji. Ostatecznie projekt kodeksu podpisany został przez Prezydenta RP w lipcu 1932 r., a wszedł w życie dwa miesiące później.

Nie udało się Komisji Kodyfikacyjnej sfinalizować prac nad kodyfikacją prawa cywilnego materialnego. Pomimo, że prace nad niektórymi działami tego prawa były znacznie zaawansowane, a nawet ukończone, to do wybuchu II wojny światowej nie skodyfikowano prawa małżeńskiego osobowego, prawa małżeńskiego majątkowego, prawa rodzinnego, prawa rzeczowego, prawa spadkowego i części ogólnej prawa cywilnego. Oznaczało to, że w praktyce w odniesieniu do tych

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

działów obowiązywało prawo zaborcze, niekiedy tylko skorygowane celem eliminacji jaskrawych anachronizmów i antypolskich akcentów.

Literatura:

- D. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 485- 490.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s.581-584.

Pytanie problemowe:

Stan prawny w zakresie prawa cywilnego i karnego w Polsce w 1918 r. Dzieło Komisji Kodyfikacyjnej

Pytania testowe

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe.

- a/ W b. zaborze austriackim w 1918 r. obowiązywał kodeks procedury cywilnej z 1895 r.
- b/ W b. zaborze pruskim w 1918 r. obowiązywał kodeks cywilny z 1896 r. (BGB)
- c/ W. b. zaborze pruskim w 1918 r. obowiązywał Kodeks Napoleona (księga II i III)

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe: W II RP

- 1/ Kodeks handlowy wszedł w życie w 1934 r.
- 2/ Kodeks zobowiązań wszedł w życie w 1934 r.
- 3/ Kodeks cywilny wszedł w życie w 1933 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 18: KODEKS KARNY Z 1932 R.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę na porządku dziennym postawiło sprawę unifikacji i kodyfikacji, zwłaszcza prawa karnego. Do czasu jego uchwalenia podjęto szereg decyzji, które miały na celu dostosowanie zaborczego prawa do zmienionej i zmieniającej się sytuacji politycznej oraz społecznej (likwidacja niektórych kar, łagodniejsze karanie pewnych czynów, zaostrzenie kar za czyny antypaństwowe).

Zniesienie dzielnicowego, partykularnego prawa karnego nastąpiło w roku 1932 wraz z przyjęciem i wejściem w życie nowego kodeksu karnego. Kodeks ten, zwany niekiedy kodeksem Makowskiego i Makarewicza, napisany jasnym i precyzyjnym językiem, był uznawany za jeden z najlepszych w ówczesnej Europie.

Kodeks z 1932 r. w swej formie był niezwykle syntetyczny, a więc pozbawiony kazuistyki. Składał się z 295 artykułów, z czego 95 przypadało na część ogólną, pozostałe zaś tworzyły jego część szczegółową. Pierwsza część kodeksu poświęcona została między innymi: zasadom obowiązywania ustawy karnej, podziałowi przestępstw i kar, formom działań przestępczych, wymiarowi kar, przedawnieniu, zawieszeniu wykonania kary, warunkowemu zwolnieniu, środkom zabezpieczającym.

Prawo karne sprecyzowane w kodeksie z 1932 r. opierało się na kilku podstawowych zasadach, którymi były: zasada formalnej równości wobec prawa, legalizmu, subiektywizmu, indywidualizacji, humanitaryzmu i stosowania środków zabezpieczających.

- Zasada formalnej równości wobec prawa przejawiała się w jednakowej odpowiedzialności karnej wszystkich obywateli.
- Zasada legalizmu sankcjonowała fundamentalne dla prawa karnego założenia, w tym: nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege i lex retro non agit. Oznaczało to, że przestępstwem był czyn zabroniony w ustawie, że kara za czyn przestępny musiała być określona w ustawie oraz, że prawo nie mogło działać wstecz.
- Zasada subiektywizmu wykluczała odpowiedzialność sprawcy za skutki czynu, których nie mógł przewidzieć. Przestępstwo umyślne zachodziło nie tylko wtedy, gdy sprawca chciał je popełnić, ale także wtedy, gdy możliwość skutku przestępnego lub przestępczości działania przewidywał i godził się na nie. Z kolei przestępstwo nieumyślne zachodziło zarówno wtedy, gdy sprawca możliwość skutku przestępnego przewidywał, lecz bezpodstawnie przypuszczał, że go uniknie, jak i wtedy gdy skutku przestępnego lub przestępczości działania nie przewidywał, choć mógł i powinien przewidzieć. Ustawodawca jednocześnie uzależnił odpowiedzialność od stanu psychicznego i wieku sprawcy. W praktyce oznaczało to, że nieletni do 13 roku życia byli nieodpowiedzialni, a nieletni od 13 do 17 roku życia odpowiadali warunkowo.
- Zasada indywidualizacji oznaczała po pierwsze, odrzucenie odpowiedzialności zbiorowej, po drugie, wyrażała się w szerokim ujęciu obowiązków sędziego, wiążących się z ustalaniem wszelkich okoliczności popełnienia przestępstwa, cech indywidualnych i pobudek działania sprawcy.
- Zasada humanitaryzmu była wyrazem łagodzenia nadmiernej represyjności kary. Karę śmierci kodeks przewidywał jedynie w pięciu przypadkach, a ponadto jej alternatywą była kara

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

dożywotniego więzienia. Przejawami humanitaryzmu były możliwości stosowania „ulg”, w postaci nadzwyczajnego złagodzenia kary, warunkowego zwolnienia po odbyciu części kary pozbawienia wolności, warunkowego zawieszenia wykonania kary, zatarcia skazania.

- Zasada stosowania środków zabezpieczających była nową instytucją, stąd też budzącą kontrowersje. Stosowanie tych środków miało na celu odizolowanie pewnych osób w specjalnych zakładach leczniczych lub „zabezpieczających”.

Polski kodeks karny z 1932 r. opierał się na formalnej definicji przestępstwa, za które uznawano każdy czyn zabroniony przez ustawę, obowiązującą w momencie jego popełnienia.

Kodeks dzielił generalnie przestępstwa na dwie kategorie. Były to zbrodnie – zagrożone karą więzienia od 5 lat lub karą śmierci oraz występki – zagrożone karą więzienia do 5 lat, karą aresztu powyżej 3 miesięcy albo grzywną powyżej 3 tys. złotych. Trzecią kategorią przestępstw były wykroczenia. Ich prawne unormowanie znalazło się poza kodeksem w Prawie o wykroczeniach, które weszło w życie wraz z Kodeksem karnym. Wykroczeniem był czyn przestępczy zagrożony karą aresztu do 3 miesięcy i grzywną do 3 tys. złotych lub jedną z tych kar.

Kary w świetle postanowień Kodeksu dzieliły się na zasadnicze i dodatkowe.

Do kar zasadniczych zaliczano:

- karę śmierci, którą orzekano w pięciu przypadkach: zamach na niepodległość państwa, zamach na życie lub zdrowie prezydenta, udział w działaniach zbrojnych przeciwko Polsce, udział w formacjach zbrojnych nieprzyjaciela, zabójstwo,
- karę pozbawienia wolności, w postaci więzienia lub aresztu. Węzienie było karą hańbiącą, połączoną z przymusem pracy,
- karę grzywny, którą wymierzano w wysokości od 5 do 200 tys. złotych.

Wśród kar dodatkowych kodeks wyróżniał:

- utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych (pozbawienie praw wyborczych, zakaz sprawowania funkcji państwowych, pozbawienie orderów i odznaczeń),
- zakaz prawa wykonywania zawodu,
- pozbawienie praw rodzicielskich,
- przepadek mienia i narzędzi przestępstwa.

Z kolei środki zabezpieczające, stosować miano wobec: chorych psychicznie (pobyć w zakładzie leczniczym), alkoholików i narkomanów (leczenie odwykowe po odbyciu kary), unikających pracy oraz przestępców zawodowych i recydywistów (pobyć w zakładzie zabezpieczającym). Pobyć w zakładzie zabezpieczającym, stosowany po odbyciu kary zasadniczej, budził szczególną krytykę świata prawniczego.

Część szczegółowa Kodeksu z 1932 r. poświęcona była poszczególnym przestępstwom i grożącym za nie karom. Podzielić je można było na przestępstwa ścigane z urzędu (zbrodnie stanu, zdrady państwa, naruszenie interesów państwa) i przestępstwa prywatne, z których część ścigano na

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

wniosek osoby pokrzywdzonej (gwałt na kobiecie, uchylanie się od płacenia alimentów), część zaś z oskarżenia prywatnego (naruszenie nietykalności cielesnej, zniesławienie, naruszenie swobody mieszkania)

Literatura:

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 595-598.
- D. Makłła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 494-501.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka kodeksu karnego z 1932 r.

Pytania testowe:

1/ Kodeks karny z 1932 r. regulował:

- a/ tylko zbrodnie
- b/ Zbrodnie i występki
- c/ Zbrodnie, występki i wykroczenia

2/ Wskaż zdanie prawdziwe. Kodeks karny z 1932 r.

- a/ w ograniczonym zakresie dopuszczał stosowanie analogii
- b/ nie przewidywał kary śmierci
- c/ przewidywał środki zabezpieczające stosowane m. in. wobec recydywistów i przestępców zawodowych

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 19: KODEKS POSTĘPOWANIA KARNEGO Z 1928 R.

Polskie prawo karne procesowe, będąc narzędziem stosowania prawa karnego w postępowaniu sądowym, opracowane zostało przez Komisję Kodyfikacyjną. Weszło ono w życie pod postacią Kodeksu postępowania karnego na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z 1928 r., z mocą obowiązywania od lipca 1929 r. Była to zwięzła kodyfikacja licząca 676 artykułów, charakteryzująca się wysokim poziomem techniki legislacyjnej.

Wzorem większości ówczesnie obowiązujących procedur polski kodeks postępowania karnego (KPK) wprowadzał proces mieszany, będący kombinacją postępowania skargowego i inkwizycyjnego.

W świetle postanowień KPK proces dzielił się na dwa stadia, którymi były: postępowanie przygotowawcze i rozprawa główna. Postępowanie przygotowawcze, obejmujące dochodzenie i śledztwo, oparte było na zasadach inkwizycyjności. Oznaczało to, że postępowanie wszczynał z urzędu prokurator (do wyjątków należało wszczęcie postępowania z oskarżenia prywatnego), że w tym stadium postępowania obwiniony nie miał praw strony, że w odniesieniu do niego można było stosować środki zapobiegawcze w postaci tymczasowego aresztowania, poręczenia lub kaucji. Dochodzenie, jako pierwsza faza postępowania przygotowawczego, miało na celu uzyskanie informacji o przestępstwie. Na jego podstawie prokurator podejmował decyzję o jego umorzeniu lub podjęciu śledztwa. W fazie śledztwa, prowadzonego przez policję lub sędziego śledczego pod nadzorem prokuratora, ustalano osobę sprawcy i zbierano dowody. W oparciu o zgromadzone dowody prokurator sporządzał akt oskarżenia i wносił go do sądu. Otwierało to stadium drugie postępowania czyli rozprawę główną.

Rozprawa główna w postępowaniu mieszanym toczyła się według zasad procesu skargowego. Były nimi:

- zasada kontrydiktoryjności, zgodnie z którą strony procesu, czyli oskarżyciel i oskarżony, były równouprawnione i na nich głównie ciążył obowiązek przedstawienia dowodów w toczącej się sprawie;
- zasada ustności i jawności, co oznaczało, że rozprawa miała miejsce z udziałem publiczności, a wnioski zgłaszane przez strony miały formę ustną;
- zasada prawdy materialnej, w myśl której sąd wydawał orzeczenie w oparciu nie tylko o całokształt okoliczności ujawnionych przez strony w toku postępowania, ale również w oparciu o materiały uzyskane na skutek inicjatywy sędziego.
- zasada swobodnej oceny dowodów, co oznaczało, że sędzia wydający wyrok nie kierował się żadnymi regułami ustawowymi co do ważności i rangi dowodów, lecz podejmował rozstrzygnięcie na podstawie posiadanej wiedzy prawniczej, doświadczenia życiowego i wewnętrznego przekonania.

Na etapie rozprawy głównej szczególną rolę posiadał oskarżony, jako jedna z równouprawnionych jej stron. Przesądzały o tym przyznane oskarżonemu określone gwarancje procesowe. Przede wszystkim miał on prawo do korzystania z usług obrońcy, a także do czynnego udziału w procesie (przedstawianie dowodów, zadawanie pytań świadkom i biegłym). Do czasu uprawomocnienia wyroku obowiązywała zasada domniemania niewinności oskarżonego.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

W przypadku wszelkich niejasności wynikłych w trakcie rozprawy interpretacja sądu miała być korzystną dla oskarżonego. Gwarancją praworządności, w tym i praw oskarżonego jako strony, było przyjęcie zasady wieloinstancyjności w postępowaniu karnym.

Przeciwko orzeczeniom sądowym stronom w myśl KPK służyły środki prawne w postaci apelacji i kasacji.

Apelację mogli wносить strony procesowe do sądu II instancji w kwestiach merytorycznych wyroku (winy i wymiaru kary). Instancja apelacyjna wyrok zatwierdzała lub ponownie rozstrzygała sprawę co do faktów, głównie w oparciu o materiał którym dysponował sąd I instancji.

Skargę kasacyjną składały strony wyłącznie do Sądu Najwyższego, a jej podstawą były zarzuty natury prawnej, w postaci naruszenia prawa materialnego lub procesowego. Rozpatrując skargę kasacyjną Sąd Najwyższy wyrok zatwierdzał lub uchylał przekazując go do ponownego rozpatrzenia przez właściwy sąd.

W przypadku wniesienia odwołania wyłącznie przez oskarżonego sąd wyższej instancji nie mógł zaostrzyć orzeczonej uprzednio kary.

Przedstawione powyżej zasady i gwarancje procesowe ulegały drastycznej redukcji w postępowaniu doraźnym. Aktem unifikującym wcześniej obowiązujące procedury tego postępowania było rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 r. o postępowaniu doraźnym. Postępowanie to charakteryzowało się uproszczeniem form procesowych, możliwością zaostrzenia kar (poza normy ustawowe), jednoinstancyjnością oraz natychmiastową wykonalnością wyroku. Postępowanie to przewidziane było w razie wystąpienia masowej przestępczości lub zagrożenia ustroju państwa.

Literatura:

- T. Makiła, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 502-505.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 599-600.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka stadiów procesu karnego mieszanego według KPK z 1928 r.

Pytania testowe:

1/ Wg kpk z 1928 r. Postępowanie karne wszczynane było:

- a/ z urzędu przez prokuratora
- b/ na podstawie decyzji sądu
- c/ z urzędu przez policję

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe. Wg kpk z 1928 r.

- a/ rozpatrując skargę kasacyjną Sąd Najwyższy wyrok zatwierdzał lub uchylał przekazując go do ponownego rozpatrzenia przez właściwy sąd
- b/ w przypadku wniesienia apelacji przez prokuratora sąd wyższej instancji nie mógł zaostrzyć orzeczonej uprzednio kary

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

c/ instancja apelacyjna wyrok zatwierdzała lub ponownie rozstrzygała sprawę co do faktów, głównie w oparciu o materiał którym dysponował sąd I instancji.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 20: KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO Z 1930 R.

Długoletnie prace Komisji Kodyfikacyjnej (wydziału cywilnego, a później sekcji postępowania cywilnego) zaowocowały opracowaniem Kodeksu postępowania cywilnego (KPC). Został on ogłoszony w rozporządzeniu Prezydenta RP z 1930 r. z mocą obowiązywania od stycznia 1933 r. W tekście KPC umieszczono również, opracowane wcześniej osobno, przepisy o sądowym postępowaniu egzekucyjnym.

Kodeks postępowania cywilnego obejmował 864 artykuły, które ujęte zostały w dwóch częściach. Część pierwszą stanowiły przepisy o postępowaniu spornym i polubownym, część drugą przepisy o postępowaniu egzekucyjnym.

Zasadniczą część kodyfikacji z 1930 r. stanowiły przepisy o postępowaniu spornym. Postępowanie to oparte zostało na kilku zasadach, które swą treścią wyrażały demokratyczną myśl prawniczą, a równocześnie recypowały główne reguły ustawodawstwa dzielnicowego. Zaliczano do nich: zasadę równości, dyspozycyjności, kontradiktoryjności, instrukcyjności, ustności, jawności, swobodnej oceny dowodów, instancyjności.

- Zasada równości zapewniała uczestnikom procesu równe prawa i możliwość korzystania z tych samych środków procesowych.
- Zasada dyspozycyjności dawała stronom możliwość dysponowania ich roszczeniami procesowymi (wszczęcie procesu, formułowanie przedmiotu żądań, cofnięcie powództwa, rozporządzanie środkami odwoławczymi). Zgodnie z zasadą dyspozycyjności wszczęcie postępowania następowało z inicjatywy strony w formie pozwu, w którym określano przedmiot żądań.
- Zasada kontradiktoryjności oznaczała to, że do stron należało gromadzenie materiału procesowego, sąd zaś występował w roli „biernego obserwatora”, mającego wydać wyrok na podstawie dostarczonego przez strony materiału dowodowego.
- Zasada instrukcyjności, wprowadzona pod wpływem austriackiego k.p.c., stanowiła modyfikację zasady kontradiktoryjności. Dawała ona sędziemu możliwość aktywnego udziału w postępowaniu dowodowym, w formie przesłuchania dodatkowych świadków, dopuszczenia dowodów pominiętych przez strony.
- Zasady ustności i jawności oznaczały, że materiał procesowy był dostarczany sądowi w formie ustnej, a rozprawa główna toczyć się mogła z udziałem szerszej publiczności.
- Zasada swobodnej oceny dowodów sprowadzała się do tego, że sędzia samodzielnie decydował o wiarygodności dowodów i ich własnej ocenie.
- Zasada instancyjności oznaczała możliwość odwołania się strony od wydanego przez sąd wyroku do sądu wyższej instancji. Pierwszą instancją dla spraw drobniejszych był sąd grodzki, a dla spraw większej wagi (większa wartość przedmiotu sporu) sąd okręgowy. Instancjami odwoławczymi, jako merytoryczne, były odpowiednio sąd okręgowy i sąd apelacyjny. Trzecią instancją, o charakterze kasacyjnym, był Sąd Najwyższy. W pewnych przypadkach sąd ten mógł też wydać orzeczenie merytoryczne.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Kodeks postępowania cywilnego w swej części drugiej regulował postępowanie egzekucyjne, mające umożliwić wierzycielowi realizację roszczeń pieniężnych przysługujących mu od dłużnika. Podstawą do wszczęcia egzekucji był wyrok sądu, zawierający klauzulę wykonalności. Środkami egzekucyjnymi były zajęcie i sprzedaż ruchomości, zajęcie wierzytelności pieniężnych oraz zajęcie i licytacja nieruchomości. Spod egzekucji wyłączone były przedmioty majątkowe, zapewniające dłużnikowi minimum egzystencji.

Literatura:

- Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008, s. 518-526.
- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 592-594.

Pytanie problemowe:

Proces cywilny według KPC z 1930 r.

Pytania testowe:

1/ Kodeks postępowania cywilnego z 1930 r. obejmował:

- a/ Tylko przepisy o postępowaniu polubownym
- b/ Tylko przepisy o postępowaniu spornym oraz polubownym
- c/ Przepisy o postępowaniu spornym, polubownym, i egzekucyjnym

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe:

- a/ Zasada instrukcyjności ograniczała zasadę kontradyktoryjności
- b/ Zasada instrukcyjności ograniczała zasadę swobodnej oceny dowodów przez sąd
- c/ Środkami egzekucyjnymi wg kpc z 1930 r. były zajęcie i sprzedaż ruchomości, zajęcie wierzytelności pieniężnych oraz zajęcie i licytacja nieruchomości

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 21: CECHY ORAZ ŹRÓDŁA EUROPEJSKIEGO PRAWA ŚREDNIOWIECZNEGO I Wczesnonowożytnego

W nauce prawa termin „źródła prawa” ma wiele znaczeń. Jest on używany w znaczeniu materialnym, formalnym i poznawczym.

W znaczeniu materialnym jest rozumiany, jako ogół czynników (społecznych, gospodarczych, politycznych) wpływających na ukształtowanie norm prawnych.

W znaczeniu formalnym oznacza sposób powstania prawa, czyli czynniki prawotwórcze, które przyczyniły się do jego powstania. Z punktu widzenia powstania prawa najważniejsze znaczenie miały: zwyczaje, stanowienie prawa i precedensy. Zwyczaje były powszechnie uznanymi regułami postępowania jednostek wewnątrz grupy społecznej, które w drodze praktyki sankcjonowanej przez państwo nabierały charakteru prawa stanowionego. Stanowienie prawa to świadoma działalność określonych organów prawotwórczych państwa, efektem której były normy prawne wydawane w odpowiedniej formie. Źródłami prawa były też precedensy (prejudykaty), czyli orzeczenia sądowe zapadłe wcześniej w podobnych sprawach do tej, która miała być przedmiotem rozstrzygnięcia.

W znaczeniu poznawczym przez źródła prawa rozumieć należy pomniki prawne przeszłości, pozwalające na zaznajomienie się z treścią prawa obowiązującego w czasach minionych. Zaliczyć do nich należy: przekazy historyczne (żywoty świętych, roczniki, kroniki), dokumenty, spisy prawa, zbiory wyroków, kodeksy, literaturę prawniczą.

Prawo średniowieczne, podobnie jak i prawo obowiązujące w innych epokach, posiadało pewne ogólne cechy, mające związek z charakterem źródeł prawa tej epoki. Do tych cech zaliczyć należy: prymat prawa zwyczajowego nad stanowionym, klasowość prawa, partykularyzm prawa i kazuistykę prawa.

Wraz z rozpadem ustroju rodowego i powstaniem organizacji państwowej, przechodzące z pokolenia na pokolenie zwyczaje, uzyskiwały akceptację władzy, a ich przestrzeganie zostało zagwarantowane sankcją przymusu państwowego. Zwyczaje więc stawały się normami prawa zwyczajowego. Wobec słabości władzy monarszej, związanej z egzekwowaniem własnych decyzji, prawo zwyczajowe dominowało nad prawem stanowionym przez władcę. To ostatnie ograniczało się do nielicznych zmian i uzupełnień prawa zwyczajowego. Normy prawa zwyczajowego początkowo przechodziły z pokolenia na pokolenie w formie ustnych przekazów. Z czasem były ujmowane w formie pisemnej lub utwierdzane w wyrokach sądowych.

Zmieniające się stosunki społeczno gospodarcze i centralizacja władzy stały się przestankami do stopniowego zastępowania prawa zwyczajowego prawem stanowionym. Drogą ku temu prowadzącą było powstawanie prywatnych spisów prawa zwyczajowego, ich sankcjonowanie przez władzę monarszą, wreszcie rozwój ustawodawstwa królewskiego.

Prawo średniowieczne miało klasowy charakter. Wyrażało ono interesy grup posiadających – właścicieli ziemskich. Uprzywilejowywało ono feudałów świeckich i duchownych zarówno w przepisach prawa materialnego, jak i formalnego.

Cechą charakterystyczną prawa średniowiecznego (ale nie tylko) był jego partykularyzm w sensie: personalnym, terytorialnym i stanowym. Prawo zwyczajowe nie miało charakteru powszechnego i kształtowało się w obrębie określonych grup społecznych. Jednostka więc podlegała prawu swojego plemienia, bez względu na miejsce pobytu (zasada osobowości prawa). Trudności związane z rozstrzyganiem spraw sądowych osób pochodzących z różnych plemion spowodowały

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zastąpienie zasady osobowości prawa zasadą terytorialności. Oznaczało to stosowanie prawa obowiązującego na danym terytorium bez względu na pochodzenie osoby. Prawo było też zróżnicowane terytorialnie. Stanowiło to konsekwencję rozdrobnienia państwa, a wyrażało się w tym, że na obszarze jednego kraju istniała znaczna liczba lokalnych praw zwyczajowych. Specyficzną cechą prawa średniowiecznego był również jego partykularyzm w sensie stanowym. Kształtować się on zaczął wraz z podziałem społeczeństwa na stany. Oznaczał, że poszczególne stany społeczne rządziły się własnymi prawami. Ta stanowość prawa ugruntowana została przez stanową strukturę sądów.

Prawo średniowieczne było ponadto prawem kazuistycznym, to znaczy kształtowało się w praktyce sądowej. Podstawą jego tworzenia w znacznym stopniu było orzecznictwo sądów, a jego treść określały rozstrzygnięcia przypadków indywidualnych.

Wraz z upadkiem imperium zachodniorzymskiego (476 r.) rozpoczyna się okres średniowiecza i prawa średniowiecznego, trwający ponad tysiąc lat. Prawo średniowieczne przeszło długą i swoistą ewolucję. Jej początkiem stało się niespisane prawo zwyczajowe państw szczepowych, które zdominowały Europę zachodnią i wschodnią. Każde z plemion tak germańskich, jak i słowiańskich miało swoje odrębne prawo zwyczajowe. Początkowo było ono niespisane, przekazywane ustnie z pokolenia na pokolenie. Miało to swoje mankamenty, gdyż było ono statyczne, zróżnicowane terytorialnie i często łamane przez władców. Większej pewności nabrało gdy zaczęto je spisywać.

Pierwsze spisy prawa szczepowego powstały w Europie zachodniej za sprawą ludów germańskich, tworzących własne państwa bądź jako sprzymierzeńcy Rzymu, bądź jako jego zdobywcy. Sposób osiedlania miał wpływ na charakter stosowanego prawa, zwłaszcza respektowanie prawa zastanego. W związku z powyższym te spisy dzieli się na *leges barbarorum* i *leges Romanae barbarorum*.

Leges barbarorum były spisami prawa zwyczajowego obowiązującymi zarówno ludność germańską, jak i Rzymian. Spisy te tworzone od V wieku, z reguły z inicjatywy władców szczepowych. Ich treść w znacznej części dotyczyła prawa karnego i procesowego. Do najważniejszych spisów prawa zwyczajowego zaliczyć należy:

- w państwie Wizygotów – wydany w 475 r. z inicjatywy króla Euryka *Codex Euricianus*, który w 654 r. zastąpiony został kodeksem króla Rekkeswinda,
- w państwie Ostrogotów – Edykt Teodoryka z 508 r.
- w państwie Burgundów – *Lex Gundobada*, wydany u schyłku V wieku przez króla Gundobada,
- w państwie Longobardów – Edykt Rotara z 643 r. Był on najobszerniejszym ze spisów, bo liczącym 388 art., jak też pomnikiem o ściśle germańskim charakterze, bez naleciałości z prawa rzymskiego,
- w państwie Franków – *Lex Salica* z lat 508-511, powstały z inicjatywy Chlodwiga i *Lex Ribuaria* dla Franków rypuarskich pochodzący z połowy VIII wieku.

Upadek Rzymu nie oznaczał wygaśnięcia tradycji prawa rzymskiego. Zgodnie z zasadą osobowości prawa posługiwała się nim w niektórych państwach szczepowych ludność rzymska, dla której dokonywano odrębnych spisów określanych mianem *leges Romanae barbarorum*. Wśród tych spisów na uwagę zasługują:

- w państwie Wizygotów – *Brewiarz Alaryka* z 506 r. opierający się na kodeksie Teodozjusza,
- w państwie Burgundów – *Lex Romana Burgundionum* z około 506 r.,
- w państwie Ostrogotów – *Edictum Teodorici* z początków VI w.

Niezależnie od istniejących spisów prawa zwyczajowego pewnego znaczenia, zwłaszcza w monarchii frankońskiej, zaczyna nabierać prawo stanowe, w postaci ustaw monarszych, które

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zwano kapitularzami. Dzieleno je na świeckie, kościelne i mieszane oraz na dodane do poszczególnych spisów, wydawane dla wysłanników królewskich i samodzielne.

Po rozpadzie monarchii frankońskiej (843 r.) obowiązujące spisy prawa zwyczajowego poszły w zapomnienie, w efekcie czego nastąpił powrót do niepisanego prawa zwyczajowego, któremu towarzyszyło jego dalsze terytorialne rozdrobnienie. Taka sytuacja tworzyła konieczność dokonania nowych spisów. We Francji, gdzie istniało ponad 700 praw zwyczajowych, największe znaczenie posiadały: zrehabilitowany około 1200 r. spis prawa zwyczajowego Normandii i jego nowe opracowanie - Wielka Księga Prawa Zwyczajowego Normandii oraz sporządzone w 1280 r. zwyczaje okręgu Clermont.

Podobne spisy istniały i w innych krajach.

W Niemczech największe znaczenie posiadało Zwierciadło saskie. Był to spis prawa zwyczajowego Saksonii, uzupełniony normami prawa stanowionego. Autorem zbioru, który powstał w latach 1220-1235, był Eike von Repkow. Zwierciadło składało się z dwóch części – prawa lennego i prawa ziemskiego, z których ta druga obejmowała przepisy prawa cywilnego karnego i procesowego. Zbiór obowiązywał nie tylko na terenach Rzeszy, ale również w krajach ościennych.

Na Rusi ścierały się wpływy prawa bizantyjskiego (Nomokanon, jako zbiór ustaw synodalnych Kościoła wschodniego i traktaty Rusi z Bizancjum), prawa zwyczajowego i prawa książęcego. W XI i XII wieku doszło do zebrania przepisów zwyczajowych i książęcych w zbiór pod nazwą Ruskiej Prawdy. Istniały dwie jej redakcje w postaci Krótkiej Prawdy i Obszernej Prawdy. W pierwszej dominowały przepisy z zakresu prawa karnego i procesowego, w drugiej przepisy prawa prywatnego.

W Czechach pierwszym spisem prawa zwyczajowego była Księga Rożemberska z I połowy XIV wieku. Większe znaczenie miała Maiestas Carolina wydana za sprawą Karola IV około 1350 r., która stanowiła kodyfikację prawa ziemskiego tak politycznego, jak i sądowego.

Czasy wczesnonowoczesne, które związane są z państwem absolutnym, niosą ze sobą ważne zmiany zarówno w zakresie struktur sądownictwa, obowiązującego prawa, jak i jego źródeł. Wzrostowi autorytetu władzy monarszej zaczęły towarzyszyć postulaty zmierzające do likwidacji partykularyzmu prawa i jego unifikacji, co sprzyjać miało pewności prawa. Reforma prawa była po części konsekwencją zmieniających się stosunków społeczno-gospodarczych, po części wynikała z potrzeby zastąpienia partykularnego prawa zwyczajowego, które często nie było spisane, prawem obowiązującym na całym terytorium poszczególnych państw. Poczynania takie szczególnie widoczne były we Francji, Rosji, jak też w rozdrobnionej terytorialnie Rzeszy.

We Francji w zasadzie aż do rewolucji obowiązywało, zwłaszcza w jej części północnej, prawo zwyczajowe. Co prawda podejmowano próby spisania tego prawa, ale spisy te ograniczały się do poszczególnych prowincji państwa. W odróżnieniu od północy obszary Francji południowej były terenami, gdzie obowiązywało prawo spisane, oparte na starych instytucjach prawa rzymskiego. Istotne zmiany w zakresie obowiązującego prawa przyniosło ustawodawstwo królewskie zapoczątkowane w XVI w. Z grupy licznych ordonansów królewskich dotyczących prawa wymienić należy:

- ordonans z Blois z 1579 r., który częściowo sekularyzował prawo małżeńskie (zgoda rodziców na zawarcie małżeństwa, pozwy o unieważnienie małżeństwa zawartego bez zgody rodziców rozpatrywały sądy świeckie);
- ordonans o postępowaniu cywilnym z 1667 r., który przyjmował zasady procesowe rzymsko-kanoniczne, dopuszczał apelację i kasację wyroków;
- ordonans o postępowaniu karnym z 1670 r., który utrwalał zasady procesu inkwizycyjnego;

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- ordonans o handlu morskim z 1681 r., ordonans o marynarce z 1685 r. (regulował położenie prawne niewolników), ordonans o darowiznach z 1731 r., ordonans o testamentach z 1735 r., ordonans o fideikomisach z 1747 r.

W Rosji po zjednoczenia państwa, większego znaczenia nabrała prawodawcza działalność kolejnych władców, wyrażona w formie tzw. sudiebników. Istotne znaczenie miały:

- sudiebnik z 1497 r. będący pierwszym znaczącym zbiorem ogólnorosyjskim. Opierał się na prawie zwyczajowym i Ruskiej Prawdzie, a regulował organizację sądów, prawo procesowe, w mniejszym stopniu prawo karne i prywatne;
- sudiebnik z 1550 r., który stanowił rozszerzoną przeróbkę sudiebnika z 1497 r. a zawierał postanowienia z wszystkich dziedzin prawa sądowego;
- Sobornoje Ułożenie z 1649 r. to stojąca na wyższym poziomie kodyfikacja opracowana przez specjalną komisję. Był to obszerny zbiór obejmujący 967 artykułów ujętych w 25 rozdziałach, których treść, obok prawa sądowego, dotyczyła prawa państwowego i administracyjnego. Sobornoje Ułożenie obowiązywało w Rosji blisko 200 lat.

W Niemczech rozwój prawa rodzimego został zahamowany przez recepcję prawa rzymskiego. Za sprawą kształconych we Włoszech prawników, jak też poczynąń Sądu Kameralnego Rzeszy, do prawa niemieckiego i praktyki sądowe wprowadzono pojęcia i instytucje prawa rzymskiego. Co prawda to prawo miało pomocniczy charakter, jednak w praktyce dominowało nad życiem prawnym. Odrębną drogą w Rzeszy poszedł rozwój prawa karnego.

Literatura:

- I. Jaworski, Zarys powszechnej historii państwa i prawa, Warszawa 1966, s. 50-52.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 201-214.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 49-57; 72-78; 84-87; 112-119.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 231-242.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 33-47; 73-74.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka najważniejszych źródeł prawa średniowiecznego i wczesnonowożytnego

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe: Edykt Rotara

- a/ obowiązywał w państwie Burgundów
- b/ został spisany w 643 r.
- c/ został spisany w 508 r.

2/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ Maiestas Carolina została wydana za sprawą Karola IV około 1350 r.
- b/ Zwierciadło saskie to spis prawa zwyczajowego Francji, który powstał w latach 1220 - 1235
- c/ Francuski ordonans o postępowaniu karnym z 1670 r. utrwał zasady procesu mieszanego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 22: RENESANS PRAWA RZYMSKIEGO W OKRESIE PÓŹNEGO ŚREDNIOWIECZA

Po upadku cesarstwa zachodniorzymskiego znajomość prawa rzymskiego nie poszła w zapomnienie. Było ono stosowane w praktyce wśród ludności autochtonicznej we Włoszech, południowej Francji i Hiszpanii, a utrwalane przez władców germańskich, z polecenia których dokonywano spisów prawa rzymskiego określanych mianem *leges Romanae barbarorum*. Z reguły spisy te, mocno zwulgaryzowane, oparte były na Kodeksie Teodozjusza z 439 r., stanowiąc mniej lub bardziej udane jego streszczenie. Oddziaływanie tego prawa rzymskiego na rozwój prawa w Europie było jednak nikłe.

Dopiero w XI wieku nastąpiło odrodzenie (renesans) nauki prawa rzymskiego, co pozostawało w ścisłym związku z odkryciem właśnie w połowie jedenastego stulecia Digestów justyniańskich, czyli fragmentów dzieł 38 prawników rzymskich ujętych w układzie rzeczowym. Nadmienić należy, że Digesta (Pandekta) były częścią składową tak zwanej kodyfikacji justyniańskiej, na zawartość której składały się również: Kodeks z 529 r., będący zbiorem konstytucji cesarskich wydanych po Kodeksie teodozjańskim, Instytucje, stanowiące swoisty podręcznik do nauki prawa oraz Nowele, jako zbiór konstytucji wydanych przez Justyniana po Kodeksie

Podwaliny odrodzonej nauki prawa rzymskiego związane są z powstałą na uniwersytecie w Bolonii szkołą glosatorów, której twórcą był Irneriusz. Szkoła glosatorów posługiwała się metodą egzegezy, polegającą na studiowaniu tekstu prawa rzymskiego, objaśnianiu jego fragmentów i streszczaniu tych objaśnień w formie tzw. glos, które zapisywano między wierszami lub na marginesie poszczególnych ustępów. Nie ograniczano się jednak do samej egzegezy tekstu i glos, lecz opracowywano prawo rzymskie za pomocą kazusów i sum. Kazusem było zdarzenie prawne układane odpowiednio do przepisu, o którego wyjaśnienie chodziło, sumą zaś krótkie streszczenie szczególnie zawiłych postanowień prawa rzymskiego. Obok Irneriusza czołową postacią szkoły glosatorów był Accurius, który wydał zbiór najważniejszych glos w pracy „*Glossa ordynaria*”.

Szkoła glosatorów przyczyniła się do poznania prawa rzymskiego, ale prawa tego nie nagięła do ówczesnej praktyki życia społeczno-gospodarczego. Przystosowaniem tego prawa do potrzeb praktyki zajęła się szkoła komentatorów (postglosatorów), której rozkwit nastąpił w XIV wieku. W szkole tej, której czołowymi przedstawicielami byli: Baldus de Ubaldis i Bartolus de Saxoferrato, tworzone obszerne komentarze do zbioru justyniańskiego, nagięły prawo rzymskie do potrzeb ówczesnego obrotu prawnego.

W XVI wieku szkoła glosatorów i komentatorów poddana została krytyce za sprawą ukształtowanego w Niemczech i Francji nowego kierunku, określanego mianem humanizmu prawniczego. Hasłem tej nowej szkoły i jej czołowego przedstawiciela - Zasiusa, był powrót do czystego prawa rzymskiego, bez naleciałości powstałych w szkołach północnoitałskich. Twórcy szkoły prezentowali wyłącznie naukowy, a nie praktyczny stosunek do prawa rzymskiego.

Działalność powyższych szkół, zwłaszcza włoskich, miała daleko idące konsekwencje, a do podstawowych zaliczyć należy recepcję i ekspansję prawa rzymskiego w Europie. Recepcję, czyli przyjęcie prawa rzymskiego za obowiązujące odnieść należy przede wszystkim do Niemiec. Miała ona swoje teoretyczne i praktyczne uzasadnienie. W pierwszym przypadku wynikała z przeświadczenia, że Rzesza Niemiecka jest kontynuacją dawnego imperium rzymskiego i w związku z tym prawo rzymskie powinno mieć takie samo znaczenie jak prawo rodzime. Recepcja praktyczna oznaczała przejęcie prawa rzymskiego przez praktykę prawną. Miało to racjonalne uzasadnienie, gdyż po pierwsze, recepcja ta pozwalała na unifikację obowiązującego partykularnego i stanowego prawa, po

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

drugie zaś, prawo rzymskie było bardziej adekwatne, niż prawo zwyczajowe, dla rozwijającej się gospodarki towarowo-pieniężnej.

Recepcja prawa rzymskiego w Niemczech była procesem długotrwałym, a praktyczny wpływ na nią miały: działalność prawników kształconych na włoskich uczelniach i niemieckich uniwersytetach, do których zwracano się po opinie prawne, działalność sądów, a zwłaszcza Sądu Kameralnego Rzeszy, wydających na podstawie prawa rzymskiego, wreszcie wydawane w duchu prawa rzymskiego spisy prawa lokalnego.

Zakres wpływów prawa rzymskiego w Europie był zróżnicowany. Krajami o nieprzerwanej tradycji jego stosowania były Włochy, południowa Francja, Portugalia i Hiszpania. Silne wpływy tego prawa, o czym wyżej, miały miejsce w środkowych i południowych Niemczech. Ograniczony był wpływ prawa rzymskiego w Rosji, Polsce, na Węgrzech, w północnej Francji i północnych Niemczech. Poza zasięgiem wpływów prawa rzymskiego pozostawała Anglia.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 112-119.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 49-51; 56-60; 72-74.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa 1980, s. 216-226.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 271-276.

Pytanie problemowe:

Poglądy przedstawicieli szkoły glosatorów i szkoły komentatorów. Recepcja i ekspansja prawa rzymskiego

Pytania testowe:

1/ Najwybitniejszym przedstawicielem szkoły glosatorów był:

- a/ Accursius
- b/ Bartolus de Saxoferrato
- c/ Baldus de Ubaldis

2/ Do krajów, pozostających pod silnym wpływem prawa rzymskiego należały m. in. :

- a/ Anglia, Węgry
- b/ Rosja, Polska
- c/ Portugalia, Hiszpania

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 23: POJĘCIE I ŹRÓDŁA PRAWA KANONICZNEGO

Prawo kanoniczne, jako jeden z nurtów prawa o charakterze powszechnym, to prawo stworzone przez Kościół, niezależnie od tego, kogo lub czego ono dotyczyło. Nie było ono tożsame z prawem kościelnym, które obejmuje przepisy dotyczące Kościoła, niezależnie od tego przez kogo były wydane.

Normy prawa kanonicznego miały dwojaki rodowód.

Pierwszą grupę stanowiły źródła pochodzące od Boga i były nimi: Stary i Nowy Testament oraz nauki Ojców Kościoła.

Drugim źródłem prawa kanonicznego było ustawodawstwo soborów powszechnych – kanony i ustawodawstwo papieskie w postaci dekretów. Rosnąca działalność ustawodawcza Kościoła wymusiła tworzenie zbiorów norm prawnych. Początkowo miały one charakter kompilacji prywatnych. Zaliczano do nich: kolekcję Pseudo-Izydora z połowy IX w., zbiór Burcharda z Wormacji, Collectio Tripartita przypisywana Iwonowi z Chartres oraz najważniejszy z nich – Dekret Gracjana, powstały w połowie XI wieku. Ten ostatni, nie uzyskał co prawda charakteru oficjalnego, niemniej, stanowiąc usystematyzowany zbiór, stanowił podwalinę dla nauki prawa kanonicznego.

Z czasem zaczęły ukazywać się zbiory urzędowe, przede wszystkim dekretów papieskich. W 1234 r. ukazały się Dekretały Grzegorza IX zwane Liber extra.

Ich uzupełnieniem był ułożony w 1298 r. z polecenia papieża Bonifacego VIII zbiór pod nazwą Liber sextus.

W roku 1317 z inicjatywy papieża Klemensa V wydany został zbiór dekretów i uchwał soborowych pod nazwą Clementinae.

Ostatnie znaczące zbiory prawa kanonicznego ukazały się na początku XVI wieku w postaci Extravagantes Joannis Papae i Extravagantes communes.

Powyższe zbiory, poczynając od Dekretu Gracjana, określano od końca XVI wieku nazwą Corpus iuris canonici.

Przedstawione powyżej źródła prawa kanonicznego miały charakter prawa powszechnego, obowiązującego w całym świecie chrześcijańskim. Ich uzupełnieniem były źródła prawa partykularnego, w postaci statutów prowincjonalnych, diecezjalnych i pochodzących od hierarchów poszczególnych kościołów krajowych.

Prawo kanoniczne w okresie późnego średniowiecza było, obok prawa rzymskiego, podstawą studiów uniwersyteckich. Jego wpływy nie ograniczały się tylko do spraw duchownych, lecz również spraw świeckich przez działalność sądów kościelnych. Widoczne one były w dziedzinie prawa małżeńskiego osobowego, prawa spadkowego czy też prawa procesowego.

Literatura:

- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 226-230.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 268-270.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 51-53; 205-206.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytanie problemowe:

Prawo kanoniczne a prawo kościelne. Podstawowe spisy prawa kanonicznego

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ W 1234 r. ukazały się Dekretały Grzegorza IX zwane Liber extra.
- b/ Corpus Iuris Canonici to urzędowy zbiór źródeł prawa kanonicznego z XVI w.
- c/ Dekret Gracjana pochodzi z połowy XIII w.

2/ Zbiór urzędowy prawa kanonicznego z 1317 r. powstał z inicjatywy:

- a/ Grzegorza IX
- b/ Bonifacego VIII
- c/ Klemensa V

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 24: ODRĘBNOŚCI PRAWA ANGIELSKIEGO

Anglia w swym rozwoju różniła się od państw Europy kontynentalnej zarówno w zakresie ustroju politycznego, jak i obowiązującego prawa. Początkowo, w okresie anglosaskim, dominowało prawo zwyczajowe, aczkolwiek większy był wpływ na treść prawa ustaw królewskich. Dopiero w czasach anglonormandzkich rozwój prawa angielskiego poszedł w innym kierunku.

Odrębności prawa angielskiego dotyczyły organizacji sądownictwa, źródeł prawa i procesu sądowego

W zakresie struktury angielskiego sądownictwa zasadnicze reformy przeprowadzone zostały w II połowie XII wieku i w połowie wieku XIII. W efekcie przekształceń kurii królewskiej doszło do powstania odrębnych trybunałów sądowych, którymi były: Sąd Spraw Pospolitych, rozpatrujący sprawy cywilne, Sąd Ławy Królewskiej, orzekający w sprawach karnych, Sąd Exchequeru, rozpatrujący skargi w sprawach skarbowych i powstały w XIII w. Sąd Kanclerski. Od nazwy siedziby te najwyższe sądy królewskie określano mianem **sądów westminsterskich**. Sędziowie tych trybunałów wyrokowali w Westminsterze, bądź też w terenie, jako sędziowie koronni delegowani. Niezależnie od sędziów koronnych w I połowie XIII w. w poszczególnych hrabstwach funkcje jurysdykcyjne uzyskiwać zaczęli sędziowie pokoju.

Działalność powyższych sądów miała swoje przełożenie na system źródeł prawa angielskiego. Źróżłami tego prawa było orzecznictwo trzech pierwszych sądów westminsterskich, określane mianem **common law**. Oznaczało to, że zapadłe wcześniej wyroki tych sądów uznawano za precedensy sądowe. Na ich podstawie orzekano w sprawach podobnych, powołując się na istniejące analogiczne, dawniejsze rozstrzygnięcia. W praktyce taki stan rzeczy powodował, że twórcami tego prawa byli sędziowie, nabrało ono powszechnego i jednolitego wymiaru, a równocześnie posiadało kazuistyczny charakter.

Sztywne, niekiedy surowe i anachroniczne zasady common law wymusiły jego uelastycznienie. Trybunałem korygującym te zasady stał się Sąd Kanclerski. Jego działalność opierała się na przesłankach sprawiedliwości i słuszności, a więc regułach określanych mianem **equity law**. Efektem działalności sądów królewskich była dwutorowość orzecznictwa, gdyż jedne sprawy rozstrzygały sądy common law, drugie Sąd Kanclerski.

Rola i znaczenie precedensów stały się podstawą do tworzenia zbiorów wyroków, będących podstawowym źródłem poznania prawa angielskiego. Określa się je mianem **records**, którymi są urzędowe protokoły rozpraw sądowych i **reports**, zawierające motywy wyroków wraz z prawną ich argumentacją.

Odrębności prawa angielskiego widoczne były również w zakresie procedury sądowej. Poczynając od XIII w. sędziowie angielscy przy podejmowaniu wyroków odwoływali się do pomocy **przysięgłych**, których zadaniem było orzeczenie o winie podsądnego. Ich pozycja z czasem uległa sformalizowaniu i doprowadziła do wykształcenia się trzech organów, będących formą udziału społeczeństwa w wymiarze sprawiedliwości. Były nimi: **wielka ława**, która w składzie 23 członków podejmowała decyzje o zasadności oskarżenia lub o umorzeniu sprawy, oraz liczące po 12 przysięgłych: **ława mała dla spraw karnych**, decydująca o winie lub niewinności oskarżonego w sprawach karnych i **ława mała dla spraw cywilnych**, decydująca o stanie faktycznym. Na podstawie decyzji ław mniejszych o winie sędzia wydawał wyrok.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 65-69.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 173-183.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s.238-240.

Pytanie problemowe:

System common law i equity law oraz specyfika angielskiej procedury sądowej.

Pytania testowe:

1/ Common law było prawem:

- a/ opartym na obowiązujących kodeksach
- b/ opartym na przesłankach sprawiedliwości i słuszności
- c/ opartym na precedensach sądowych

2/ W Anglii ławy mniejsze dla spraw karnych orzekały o:

- a/ o umorzeniu sprawy
- b/ o winie lub niewinności oskarżonego
- c/ o stanie faktycznym

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 25: PRAWO KARNE W CZASACH NOWOŻYTNYCH NA PRZYKŁADZIE CAROLINY (1532 R.)

Recepcja prawa rzymskiego w Niemczech zahamowała rozwój prawa rodzimego, ale nie dotyczyło to prawa karnego, które poszło odrębną drogą.

Idea reformy prawa karnego w Rzeszy Niemieckiej najwcześniej podjęta została w biskupstwie bamberskim, a jej efektem była opracowana za sprawą Jana von Schwarzenberga w roku 1507 *Constitutio Criminalis Bambergensis*. Sukces tej ustawy spowodował wydanie w 1532 roku przez Sejm Rzeszy ogólnoniemieckiej kodyfikacji karnej, w postaci *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC).

Uchwalona w 1532 r. *Constitutio Criminalis Carolina*, zwana popularnie Caroliną, była zbiorem obejmującym 219 artykułów dotyczących prawa karnego tak materialnego (76 art.), jak i procesowego. W założeniu stanowiła ona kodyfikację ogólnoniemiecką, ale zakres jej obowiązywania ograniczyła klauzula salwatoryjna, która nadawała jej charakter posiłkowy w stosunku do prawa partykularnego. W praktyce Carolina była ustawą powszechnie stosowaną, nie tylko w Rzeszy, ale również poza jej granicami.

W zakresie prawa karnego materialnego, za wzorem prawa włoskiego, CCC przyjmowała szereg nowych rozwiązań, do których zaliczyć należy:

- likwidację kar kompozycyjnych, a więc umożliwiających wykupienie się od kary. Miejsce kar kompozycyjnych zajęły kary odstrasżające, w tym kary śmierci i kary męczeńskie;
- przyjęcie podmiotowej strony przestępstwa. Następstwem tego było uznanie winy, jako podstawy odpowiedzialności karnej, odróżnienie winy umyślnej od nieumyślnej, wyłączenie karalności osób chorych umysłowo;
- stworzenie katalogu przestępstw wraz z grozącymi za nie karami.

Równie istotne były zmiany wprowadzone przez Carolinę w zakresie procesu karnego. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy:

- przyjęcie i określenie zasad procesu inkwizycyjnego,
- ścigania przestępstw z urzędu (zasada publicznoprawna),
- wprowadzenie nowych środków dowodowych, w tym: przyznanie się oskarżonego do winy (możliwość stosowania tortur w tym celu), dowody rzeczowe, zeznania świadków.

CCC, poprzez swoje liczne opracowania, przyczyniła się do powstania nauki prawa karnego, jak też stała się wzorcem dla licznych kodyfikacji w krajach europejskich tak prawa materialnego, jak i procesowego.

Carolina największy wpływ wywarła na austriacką kodyfikację karną, którą była pochodząca z 1768 r. *Constitutio Criminalis Theresiana* (Theresiana). Analogicznie jak Carolina jej austriacka odpowiedniczka była kodyfikacją zawierającą w 104 artykułach przepisy prawa karnego i procesowego. Stała na gruncie materialnej definicji przestępstwa, dopuszczała stosowanie zasady analogii, uznawała podmiotową stronę przestępstwa, jako funkcję kary uznawała odstrasżanie, wreszcie w prawie procesowym przyjmowała zasady procesu inkwizycyjnego.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 358; 159-166.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 230-232.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 125-133.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 451-453.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytanie problemowe:

Charakterystyka prawa karnego materialnego i procesowego według Caroliny

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe. Carolina z 1532 r. :

- a/ wprowadzała system kar kompozycyjnych
- b/ nie przewidywała kar kompozycyjnych
- c/ nie uwzględniała podmiotowej strony przestępstwa

2/ Wskaż zdanie prawdziwe: Carolina z 1532 r.:

- a/ nie przewidywała kary śmierci
- b/ ustanowiła model procesu mieszanego
- c/ odróżniała winę umyślną od nieumyślnej

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 26: PROCES INKWIZYCYJNY W CZASACH NOWOŻYTNYCH

Do połowy XVI wieku w prawie europejskim w zakresie postępowania karnego dominował zwyczajowy proces skargowy. Zasadnicze zmiany w prawie procesowym dokonały się wraz z wydaniem Caroliny, która upowszechniła proces inkwizycyjny. Źródłem tego procesu upatrywać należy w reformach Kościoła z przełomu XII i XIII wieku oraz poczynaniach papieża Innocentego III, który wprowadził nowe zasady procedury sądowej, będące podstawą funkcjonowania sądów kościelnych. Istotą tych zasad, a tym samym nowego procesu inkwizycyjnego, było to, że:

- wdrożenie (ściganie) przestępstw następowało z urzędu;
- miało miejsce połączenie w osobie sędziego inkwizytor funkcji prowadzącego dochodzenie, oskarżyciela i wyrokującego;
- wszystkie czynności sędziego musiały być utrwalone w postaci pisemnych protokołów, które były podstawą orzeczenia sądowego;
- postępowanie było tajne;
- postępowanie dowodowe oparte było na legalnej teorii dowodowej, w świetle której o wartości dowodów nie decydował sędzia, lecz były one z góry określone w ustawie;
- najwyższą rangę wśród środków dowodowych miało przyznanie się oskarżonego do winy (*confessio est regina probationum*);
- prawo dopuszczało możliwość stosowania tortur celem przyznania się oskarżonego do winy;
- w procesie sądowym oskarżony nie był stroną, a jedynie przedmiotem postępowania, pozbawionym prawa do obrony.

Rozpowszechnienie się procesu inkwizycyjnego, stosowanego pierwotnie w sądownictwie kościelnym, a także w Królestwie Sycylii, nastąpiło w Europie zachodniej w początkach ery nowożytnej. Miało to swój związek z rozwojem absolutyzmu i dążeniem monarchów absolutnych do ukrócenia feudalnej anarchii.

Upowszechniony przez Carolinę proces inkwizycyjny, mimo pewnych lokalnych odrębności, był w zasadzie jednolity. Składał się on z trzech stadiów: inkwizycji generalnej, inkwizycji specjalnej i osądzenia.

Inkwizycja generalna, której początkiem było wszczęcie przez sędziego inkwizytor postępowania na podstawie doniesienia lub pogłoski o popełnieniu przestępstwa, miała na celu ustalenie czynu przestępnego i zebranie poszlak niezbędnych do wdrożenia śledztwa przeciw osobie sprawcy.

W drugim stadium procesowym, będącym właściwym etapem śledztwa, chodziło o udowodnienie winy oskarżonemu w drodze zebrania odpowiednich dowodów. Jak wyżej zaznaczono, obowiązywała legalna teoria dowodów, w świetle której wartość dowodów określała ustawa. Można więc było wymierzyć karę, jeśli zebrano przeciwko oskarżonemu określone przez ustawę dowody. Dowody dzielono na: pełne (przyznanie się do winy, zeznania dwóch świadków), półpełne (zeznania jednego świadka, poszlaki) i więcej lub mniej niż półpełne. Ponieważ najważniejszym środkiem dowodowym było przyznanie się oskarżonego do winy, sędzia inkwizytor często zarządzał stosowanie tortur, które wymuszały przyznanie się do winy. Prawo określało kiedy stosowanie tortur było możliwe (ciężkie zbrodnie, dysponowanie pewnymi poszlakami), jak też kategorie osób, które torturom nie podlegały.

Trzecim stadium procesu było osądzenie. Miało ono formalny charakter, gdyż skład sądzący, przy pełnym dowodzie winy oskarżonego, zatwierdzał wyrok określony przez sędziego inkwizytor.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Prawo znało też instytucję czasowego uwolnienia od sądu, gdy istniały tylko uzasadnione podejrzenia i instytucję kary z podejrzenia, gdy zebrano dowody wartości połowy pełnego dowodu. Dodać należy, że w procesie inkwizycyjnym oskarżony nie posiadał prawa do obrony i prawa do wniesienia apelacji.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 425-436.
- B. Lesiński, W Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 282-283.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 485-490.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 183-189.

Pytania:

Cechy i stadia procesu inkwizycyjnego.

Pytania testowe:

1/ Proces inkwizycyjny nie był postępowaniem:

- a/ tajnym
- b/ ustnym
- c/ opartym na legalnej teorii dowodów

2/ Wskaż zdanie prawdziwe:

- a/ proces inkwizycyjny opierał się na zasadzie legalnej teorii dowodów
- b/ w procesie inkwizycyjnym postępowanie dowodowe odbywało się przed sądem wyrokującym
- c/ Proces inkwizycyjny został zastąpiony w krajach europejskich procesem mieszanym w XVII w.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 27: PROCES RZYMSKOKANONICZNY (CYWILNY)

Istotą procesu średniowiecznego był brak odrębnego postępowania w sprawach cywilnych i karnych. Ponieważ nie rozróżniano bezprawia cywilnego od karnego każdy proces był w rzeczy samej procesem karnym, kończącym się wymierzeniem sprawcy kary za wyrządzoną krzywdę. Odrębne procedury wykształciły się dopiero w XIII wieku, gdy nastąpiło zróżnicowanie skarg na cywilne i karne.

Zmiany w procesie sądowym i rozdzieleniu go na cywilny i karny zapoczątkowane zostały we Włoszech. Tam bowiem przy rozstrzyganiu skarg cywilnych przyjęto zasady rzymskiego procesu kognicyjnego, który był stosowany przez sądy kościelne. Proces ten, zwany procesem rzymskokanonicznym za sprawą Sądu Kameralnego Rzeszy przeniknął do innych państw europejskich, stając się sposobem na dochodzenie sprawiedliwości w sprawach cywilnych.

Procedura sądowa oparta była na kilku podstawowych zasadach. Były to:

- zasada skargowości, co oznaczało, że postępowanie rozpoczynało się od wniesienia przez powoda pisemnej skargi, która w swej treści zawierała przede wszystkim nazwiska powoda i pozwanego oraz przedmiot roszczenia;
- zasada pisemności, polegająca na tym, że proces toczył się w postaci wymiany pism procesowych;
- zasada dyspozycyjności, w świetle której strony dysponowały swymi prawami procesowymi;
- zasada kontradyktoryjności, polegająca na tym, że do stron należało gromadzenie materiału procesowego, a sędzia nie mógł z urzędu dochodzić nowych faktów;
- zasada legalnej teorii dowodów, według której prawo z góry określało wartość każdego dowodu.

Proces rzymskokanoniczny dzielił się na dwa stadia: przed i po litis contestatio (wdanie się w spór). Pierwsze stadium rozpoczynało się od wniesienia przez powoda pisemnej, umotywowanej skargi do sądu. Na jej podstawie sędzia wydawał pozew, w którym wyznaczał termin pierwszej rozprawy. Przed wdaniem się w spór pozwany mógł wnieść pisemną obronę przeciw roszczeniom powoda, podnosząc zarzuty, zwane ekscepcjami. Wyróżniano: ekscepcje dylatoryjne, powodujące chwilowe oddalenie sprawy (niesprawność pozwu, niewłaściwość sądu), ekscepcje peremptoryjne, które niweczyły roszczenia powoda, ale wymagały udowodnienia (zarzut, że pretensja powoda uległa przedawnieniu), ekscepcje deklinatoryjne, które zwalniały od wdania się w spór (zarzut zakończenia sprawy prawomocnym wyrokiem, zawarcie w danej sprawie ugody).

Gdy pozwany zaprzeczył roszczeniom powoda następowało ugruntowanie sporu – czyli litis contestatio: affirmativa, gdy pozwany uznawał roszczenia powoda lub negativa, gdy pozwany odrzucał roszczenia powoda. W pierwszym przypadku na odrębnej rozprawie zapadał wyrok, w drugim przypadku miało miejsce postępowanie dowodowe. Postępowanie dowodowe oparte było na legalnej teorii dowodów. Środkami dowodowymi były: przysięga strony, świadkowi, świadectwa urzędowe i dokumenty. Po zakończeniu postępowania dowodowego na podstawie zebranych akt procesowych sędzia wydawał wyrok. Stronom od wydanego wyroku przysługiwała apelacja do sądu wyższej instancji.

Proces rzymskokanoniczny poczynając od XVI wieku zaczął ulegać pewnym przekształceniom. Przede wszystkim praktyka sądowa poszła w kierunku uproszczenia i skrócenia postępowania sądowego. Modyfikując więc proces, w państwach niemieckich wprowadzono do niego zasadę ewentualności, która ograniczała liczbę pism procesowych i tzw. wyrok na dowód, który przyspieszał stadium postępowania dowodowego. W ramach tego procesu przewidziano, jako środki odwoławcze; apelację i rewizję.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pewne odrębności posiadał wykształcony w XVI w. proces cywilny we Francji. Nastąpiło w nim połączenie zasady pisemności i ustności, wzmocniono zasadę sporności w postępowaniu dowodowym, przewidziano apelację oraz, jako środki nadzwyczajne: opozycję (przeciw wyrokowi zaocznemu), restytucję (prośba do sądu wydającego wyrok o jego uchylenie ze względów proceduralnych) i kasację (skarga do Rady Królewskiej przeciw wyrokowi prawomocnemu naruszającemu prawo materialne lub formalne).

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 449-452.
- T. Maciejewski. Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 480- 484.
- K. Sójka-Zieliński, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 178-181.

Pytanie problemowe:

Geneza, stadia i zasady procesu rzymskokanonicznego.

Pytania testowe:

1/W procesie rzymsko-kanonicznym nie obowiązywała zasada:

- a/ kontradyktoryjności
- b/ legalnej teorii dowodów
- c/ swobodnej oceny dowodów przez sąd

2/ Proces rzymsko-kanoniczny wszczynany był:

- a/ z urzędu
- b/ na podstawie pisemnej skargi powoda
- c/ na wniosek pozwanego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 28: DOKTRYNA PRAWA NATURY I SZKOŁA HUMANITARNA W PRAWIE KARNYM PODSTAWĄ PRZEBUDOWY PRAWA W CZASACH NOWOŻYTNYCH

1. Doktryna prawa natury. W II połowie XVIII wieku podjęty został program przebudowy obowiązującego prawa. Podstawą ideologiczną dokonujących się zmian, była nowożytna idea prawa natury.

Idea praw naturalnych, jako niezmiennych i nienaruszalnych praw człowieka znana była już w starożytności i w okresie średniowiecza. W wieku XVII i XVIII pojęciu prawa natury nadana została nowa treść. Prawo to, jako system filozoficzny, stało się orężem walki z feudalizmem i obowiązującym prawem feudalnym. Oznaczało to krytykę feudalnej nierówności, poddaństwa chłopów, przywilejów szlacheckich i skrupowania własności. Za twórcę nowożytnego prawa natury powszechnie uważa się Hugona Grocjusza, który swą doktrynę wyłożył przede wszystkim w pracy „O prawie wojny i pokoju”. Grocjusz, tworząc katalog stałych i niezmiennych, przyrodzonych człowiekowi praw, odrzucił dotychczasowe teologiczne ich uzasadnienie. Do grupy podstawowych praw naturalnych Grocjusz zaliczył:

- obowiązek wynagrodzenia wyrządzonej szkody,
- obowiązek ukarania sprawcy przestępstwa,
- obowiązek dotrzymywania umów,
- nienaruszalność własności prywatnej.

Początkowo prawo natury było oderwanym od praktyki systemem filozoficznym, na bazie którego starano się tworzyć abstrakcyjne kodeksy natury. Z czasem prawo natury zaczęło przenikać do ustawodawstwa państwowego i orzecznictwa sądowego, stanowiąc teoretyczne uzasadnienie dla konkretnych rozstrzygnięć w dziedzinie obowiązującego prawa, w tym i w powstających kodyfikacjach nowożytnego prawa.

Szkoła prawa natury stała się niewątpliwie jednym z podstawowych czynników, który przyczynił się do przebudowy prawa feudalnego. Przebudowa ta wyraziła się zabiegami kodyfikującymi prawo, stąd też osiemnaste stulecie, w którym owe kodeksy zaczęły powstawać, określa się mianem wieku kodyfikacji.

Obok prawa natury na kształt i treść nowo tworzonego prawa istotny wpływ miały praktykowana w czasach wczesnonowożytnych idea spisywania i porządkowania prawa w jednolitych zbiorach (francuskie ordonanse z połowy XVII w., Carolina z 1532 r.) oraz postulaty czołowych myślicieli Oświecenia. Nowe zasady, reguły i cele polityki ustawodawczej znalazły swój wyraz w pracach między innymi: K. Filangieriego – „O nauce prawodawstwa”, K. Monteskiusza – „O duchu praw”, J. Benthama – „Wprowadzenie do zasad moralności i prawa”, jak też w poczynaniach francuskich encyklopedystów. Dla procesu tworzenia nowego systemu prawnego znamienne są słowa Woltera, który pisał „*Chcecie mieć dobre prawa, to spalcie istniejące i napiszcie nowe*” oraz filozofia Benthama, będącego autorem pojęcia kodyfikacji, jako świadomej działalności legislacyjnej, efektem której miał być zbiór praw, zwany kodeksem.

Powyższe postulaty stały się myślami przewodnimi przebudowy ustawodawstwa, wyrażającymi, po pierwsze, zasadę tworzenia nowego systemu prawa od podstaw (ex nihilo „z niczego”) i po drugie, zerwanie z istniejącym partykularyzmem prawnym, poprzez wydanie jednolitych zbiorów prawa w postaci powszechnie obowiązujących kodeksów.

Program kodyfikacji prawa wymagał sformułowania katalogu cech, jakim miały odpowiadać przyszłe kodeksy.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- Podstawowym założeniem ruchu kodyfikacyjnego było zerwanie z dotychczas obowiązującym systemem i stworzenie porządku prawnego od nowa, który, uwzględniony w kodeksach, miał być sprawiedliwy dla wszystkich.
- Tworzony system miał być prawem świeckim, co oznaczało odrzucenie teokratycznego uzasadnienia dla obowiązującego porządku prawnego.
- Istotnym założeniem kodyfikatorów była wyłączność kodeksowa. Oznaczało to likwidację dotychczasowych różnych źródeł i zastąpienie ich zbiorem jednolitym, wyłącznie obowiązującym.
- Ważnym postulatem ruchu kodyfikacyjnego była zupełność kodeksowa. Zbiór prawa w postaci kodeksu miał być pozbawiony luk, a więc zawierać rozstrzygnięcia wszystkich możliwych przypadków, co wykluczyć miało swobodę w rozpatrywaniu spraw przez sądy.
- Powszechnym przekonaniem była zwięzłość kodeksów, co oznaczało, że miały to być zbiory krótkie.
- Równie ważne było hasło jasności kodeksowej. Kodeksy miały więc być zrozumiałe dla ludzi i służyć powinny upowszechnieniu znajomości prawa. Ta zrozumiałość prawa miała zabezpieczyć jednostkę przed nadużyciami w zakresie wymiaru sprawiedliwości.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 193-197.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 634-639.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 148-150.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 233-235.

2/ Szkoła humanitarna w prawie karnym

Dążenia kodyfikacyjne dotyczyły wszystkich dziedzin prawa sądowego. Najbardziej jednak duch reformatorski epoki zaznaczył się w prawie karnym. W jego bowiem obrębie, ze szczególną ostrością, były widoczne feudalne bezprawie, okrucieństwo kar i nadużycia wymiaru sprawiedliwości. W zaistniałej sytuacji nie może dziwić fakt, że poczynania ideologów Oświecenia i postępowych, zawodowych jurystów ogniskowały się wokół zasadniczej reformy prawa karnego, której istotą było „ucłowieczenie”, czyli humanitaryzacja tego prawa. Wśród przedstawicieli nurtu humanitarnego w prawie karnym poczesne miejsce zajmowali: C. Thomasius, K. Filangeri, Wolter, uczeni skupieni wokół francuskiej Encyklopedii. Uczonym, który wywarł największy wpływ na podjęte w duchu humanitarnym reformy był C. Beccaria. Wydana przez niego praca „O przestępstwach i karach”, spotkała się nie tylko z powszechną aprobatą czołowych umysłów epoki, ale zawarte w niej rozważania stały się również inspiracją dla poczynąń legislacyjnych zarówno w zakresie prawa karnego materialnego, jak i procedury karnej.

W sferze prawa materialnego humanitaryści znaczną część uwag poświęcili kwestiom kary. Zakres koniecznych zmian był jednak obszerniejszy i obejmował różne instytucje i rozwiązania prawne.

- Humanitaryści domagali się przede wszystkim określenia w prawie co jest przestępstwem i jaka kara grozi za dane przestępstwo, w myśl zasad - nie ma przestępstwa bez ustawy i nie ma kary bez ustawy. Zasady te stanowiły oręż w walce z arbitralnością sędziów i stosowaniem analogii.
- Poczesne miejsce zajmował postulat zmiany katalogu kar. W tym zakresie domagano się: zniesienia lub ograniczenia kary śmierci, likwidacji kwalifikowanej kary śmierci i kar mutilacyjnych.
- W nawiązaniu do włoskiej doktryny prawa karnego humanitaryści opowiadali się za indywidualizacją odpowiedzialności karnej (zniesieniem pozostałości odpowiedzialności

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

zbiorowej), jak też subiektywizacją odpowiedzialności karnej (podstawą odpowiedzialności nie skutek zewnętrzny przestępstwa, lecz wina).

- Zrewidowano pogląd na dotychczasową istotę kary. Jej celem nie miało już być odstraszenie i odwet, lecz zapobieganie dalszym przestępstwom i reedukacja sprawcy. W konsekwencji tego za najbardziej stosowną uznano karę pozbawienia wolności.
- Według humanistów kara miała być sprawiedliwa – proporcjonalna do przestępstwa, nieuchronna i szybka w wykonaniu.
- Istotnym postulatem zmieniającym prawo karne była likwidacja i karalność przestępstw przeciw religii (apostazja, herezje, czary, magia)
- Równie ważne były postulaty humanistów, by kodyfikacje karne zawierały określenie wszystkich rodzajów przestępstw, a odpowiedzialność karna obowiązywała wszystkich jednakowo.
- Dążeniem humanistów było też ostateczne uznanie zasady prawno-publicznego charakteru przestępstwa.

Postulaty humanistów odnosiły się nie tylko do reformy prawa karnego materialnego, ale również do zmian w prawie karnym procesowym. Te ostatnie miały szczególny wymiar, gdyż stawały się gwarancją praw i bezpieczeństwa jednostki, jak też zapobiegać miały nieprawościom i okrucieństwu procesu inkwizycyjnego.

Punktem wyjścia i inspiracją dla tworzonych przez humanistów postulatów mających na celu zreformowanie procesu karnego były angielskie reguły procesowe. Reguły te, po pierwsze, gwarantowały niezawisłość sądów i udział czynnika społecznego w wyrokowaniu (niezawisłość sędziów przysięgłych), po drugie, przyznawały podsądnemu określone prawa w postępowaniu sądowym (prawo do obrony, gwarancje przeciw samowolnemu uwięzieniu), po trzecie, przyjmowały domniemanie niewinności oskarżonego, do czasu udowodnienia mu winy.

Druga grupa postulatów humanistów obejmowała zmiany w zakresie istniejących środków dowodowych. Krytyce poddano legalną teorię dowodową oraz tortury. Celem postępowania miało być dochodzenie do prawdy obiektywnej (materialnej). Oznaczało to odrzucenie legalnej teorii dowodów, w tym reguł dotyczących liczby i rodzajów dowodów oraz przyznanie się do winy, jako najlepszego dowodu. Równie ważne były te hasła, które postulowały wprowadzenie jawności i ustności procesu karnego, przyjęcia zasady, że w razie wątpliwości w procesie należy rozstrzygać na korzyść oskarżonego.

Literatura:

- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 285-287.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s.150-151.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 256-261; 306-309.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 698-700.

Pytanie problemowe:

Główne założenia nowożytnej doktryny prawa natury oraz szkoły humanitarnej w prawie karnym

Pytania testowe:

1/ Za twórcę nowożytnego prawa natury uznaje się:

- a/ Św. Tomasza z Akwinu
- b/ H. Grocjusza
- c/ J. Benthama

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe Humanitaryści domagali się:

- a/ zniesienia kary śmierci
- b/ zmiany celu kary (na rzecz resocjalizacji sprawcy przestępstwa
- c/ Wprowadzenia tajności i pisemności procesu karnego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 29: REFORMY PRAWA SĄDOWEGO WE FRANCJI W OKRESIE REWOLUCJI I RZĄDÓW NAPOLEONA

1/ REFORMY PRAWA SĄDOWEGO WE FRANCJI W OKRESIE REWOLUCJI.

Pochodzące z przełomu XVIII i XIX wieku europejskie kodyfikacje prawa sądowego tworzone były z inspiracji, bądź też za zgodą władców w warunkach ustroju feudalnego. Na zupełnie innych zasadach nastąpiła przebudowa porządku prawnego we Francji. Dokonała się ona w czasach rewolucji i pod jej wpływem.

Pierwsze decyzje władz rewolucyjnych dotyczyły przede wszystkim prawa karnego materialnego i procesowego. Ich zapowiedzią były postanowienia Deklaracji praw człowieka i obywatela z sierpnia 1789 r. Deklaracja w art. 6 formułowała zasadę równości wobec prawa, a w art. 5 i 8 zasady nullum crimen i nulla poena sine lege. Konkretyzacja tych zasad i przyjęcie innych postulatów humanistów miała miejsce w pierwszym kodeksie karnym z 1791 r. Dzielił się on na część ogólną, traktującą o karach i część szczegółową, będącą katalogiem przestępstw i kar. Kodeks znosił kwalifikowaną karę śmierci i kary mutilacyjne, a za podstawową uznawał karę pozbawienia wolności.

Istotnych zmian w okresie rewolucji dokonano również w sferze prawa karnego procesowego. Były one po części konkretyzacją postanowień Deklaracji praw człowieka i obywatela oraz dekretów Konstytuanty. Akty te gwarantowały nietykalność osobistą, przyjmowały domniemanie niewinności oskarżonego, znosiły tortury, przyznawały oskarżonemu prawo do obrony, wprowadzały zasadę ustności w drugim etapie procesu.

Właściwa reforma procedury karnej nastąpiła w roku 1791 mocą ustawy o postępowaniu karnym, która weszła w życie równoległe z kodeksem karnym. Znosząc postanowienia ordonansu z 1670 roku do procedury wprowadzała zasady: ustności, jawności, skargowości, swobodnej oceny dowodów i udziału czynnika społecznego w procesie. Potwierdzał te zmiany kolejny kodeks z 1795 roku.

W czasach rewolucji wyłonił się również problem zmian i kodyfikacji prawa cywilnego. Dekrety Konstytuanty, a następnie Konwentu dokonywały istotnych przeobrażeń w prawie osobowym, małżeńskim, rzeczowym, spadkowym i zobowiązaniowym. Między innymi: zniesiono stany, wprowadzono małżeństwa cywilne, dopuszczono rozwody, polepszone pozycję dzieci nieślubnych, zniesiono własność podzieloną i ograniczenia własności indywidualnej, zlikwidowano w prawie spadkowym przywileje starszeństwa i primogenitury, jak też usankcjonowano pełną swobodę umów. Powyższe częściowe zmiany miały zostać uwzględnione w kodeksie cywilnym, uchwalenie którego zapowiedziała konstytucja z 1791 r. Kolejne redakcje tego kodeksu nie były jednak akceptowane. Zwieńczone sukcesem okazały się dopiero poczynania Napoleona, za sprawą którego w roku 1804 ogłoszono Kodeks cywilny Francuzów.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 159-160; 223-225.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa Warszawa 1981, s. 210; 309-311.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 340-342.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

2/ KODEKS CYWILNY NAPOLEONA Z ROKU 1804

W rozwoju prawa sądowego w Europie szczególną rolę odegrały kodyfikacje napoleońskie uchwalone i przyjęte w latach 1804-1810. Ogłoszenie w krótkim czasie pięciu kodeksów przyniosło przełom w każdej ze skodyfikowanych dziedzin prawa, ponadto to dzieło kodyfikacyjne stało się wzorcem dla wielu państw, które w swym ustawodawstwie przejmowały nie tylko ogólną systematykę materii kodeksowych, ale często recypowały ich idee i zasady.

Wśród kodyfikacji prawa cywilnego niewątpliwie najważniejsze i poczesne miejsce miał francuski kodeks cywilny z 1804 r. Jego wydanie było konsekwencją zmian, jakie dokonały się w sferze prawa cywilnego w pierwszym okresie rewolucji francuskiej i realizacją zapowiedzi konstytucji z 1791 r., która stanowiła, że „ma być utworzony kodeks cywilny dla całego Królestwa”. Prace nad jego powstaniem podjęto już w 1793 r., ale sfinalizowane one zostały dopiero po przejęciu władzy przez Napoleona. Z jego inicjatywy w roku 1800 powołano 4-osobową komisję. Owocem jej prac była uchwalona w 1804 r. ustawa pod nazwą Kodeks Cywilny Francuzów. Nazwa ta ulegała licznym zmianom, aczkolwiek do historii przeszedł on jako Kodeks Napoleona, co podkreślać miało rolę Napoleona w jego przygotowaniu.

Kodeks Napoleona liczył 2281 artykułów, które ułożone zostały, w trzech księgach. Pierwsza z nich zatytułowana była – o osobach, druga – o majątkach i różnych rodzajach własności, trzecia – o różnych sposobach nabywania własności. W księdze I unormowano prawo osobowe, małżeńskie osobowe, opiekę, kuratelę i adopcję. Księga II zawierała przepisy o własności, użytkowaniu i służebnościach. W księdze III umieszczono przepisy prawa małżeńskiego majątkowego, spadkowego i zobowiązań. Wśród zobowiązań znalazły się zastaw i hipoteka.

Kodeks Napoleona uważany jest za klasyczną kodyfikację burżuazyjną, opartą na prawno-naturalnych założeniach, eksponujących równość, nieograniczoną własność i swobodę umów. W rozwiązaniach szczegółowych nawiązywał też do norm prawa rzymskiego (prawo rzeczowe i zobowiązania) i dawnego prawa zwyczajowego (prawo rodzinne). Jego uniwersalny i ponadczasowy charakter sprawił, że we Francji (po wielu nowelizacjach) jest aktualny do dzisiaj, ponadto wprowadzony został w państwach podporządkowanych Napoleonowi i był wzorem dla kodyfikacji cywilnych wielu krajów europejskich (Rumunia, Włochy, Hiszpania) i pozaeuropejskich.

- Charakteryzując szczegółowe rozwiązania Kodeksu Napoleona należy zwrócić uwagę na to, że:
- wprowadzał zasadę równości i powszechności praw prywatnych, a ich ograniczenia odnosiły się do kobiet i dzieci pozamałżeńskich. Szczególnie ograniczone były mężatki. Pozbawione one zostały samodzielności w zakresie działań prawnych, zobowiązane do posłuszeństwa względem męża i ograniczone w sferze władzy rodzicielskiej. Podobnie rzecz się miała z dziećmi nieślubnymi, przy czym dzieci nieślubne tzw. naturalne mogły być prawnie uznane, zaś dzieci pochodzące ze związków cudzołożnych traktowano jako sieroty,
 - na zupełnie nowych zasadach oparto prawo małżeńskie, które w całej rozciągłości zostało zlaicyzowane. Oznaczało to, że zawarcie małżeństwa miało miejsce przed urzędnikiem stanu cywilnego, prawo dopuszczało ustanie małżeństwa w drodze rozwodu, a jurysdykcja w sprawach małżeńskich oddana została w ręce sądów powszechnych,
 - kodeks cywilny, znosząc własność podzieloną, przyjmował konstrukcję własności pełnej, przez co rozumiano prawo do najszerszego korzystania z rzeczy i nimi dysponowania, w sposób ograniczony tylko przez ustawy,
 - nabycie własności nieruchomości miało miejsce tylko w formie umowy, bez odrębnego aktu przenoszącego posiadanie.,
 - w odniesieniu do prawa zobowiązaniowego obowiązywała zasada swobody umów, co do treści i formy,

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

- wpisy hipoteczne miały czasowy charakter, cechował je brak szczegółowości i jawności,
- w prawie spadkowym kodeks dopuszczał dziedziczenie ustawowe i testamentowe, promując w pierwszym przypadku krewnych spadkodawcy i ograniczając pozycję żony, która mogła dziedziczyć w przypadku braku krewnych.

Podkreślić należy, że francuski kodeks cywilny obowiązywał w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (ze zmianami jego księgi pierwszej oraz prawa hipotecznego i prawa małżeńskiego), jak też w II Rzeczypospolitej na terenach byłej Kongresówki.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 210-212.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 197-199.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 67-71.

3/ KODEKS KARNY Z 1810 r.(Code Penal). Napoleoński kodeks karny był zamknięciem rewolucyjnych przemian w zakresie prawa karnego, które częściowo znalazły swój wyraz w kodeksach z 1791 i 1795 r. Z punktu widzenia techniki legislacyjnej stał na wysokim poziomie, zawierając w treści jasne i precyzyjne sformułowania.

Kodeks składał się z rozdziału wstępnego i czterech części, z których dwie pierwsze miały charakter ogólny (O karach kryminalnych i poprawczych oraz O osobach karnych), dwie zaś następne tworzyły część szczegółową (O zbrodniach i występkach i ich karalności oraz O wykroczeniach i karach policyjnych). Taka systematyka przesądzała o trójpodziale przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia. Z podziałem tym związany był rodzaj orzekanych kar i właściwość rzeczowa sądów. Zbrodnie zagrożone były najcięższymi karami (kara śmierci, kara śmierci kwalifikowana, kara śmierci cywilnej, kara robót publicznych, deportacja, więzienie). W sprawach o zbrodnie orzekały trybunały dystryktu przy udziale ławy przysięgłych. Występki podlegały karom poprawczym (więzienie, grzywna, pobyt w domu poprawy), a orzekały o nich sądy policji poprawczej. Za wykroczenia groziły kary policyjne (niewielka grzywna i krótki areszt), a rozpatrywały je sądy policji municypalnej.

Surowy co do systemu kar Code Penal z czasem poddany został licznym nowelizacjom, w ramach których zniesiono karę śmierci cywilnej, kwalifikowaną karę śmierci, karę pręgierza, jak też skoncentrowano się na resocjalizacji więźniów. Kodeks karny z 1810 r., wraz licznymi poprawkami, obowiązuje we Francji do dnia dzisiejszego.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 289 - 291.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 201.- 202.

4/ KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO Z 1806 R. Kodeks francuski, opierający się na ordonansie z 1667 r., tworzył katalog zasad, co prawda nie wyrażonych wprost lecz wywodzonych z postanowień szczegółowych, które stały się charakterystyczne dla współcześnie obowiązującego procesu cywilnego. Zaliczyć do nich należy zasady: równości stron, dyspozycyjności, kontradyktoryjności, ustności i jawności, koncentracji materiału dowodowego, swobodnej oceny dowodów i formalizmu procesowego.

Napoleońska kodyfikacja przewidywała dwa rodzaje postępowania: pojednawcze i procesowe. Przed wejściem na drogę procesową kodeks 1806 r. obligował strony do poddania się próbie pojednania, które przeprowadzał sędzia pokoju. Zawarta ugoda traktowana była jako tytuł

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

egzekucyjny. Jeżeli próba pojednania nie przyniosła rezultatu, powód za pośrednictwem swego pełnomocnika wytaczał powództwo. W jego efekcie obie strony z pomocą wyznaczonych pełnomocników rozpoczynały, zgodnie z zasadą kontradyktoryjności, pertraktacje, sprowadzające się do wymiany pism procesowych gromadząc w ten sposób materiał dowodowy. Kończyły się one wnioskiem jednego z pełnomocników o wniesienie sprawy na wokandę.

Na pierwszym posiedzeniu sądu precyzowano wnioski stron, w dalszej zaś kolejności, z inicjatywy stron, przedstawiano materiał dowodowy, aczkolwiek sędzia mógł żądać jego uzupełnienia. Ocenę dowodów pozostawiono swobodnemu uznaniu sądu. Na podstawie materiału dowodowego, z reguły dostarczonego przez strony, sędzia wydawał wyrok.

Wydany przez sąd wyrok można było zaskarżyć w drodze środków odwoławczych (zwyczajnych i nadzwyczajnych). Środkiem zwyczajnym była apelacja wnoszona do sądu II instancji. Środkami nadzwyczajnymi były: opozycja trzeciego, restytucja i kasacja. Opozycję trzeciego wносиła osoba, która nie brała udziału w procesie, jeżeli wydany wyrok naruszał jej prawa. Restytucja była skargą o wznowienie postępowania wnoszoną przez stronę do sądu, który wydał wyrok, o ile nastąpiło naruszenie ustawy lub błędne ustalenie faktów. Skargę kasacyjną wnoszono do Sądu Kasacyjnego na wyroki ostateczne, gdy naruszone zostały przepisy prawa materialnego lub formalnego. Rola sądu kasacyjnego, w przypadku uznania zasadności skargi, sprowadzała się do skasowania wyroku i przekazania sprawy do rozpatrzenia innemu sądowi równego stopnia.

Francuski kodeks procedury cywilnej w roku 1808 wprowadzony został w Księstwie Warszawskim. Co prawda miał on obowiązywać tymczasowo, jednak w praktyce utrzymał się do recepcji rosyjskiej procedury cywilnej, co nastąpiło w 1875 r.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 334 - 336.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 199 - 200.

5/ KODEKS POSTĘPOWANIA KARNEGO Z 1808 R.

Przypomnijmy, że już Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z sierpnia 1789 r. stanowiła o gwarancjach nienaruszalności osobistej i o domniemaniu niewinności oskarżonego do czasu udowodnienia mu winy. Kolejne decyzje Konstytuanty przyznawały oskarżonemu prawo do obrony, znosiły tortury, wprowadzały jawność i ustność procesu, udział w rozprawie przysięgłych oraz zasadę swobodnej oceny dowodów. Zmiany te znalazły odzwierciedlenie w kodeksie z 1791 r., a zwłaszcza w kolejnym kodeksie z 1795 r. o przestępstwach i karach, którego postanowienia w istocie dotyczyły prawa karnego procesowego. Jego regulacje odnoszące się do przebiegu i stadiów procesu były zapowiedzią wprowadzenia procesu mieszanego, określonego w kodyfikacji z 1808 r.

Napoleoński kodeks postępowania karnego z 1808 r. składał się z 643 artykułów ujętych w dwóch księgach, z których pierwsza dotyczyła dochodzenia wstępnego, zaś druga wyrokowania i wymierzania kary. Ta systematyka przesądzała o dwoistości procesu karnego, stanowiącego połączenie elementów procesu inkwizycyjnego i skargowego. Inkwizycyjny charakter miało postępowanie wstępne, które było wszczynane z urzędu, miało tajny charakter, a oskarżony nie miał prawa do obrony. Postępowanie główne toczyło się zgodnie z zasadami procesu skargowego. Było więc ono: ustne, jawne, oparte na zasadzie kontradyktoryjności i swobodnej ocenie dowodów.

Kodeks z 1808 r. w okresie jego obowiązywania był kilkakrotnie nowelizowany, a wprowadzane w nim zmiany szły w kierunku wzmocnienia pozycji oskarżonego (udział obrońcy w postępowaniu

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

wstępnym) i złagodzenia różnic między stadiami procesu. Efektem zmian był nowy, aczkolwiek oparty na starej kodyfikacji kodeks z 1958 r.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 345 - 348.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 200- 201.

6/ KODEKS HANDLOWY Z 1807 R.

Pierwszą kodyfikacją prawa handlowego w XIX-wiecznej Europie był francuski kodeks handlowy z roku 1807. W treści nawiązywał do ordonansów Ludwika XIV o handlu z 1673 r. i o marynarce z 1681 r. Składał się on z 648 artykułów ujętych w czterech księgach: o prawie handlowym i wekslowym, o handlu morskim, prawo upadłościowe i o bankructwach, oraz o jurysdykcji i organizacji sądów handlowych. Kodeks, przyjmując swobodę działalności handlowej, oparł zawarte w nim rozwiązania na kryterium przedmiotowym, zaliczając do prawa handlowego normy, które dotyczyły obrotu handlowego (czynności handlowych), a nie jak to miało miejsce wcześniej osób zajmujących się handlem. Czynności handlowe odnosiły się nie tylko do sfery wymiany, ale również kredytu i produkcji przemysłowej, a więc całej działalności gospodarczej mającej na celu osiągnięcie zysku.

Kodeks z 1807 r. był recypowany w większości państw europejskich i w krajach Ameryki Południowej. We Francji, z licznymi nowelizacjami obowiązywał do 2003 r. Przyjęty on również został w Księstwie Warszawskim (w roku 1809) i Królestwie Polskim. W II Rzeczypospolitej na ziemiach byłego Królestwa obowiązywał do roku 1934.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 220-223.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 200.

Pytanie problemowe:

Główne założenia kodyfikacji prawa powstałych we Francji w okresie rewolucji i rządów Napoleona

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe:

- a/ We Francji procedura karna z 1791 r. utrzymała legalną teorię oceny dowodów
- b/ Kodeks cywilny Napoleona z 1804 r. nadawał wpisom hipotecznym walor wieczystości, choć cechował je brak szczegółowości i jawności
- c/ Kodeks postępowania karnego z 1808 r. opierał się m. in na zasadzie swobodnej oceny dowodów przez sąd

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ We Francji procedura karna z 1791 r. nie przewidywała udziału czynnika społecznego w procesie karnym
- b/ kodeks cywilny Napoleona przyjmował konstrukcję własności pełnej
- c/ Wg kodeksu postępowania cywilnego z 1806 r. opozycję trzeciego wносиła osoba, która nie brała udziału w procesie, jeżeli wydany wyrok naruszał jej prawa.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 30: ŹRÓDŁA PRAWA CYWILNEGO W PRUSACH, AUSTRII I ROSJI W XVIII I XIX W.

1/ Prusy

Rozdrobnienie terytorialne Niemiec nie sprzyjało stworzeniu ogólnoniemieckiej kodyfikacji prawa cywilnego. Kodeksy takie powstawały natomiast w ramach poszczególnych władztw terytorialnych.

Pierwszym, noszącym nazwę kodeksu zbiorem prawa cywilnego była kodyfikacja bawarska z 1756 r. Nie miała ona znamion kodeksu w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, gdyż po pierwsze, nie dokonywała zasadniczej rewizji prawa cywilnego, po drugie, miała jedynie charakter porządkujący różne rozproszone źródła prawa.

W odróżnieniu od Bawarii program oświeceniowej kodyfikacji prawa podjęto w Prusach za sprawą Fryderyka II. Polecił on stworzenie zbioru praw, który pozbawiony luk, miał być oparty na prawie natury i prawie rodzimym. W efekcie kilkunastu lat pracy w 1794 roku ukazał się zbiór pod nazwą Powszechnego prawa dla państw pruskich, zwany Landrechem pruskim. W zamysłach twórców Landrechu było skodyfikowanie całego prawa materialnego, stąd też w swej treści obok prawa karnego i prywatnego zawierał przepisy z prawa państwowego i administracyjnego. Był to obszerny, bo liczący 19187 paragrafów zbiór, z których ponad 15 tys. dotyczyło prawa prywatnego. Liczba paragrafów przesądzała o tym, że miał on kazuistyczny charakter, przez co starano się osiągnąć zupełność zbioru pozbawionego luk. Landrecht był kodeksem okresu przejściowego, zawierającym, obok norm wywodzących się z ideologii Oświecenia, instytucje typowo feudalne.

W sferze prawa cywilnego Landrecht między innymi stanowił, że:

- zakres zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnej zależny był od przynależności stanowej (szczegółne, o feudalnym charakterze ograniczenia chłopów),
- małżeństwo to instytucja świecka, z jednoczesną jednak kościelną formą zawarcia,
- z ważnych przyczyn dopuszczalny był rozwód, o którym decydował sąd,
- obok feudalnej własności podzielonej wprowadzał własność pełną.

Landrecht pruski uchwalony jeszcze pod koniec XVIII w. pomimo pewnych nowych uregulowań w jego treści, ze względu na anachroniczne rozwiązania wymagał zmiany.

Nowy kodeks, jako ogólnoniemiecki, wydany został dopiero po ponad stu latach w roku 1896, z mocą obowiązującą od 1900 r. Jako Kodeks cywilny Rzeszy Niemieckiej (BGB) składał się on z 2385 paragrafów, które podzielone były na pięć ksiąg: część ogólną, prawo zobowiązań, prawo rzeczowe, prawo rodzinne i prawo spadkowe. W jego systematyce i treści widoczne były wpływy prawa rzymskiego i szkoły pandektystów. W praktyce oznaczało to, że był on kodeksem dla fachowców, a więc trudnym i mało przejrzystym dla przeciętnego człowieka.

W ramach zastosowanej systematyki rozbudowana była część ogólna kodeksu obejmująca 240 paragrafów. Uregulowane w niej zostały kwestie dotyczące: osób fizycznych i prawnych, odnoszące się do rzeczy, sprawy terminów i przedawnienia. W obszernej części poświęconej zobowiązaniom kodeks określał źródła zobowiązań (czyny niedozwolone i umowy) i przyjmował zasadę swobody umów. Co do prawa własności kodeks przyjmował koncepcję pełnego i wyłącznego władztwa nad rzeczą, ujętą w formie definicji negatywnej, czyli określającej granice wykonywania tego prawa z uwagi na treść ustaw i uprawnienia osób trzecich. W prawie rodzinnym BGB stał na gruncie małżeństwa świeckiego, traktując małżeństwo jako umowę cywilną. Obowiązkową była forma jego zawarcia przed urzędnikiem stanu cywilnego. Dopuszczał ustanie małżeństwa przez rozwód, a jurysdykcję w sprawach małżeńskich oddawał w ręce sądów państwowych. W prawie spadkowym

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

kodeks dopuszczał trzy tytuły dziedziczenia: testament, ustawę i kontrakt dziedziczenia. BGB, po wyeliminowaniu zmian jakie doń wprowadzono w III Rzeszy, obowiązuje do dnia dzisiejszego.

2/ Austria

Analogicznie jak w Prusach prace nad austriacką kodyfikacją prawa cywilnego rozpoczęły się w II połowie XVIII wieku, a ich inicjatorem była Maria Teresa oraz Józef II i Franciszek I. Zastugą tego ostatniego było opracowanie projektu kodyfikacji cywilnej, która pod nazwą Kodeksu Cywilnego Zachodnio-Galicyskiego, wprowadzona została w 1798 r. w Galicji Zachodniej i Galicji Wschodniej. Ziemie polskie pod zaborem austriackim miały być poletkiem doświadczalnym dla przydatności kodeksowych rozwiązań. Projekt opierał się na założeniach prawa natury, a składał się z 1613 paragrafów podzielonych na trzy części (prawo osobowe i rodzinne, prawo rzeczowe i spadkowe oraz zobowiązania. Na podstawie zebranych w Galicji doświadczeń i po wprowadzeniu poprawek opracowano ostateczną wersję kodeksu, który jako ABGB uzyskał sankcję cesarską w 1811 roku.

W nawiązaniu do justyniańskiej systematyzacji kodeks obejmujący 1502 paragrafy dzielił się na trzy części: o prawie osobowym, o prawie rzeczowym i o przepisach wspólnych prawom osobowym i rzeczowym. ABGB oparty został na zasadach: związku, sprawiedliwości, zupełności, równości wobec prawa, pełnej własności i swobody umów. Kodeks w swej treści nie zawierał przepisów charakterystycznych dla epoki feudalnej w jakiej został uchwalony. Przepisy te, dotyczące m.in. poddaństwa chłopów, przywilejów ujęte zostały w tak zwanych ustawach politycznych. Uwłaszczenie chłopów i zniesienie poddaństwa w połowie XIX wieku nie naruszało więc materii kodeksowych.

Do charakterystycznych cech ABGB zaliczyć należy:

- powszechność i równość praw cywilnych (pewne ograniczenia dotyczyły mężatek i dzieci nieślubnych),
- wprowadzenie w zakresie prawa małżeńskiego systemu mieszanego (świecko-wyznaniowego), co oznaczało, że zawarcie małżeństwa następowało w formie świeckiej lub wyznaniowej, ustanie zaś małżeństwa uzależnione było od wyznania (rozwód tylko dla niekatolików),
- w sferze prawa rzeczowego kodeks przyjmował konstrukcję pełnej własności,
- w odniesieniu do prawa zobowiązaniowego uznano swobodę zawierania umów. Kodeks z 1811 r., po częściowych nowelizacjach w czasie I wojny światowej obowiązuje w Austrii do dnia dzisiejszego.

3/ Rosja

Ruch kodyfikacyjny w Rosji, nie licząc wcześniejszych, mało znaczących prób, zapoczątkowany został na początku XIX wieku. W 1804 r. z inicjatywy Aleksandra I powołana została komisja, której zadaniem było ułożenie odrębnych kodeksów dla poszczególnych dziedzin prawa. Czołową rolę w pracach komisji odgrywał M. Sperański, który w pierwszej kolejności zajął się przygotowaniem kodyfikacji cywilnej. Opracowany projekt kodeksu, wzorowany na Kodeksie Napoleona, spotkał się jednak z ostrą krytyką i został odrzucony, a jego autora odsunięto od dalszych prac i zesłano na Syberię. Po objęciu władzy przez Mikołaja I powrócono do idei zreformowania prawa, powierzając to zadanie przywróconemu do łask Sperańskiemu. Jego poczynania nie zostały jednak skierowane na kodyfikację prawa, lecz jego unifikację. Kilkunastoletnie prace nowej komisji zaowocowały zebraniem wszystkich carskich ukazów, które ukazały się od roku 1649 do śmierci Aleksandra I. Ogółem składało się na to ponad 30 tys. pozycji, które ułożone w chronologicznym porządku wydano w 1830 r. pod nazwą Pełnego zbioru praw Cesarstwa Rosyjskiego. Po wydaniu zbioru, który nie był kodyfikacją, a jedynie zebraniem całości materiału ustawodawczego, prace Sperańskiego trwały nadal i

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

doprowadziły do ogłoszenia w 1832 r. Swodu Zakonow (Zwód Praw), który wszedł w życie w 1835 r. Był to już zbiór systematycznie ułożony, a więc mający charakter kodyfikacji.

Zwód Praw, na wzór Landrechtu Pruskiego, był kompilacją obejmującą niemal wszystkie dziedziny prawa, nie tylko sądowego. Składał się on z 8 części ujętych w 15 tomach. Przepisy prawa cywilnego (materialnego i procesowego) ujęte zostały w najbardziej rozbudowanym tomie XV. Prawo prywatne Zwodu, ułożone według systematyki justyniańskiej, miało feudalny i stanowy rodowód, w niewielkim stopniu uwzględniającym realia zachodnioeuropejskiego liberalizmu ekonomicznego. Przepisy Zwodu, pomijając liczne niedoskonałości techniczne, opierały się na dominującej pozycji szlachty i przedziałach stanowych. Zwód Praw, w części dotyczącej prawa prywatnego, obowiązywał w Rosji do czasów rewolucji, a na ziemiach polskich, w ich wschodniej części, do końca II wojny światowej.

Literatura:

- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 23-26; 37; 224-226.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 207-2014.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 157; 223-225.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 651-659.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka Landrechtu Pruskiego, austriackiego ABGB, Zwodu Praw Cesarstwa Rosyjskiego oraz ogólnoniemieckiego BGB

Pytania testowe:

1/ Landrecht pruski z 1794 r. był kodyfikacją:

- a/ Prawa procesowego
- b/ Prawa procesowego i materialnego
- c/ Prawa materialnego

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe:

- a/ ABGB z 1811 wprowadził konstrukcję własności pełnej
- b/ Zwód Praw w Rosji z 1832 r. zawierał prawo cywilne materialne i procesowe
- c/ Landrecht pruski z 1794 r. nie zawierał już żadnych instytucji prawa feudalnego

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 31: KODYFIKACJE PRAWA KARNEGO MATERIALNEGO I PROCESOWEGO W AUSTRII I PRUSACH Z PRZEŁOMU XVIII I XIX W.

Program humanitarystów w zakresie reformy prawa karnego był radykalny i daleko idący, ale pomimo kodyfikacji prawa nie od razu doczekał się pełnej realizacji. Część kodyfikacji karnych tkwiła swymi korzeniami w epoce feudalnej. Niektóre spośród uchwalanych na przełomie XVIII i XIX wieku kodeksów były wyrazem kompromisu feudalno-burżuazyjnego. Istniały wreszcie kodeksy, należące do nowej epoki, które w pełnym zakresie uwzględniały postulaty humanitarystów.

Spośród kodyfikacji karnych mieszczących się w dwóch pierwszych grupach wyróżnić należy kodyfikacje austriackie: Theresianę, Leopoldinę, Josephinę, Franciscanę, pruski Landrecht z 1794 r.

Austria

W Austrii pierwsze prace kodyfikacyjne poświęcone były prawu karnemu. W 1768 r. ogłoszony został kodeks zwany popularnie Theresianą. Obejmował on w 104 artykułach tak prawo karne materialne, jak i procedurę karną. W swej treści w niewielkim stopniu uwzględniał ducha epoki, wzorując się na pochodzącej z roku 1532 Carolinie. Do cech charakterystycznych Theresiany zaliczyć należy to, że:

- stała na gruncie publicznoprawnego charakteru przestępstwa, znając równocześnie przestępstwa prywatne, dochodzone w postępowaniu cywilnym,
- przestępstwa publiczne dzieliła na: bardzo ciężkie (kwalifikowana kara śmierci), ciężkie (zwykła kara śmierci) i lekkie (kary cielesne i majątkowe),
- dopuszczała stosowanie analogii i wymierzanie kar arbitralnych,
- miała miejsce dominacja kwalifikowanych kar śmierci,
- w wymiarze kar uwzględniała różnice stanowe.

Nowy okres w dziejach austriackich kodyfikacji karnych, bo uwzględniający reformatorską myśl oświeceniową, zapoczątkowany został wydaniem dwóch kodeksów z 1786 i 1787 r.

Kodeks karny z 1786 r., zwany Leopoldiną, wprowadzony został w podporządkowanej Habsburgom Toskanii. Obejmował on przepisy prawa karnego materialnego i procesowego, realizujące postulaty humanitarystów. Leopoldina była pierwszym kodeksem znoszącym karę śmierci oraz okrutne kary cielesne i hańbiące. W katalogu kar poczesne miejsce zajmowała kara więzienia.

Znacznie szerszy zakres obowiązywania, bo obejmujący obszar całej monarchii, miał kodeks wydany w 1787 r. przez Józefa II, stąd jego nazwa Józefina. Kodeks ten, pozbawiony kazuistyki, obejmujący 264 paragrafy, podzielony na dwie części, stał na gruncie zasad nullum crimen i nulla poena sine lege. Do jej najważniejszych postanowień zaliczyć należy to, że:

- opierała się na formalnej definicji przestępstwa,
- przyjmowała zasadę równości wobec prawa,
- przestępstwa dzieliła na zbrodnie, sądzone przez sądy kryminalne i przewinienia polityczne, podlegające wyrokowaniu przez władze administracyjne,
- likwidowała karę śmierci w postępowaniu zwyczajnym,
- za podstawową karę za zbrodnie uznawała karę więzienia, która jednak poddana została surowemu reżimowi w zakresie jej wykonywania.

Po śmierci Józefa II podjęto na nowo prace rewidujące jego dokonania w zakresie prawa karnego. Ukończone one zostały w 1796 r., a zaowocowały przyjęciem kodeksu karnego, który

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

obejmował również przepisy z zakresu prawa procesowego. Jako projekt, pod nazwą Ustawy karnej dla Galicji Zachodniej, wprowadzono go w 1797 r. na ziemiach III zaboru austriackiego.

Na podstawie zebranych doświadczeń kodeks ten stał się podstawą zbioru, obowiązującego od 1803 r. w całym państwie, pod nazwą Franciscana. Co do przyjętych zasad Franciscana nie odbiegała od Józefiny. Przestępstwa, w dwóch odrębnych księgach, dzielił na zbrodnie oraz przestępstwa policyjne, które dochodzone były w odrębnych procedurach przez sądy i władze administracyjne. Do grupy przestępstw policyjnych Franciscana zaliczała przestępstwa popełnione nieumyślnie, lżejsze uszkodzenie ciała i czyny naruszające dobre obyczaje. Jej wstecznym rozwiązaniem był powrót do kary śmierci. Równocześnie przywracała ona przedawnienia kary i przestępstwa. Kodeks z 1803 r., nie licząc pewnych rozwiązań odbiegających od ducha epoki, był co do kwestii merytorycznych i techniki legislacyjnej znaczącym osiągnięciem doktryny karnistycznej. Franciscana obowiązywała do roku 1852.

Prusy

W państwach niemieckich pierwsze kodyfikacje karne stworzone zostały w Bawarii i Prusach. Kodeks bawarski z 1751 r. był pierwszą kodyfikacją karną w Europie, pozostającą jednak pod wpływami Caroliny. Pomimo anachronicznego charakteru stał się on podstawą dla gruntownej reformy prawa karnego tak w Bawarii, jak i innych państwach niemieckich. Dla Bawarii nowożytny kodeks karny opracowany został w 1813 r., a jego autorem, wzorującym się na francuskim Code Penal, był A. Feuerbach. Była to już kodyfikacja, którą zaliczyć należy do grupy nowożytnych co do zastosowanej techniki, jak i zawartych treści.

W Prusach kodyfikacja prawa karnego znalazła swoje miejsce w Landrechcie z 1794 r. w jego tytule XX części II. Obejmował on 1577 paragrafów, co samo przez się świadczyło o jego kazuistycznym charakterze. Wyrastał z ducha epoki feudalnej, aczkolwiek spełniał niektóre postulaty humanitarystów. Formalnie stał na stanowisku równości wobec prawa i przyjmował zasadę nullum crimen sine lege. Przestępstwa dzielił na publiczne (przeciwko państwu i religii) oraz prywatne (przeciwko życiu, zdrowiu i mieniu). Tradycje feudalne widoczne były w Landrechcie, zwłaszcza w systemie kar. Dopuszczał karę śmierci, jak też karę śmierci kwalifikowaną. Przepisy karne zawarte w Landrechcie miały kazuistyczny charakter, a część z nich, o moralizatorskim charakterze, była pozbawiona sankcji. W części karnej Landrecht obowiązywał w Prusach do 1851 r.

Literatura:

- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 27-28; 38-39.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 710-720.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 153-158; 223-225.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 263-270.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka kodyfikacji prawa karnego w Austrii i Prusach z przełomu XVIII i XIX .

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytanie testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe. Józefina z 1787 r.:

- a/ wprowadziła formalną definicję przestępstwa
- b/ przestępstwa dzieliła na zbrodnie, sądzone przez sądy kryminalne i przewinienia polityczne, podlegające wyrokowaniu przez władze administracyjne
- c/ Utrzymała karę śmierci w postępowaniu zwyczajnym

2/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ Landrecht pruski z 1794 r. przewidywał karę śmierci
- b/ Franciskana z 1803 r. przewidywała przedawnienie kary oraz przestępstwa
- c/ Theresiana z 1768 r. wykluczała stosowanie analogii

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 32: SZKOŁY I KIERUNKI W PRAWIE KARNYM I CYWILNYM W XIX W.

1/ W europejskim prawie karnym z II połowy XVIII wieku i z początków XIX wieku dominowała szkoła humanitarna, której przedstawiciele postulowali kodyfikację prawa karnego i jego „uczwolnienie”, poprzez likwidację, z pobudek społecznych i emocjonalnych, feudalnego bezprawia i nadużyć wymiaru sprawiedliwości, co ogniskowała w sobie Carolina z 1532 r. Czołowi humaniści w niewielkim tylko stopniu zajmowali się szczegółową analizą zagadnień z zakresu prawa karnego. Obce im były zagadnienia związane z systematyką prawa, jak i teoretyczne rozważania dotyczące przestępstw, winy i kary.

Nowe spojrzenie na prawo karne przyniosła pierwsza połowa XIX wieku i związana z nią szkoła klasyczna. Jej przedstawicielami byli I. Kant, G. Hegel, a zwłaszcza wybitny filozof i prawnik – A. Feuerbach. Ci niemieccy klasycy, przyjmując podstawowe idee humanistów, reprezentowali stanowisko czysto teoretyczne, sprowadzające się do oderwanych od aspektów społecznych i gospodarczych rozważań formalno-prawnych poświęconych: przestępstwu, traktowanemu jako czyn zabroniony przez ustawę, winie, która będąc podstawą odpowiedzialności sprawcy, miała być oparta na wolnej, autonomicznej woli, niezależnej od czynników zewnętrznych i karze, będącej sprawiedliwym odwetem oraz proporcjonalnym zadośćuczynieniem.

Na założeniach szkoły klasycznej oparły się wszystkie ważniejsze kodeksy karne z XIX i początków XX wieku.

Zmiany społeczno-gospodarcze, jakie miały miejsce w II połowie XIX wieku, spowodowały krytykę szkoły klasycznej i rozwój nowych kierunków, określanych mianem pozytywistycznych. W grupie tych kierunków wyróżnić można nurty: normatywny, antropologiczny, socjologiczny i socjalistyczny.

- Nurt normatywny był w zasadzie kontynuacją szkoły klasycznej. Jego przedstawiciele (K. Binding, E. Beling), jako następcy klasyków, traktowali ustawę karną jako samodzielny twór, istniejący niezależnie od czynników pozaprawnych i zajmowali się, przy zastosowaniu metody formalno-dogmatycznej, opracowaniem podstawowych pojęć i konstrukcji prawnych abstrahując od uwarunkowań historycznych, społecznych i gospodarczych.
- Nurt antropologiczny, podobnie jak socjologiczny, powstał na gruncie krytyki szkoły klasycznej, która w swych rozważaniach nad prawem karnym odrzucała analizę różnych, zwłaszcza pozaprawnych czynników wpływających na przestępczość. Czołowymi przedstawicielami nurtu antropologicznego byli: C. Lombroso i E. Ferri. Lombroso, jako twórca nurtu, uważał, że skłonność do popełnienia przestępstwa jest wrodzoną cechą natury ludzkiej, i że na podstawie pewnych cech biologicznych i psychicznych, potwierdzonych badaniami antropologicznymi, można określić typ człowieka, jako potencjalnego przestępcy. Jego ustalenie stwarzało możliwość niedopuszczenia do popełnienia przestępstwa. W swym założeniu nurt antropologiczny pomijał wolną wolę i winę, jako podstawę odpowiedzialności karnej, a ponadto osłabiał rolę kary na rzecz środków zabezpieczających.
- Kompromisowym między szkołą klasyczną i antropologiczną był nurt socjologiczny. Jej twórca – F. Liszt, uważał, że przestępstwo jest zjawiskiem społecznym, a zadaniem nauki prawa karnego ma być przedstawienie czynników rodzących przestępczość oraz środków jakimi należało je zwalczać. Do tych czynników zaliczano zarówno osobowość przestępcy, jak i względy społeczne (warunki bytowe, bezrobocie, brak edukacji). Konsekwencją takiego rozumowania były badania nad przyczynami przestępczości i środkami jej zwalczania.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Najbardziej radykalnym kierunkiem nauki prawa karnego był nurt socjalistyczny. Reprezentowali go niemieccy socjaldemokraci, według których reforma prawa karnego jest możliwa tylko w warunkach nowego ustroju społeczno gospodarczego, znoszącego kapitalistyczną organizację społeczeństwa.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 209-2014.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 700-706.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa Warszawa 2015, s. 292-296.

2/ Osiemnastowieczny ruch kodyfikacyjny nie ominął prawa cywilnego. W porównaniu jednak z prawem karnym w prawie cywilnym program kodyfikacji napotkał większe trudności. Były one związane, poza Francją, z ugruntowanym ustrojem społeczno-gospodarczym, który był bardziej oporny na zasadnicze przekształcenia. To było powodem tego, że zmiany w obrębie prawa cywilnego miały początkowo charakter unifikujący, aczkolwiek uwzględniając hasła egalitaryzmu i liberalizmu, nieśmiało akcentowały trzy wolność: osoby, własności prywatnej i obrotu prawnego

Prawo cywilne i tworzone na jego gruncie kodyfikacje pozostawały pod znacznym wpływem rodzących się doktryn stymulujących jego rozwój.

Wraz z pojawieniem się wielkich kodyfikacji cywilnych z przełomu XVIII i XIX wieku cywilistykę zdominowały szkoła klasyczna i historyczna.

Nurt klasyczny przeważał w pierwszej połowie dziewiętnastego stulecia. Występował on w kilku odmianach, którymi były: pozytywizm prawniczy (ustawowy), szkoła egzegezy i pozytywizm naukowy.

Podstawową cechą pozytywizmu prawniczego było ograniczenie badań nad prawem do formalno-dogmatycznej analizy tekstu prawnego, w oderwaniu od warunków społeczno-gospodarczych. Charakterystyczną odmianą pozytywizmu prawniczego była szkoła egzegezy rozwinięta we Francji i Austrii. Jej przedstawiciele zajmowali się analizą – egzegezą przepisów Kodeksu Napoleona, budując na jej podstawie abstrakcyjne konstrukcje, mające na celu uzasadnienie intencji ustawodawcy co do przyjętych rozwiązań kodeksowych. Znamienne w tej materii mogą być słowa francuskiego cywilisty - Bugneta, który zaznaczał, *„Ja nie znam prawa cywilnego, ja tylko uczę Kodeksu Napoleona”*. Zmiany gospodarcze (przejście do epoki kapitalizmu monopolistycznego) i związana z tym dezaktualizacja wielu przepisów, spowodowały zmierzch szkoły egzegezy

Odrębną drogą poszedł rozwój myśli cywilistycznej w państwach niemieckich. Brak ogólnoniemieckiej kodyfikacji cywilnej spowodował, że pozytywizm naukowy przybrał postać pozytywizmu ustawowego. W jego obrębie ukształtowały się dwa kierunki: romanistyczny, którego czołową postacią był F. Savigny i germanistyczny, którego ideologiem był K. Eichhorn. Pozytywizm naukowy miał w rzeczy samej walor historyczny, gdyż jego zwolennicy uważali, że kodyfikacja jest wrogiem tradycji, a prawo nie może być narzucone odgórnie przez ustawodawcę. Przesłaniem szkoły historycznej było badanie procesu powstawania norm prawnych i tworzenie spójnego systemu prawnego w drodze opracowywania zmieniających się norm prawnych. Przedstawiciele nurtu romanistycznego skupiali się na badaniach nad prawem rzymskim i jego recepcją, zaś zwolennicy nurtu germanistycznego skupiali swą uwagę na badaniu prawa germańskiego. Z czasem dominować zaczął nurt romański, co było konsekwencją nowego opracowania, za sprawą Savigniego i B. Windscheida, rzymskich pandektów. Opracowania te stały się swoistym komentarzem, zbiorem orzecznictwa i podręcznikiem, przyczyniając się do nowej recepcji prawa rzymskiego. Na podstawie

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

analizy tego „nowego” prawa rzymskiego tworzone katalog abstrakcyjnych pojęć i instytucji, które w głównej mierze służyć miały rozstrzygnięciu przypadków indywidualnych. Zasadą romanistów, których zaczęto określać mianem pandektystów, była między innymi nowa systematyka prawa cywilnego, która swój wyraz znalazła w kodeksie cywilnym niemieckim z 1896 r. i kodeksie szwajcarskim z 1907 r.

Pod koniec XIX wieku, w związku z przemianami gospodarczymi, pojawiły się nowe kierunki w cywilistyce. Zaczęto odchodzić od liberalno- egalitarnych założeń prawa cywilnego, które chroniły interesy jednostki, na rzecz solidaryzmu społecznego, mającego służyć prawnej obronie słabszych. Te nowe kierunki, zwracające uwagę na uwarunkowania gospodarcze i socjologiczne zaczęto określać mianem naturalizmu prawniczego, lub szkoły socjalnej.

Literatura:

- K. Sójka- Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 251-256.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 646-650.
- B. Lesiński, W. Rozwadowski, Historia prawa, Warszawa-Poznań 1980, s. 349-351.

Pytanie problemowe:

Szkoły: klasyczna, antropologiczna i socjologiczna w prawie karnym XIX w. oraz główne założenia szkoły historycznej, pozytywizmu prawniczego i kierunków socjalnych w cywilistyce XIX w

Pytania testowe:

1/ Przedstawicielem szkoły klasycznej w prawie karnym był:

- a/ A. Feuerbach
- b/ C. Lambroso
- c/ F. Liszt

2/ Wskaż zdanie prawdziwe:

- a/ kierunki socjalne w cywilistyce pojawiły się na początku XIX w.
- b/ kierunki socjalne w cywilistyce skupiały się na wzmocnieniu ochrony interesów jednostki
- c/ Podstawową cechą pozytywizmu prawniczego było ograniczenie badań nad prawem do formalno-dogmatycznej analizy tekstu prawnego, w oderwaniu od warunków społeczno-gospodarczych.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 29: KODYFIKACJE PRAWA KARNEGO MATERIALNEGO WE FRANCJI, AUSTRII, NIEMCZACH I ROSJI W II POŁOWIE XIX W. I NA POCZĄTKU XX W.

1/ Francja

W rozwoju prawa sądowego w Europie szczególną rolę odegrały kodyfikacje napoleońskie uchwalone i przyjęte w latach 1804-1810. Ogłoszenie w krótkim czasie pięciu kodeksów przyniosło przełom w każdej ze skodyfikowanych dziedzin prawa, ponadto to dzieło kodyfikacyjne stało się wzorcem dla wielu państw, które w swym ustawodawstwie przejmowały nie tylko ogólną systematykę materii kodeksowych, ale często recypowały ich idee i zasady.

Niewątpliwie taki uniwersalistyczny charakter posiadał kodeks karny (Code Penal) z 1810 r. Napoleoński kodeks karny był zamknięciem rewolucyjnych przemian w zakresie prawa karnego, które częściowo znalazły swój wyraz w kodeksach z 1791 i 1795 r. Z punktu widzenia techniki legislacyjnej stał na wysokim poziomie, zawierając w treści jasne i precyzyjne sformułowania.

Kodeks składał się z rozdziału wstępnego i czterech części, z których dwie pierwsze miały charakter ogólny (O karach kryminalnych i poprawczych oraz O osobach karnych), dwie zaś następne tworzyły część szczegółową (O zbrodniach i występkach i ich karalności oraz O wykroczeniach i karach policyjnych). Taka systematyka przesądzała o trójpodziale przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia. Z podziałem tym związany był rodzaj orzekanych kar i właściwość rzeczowa sądów. Zbrodnie zagrożone były najcięższymi karami (kara śmierci, kara śmierci kwalifikowana, kara śmierci cywilnej, kara robót publicznych, deportacja, więzienie). W sprawach o zbrodnie orzekały trybunały dystryktu przy udziale ławy przysięgłych. Występki podlegały karom poprawczym (więzienie, grzywna, pobyt w domu poprawy), a orzekały o nich sądy policji poprawczej. Za wykroczenia groziły kary policyjne (niewielka grzywna i krótki areszt), a rozpatrywały je sądy policji municypalnej.

Surowy co do systemu kar Code Penal z czasem poddany został licznym nowelizacjom, w ramach których zniesiono karę śmierci cywilnej, kwalifikowaną karę śmierci, karę pręgi, jak też skoncentrowano się na resocjalizacji więźniów. Kodeks karny z 1810 r., wraz z licznymi poprawkami, obowiązuje we Francji do dnia dzisiejszego.

2/ Austria

Zmiany wywołane Wiosną Ludów w Austrii, obok pewnych przekształceń społeczno-gospodarczych zaowocowały również reformami w prawie sądowym, zwłaszcza w zakresie prawa karnego. Wyrazem tego było uchwalenie w roku 1852 nowego kodeksu karnego. Nie był on redakcją oryginalną, stanowił bowiem unowocześnioną wersję Francuskiego.

Najistotniejszymi zmianami nowej kodyfikacji było wprowadzenie, wzorem francuskiego Code Penal, trójpodziału przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia oraz zerwanie z zasadą, w myśl której w jednym akcie umieszczone były przepisy tak prawa materialnego, jak i procesowego.

Co do rozwiązań szczegółowych zwrócić należy uwagę na to, że:

- utrzymana została kara śmierci, ale nastąpiło jej ograniczenie (zdrada główna, zabójstwo, zbrodnie popełniona przez szajkę),
- złagodzeniu uległ system odbywania kary więzienia,
- do roku 1867 istniała kara chłosty i zakucia w kajdany,
- kara więzienia wynosiła od 6 miesięcy do 20 lat.

Kodeks z 1852 r. obowiązywał w Austrii do roku 1947.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

3/ Prusy, Bawaria i II Rzesza Niemiecka

W procesie reformowania prawa karnego w państwach niemieckich, a nieco później w II Rzeszy, ważną rolę odegrał francuski kodeks karny z 1810 roku. Pod jego wpływem uchwalony został zarówno kodeks bawarski z 1813 r., jak i kodeks pruski z 1851 r.

Autorem kodeksu bawarskiego był A. Feuerbach, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły klasycznej w prawie karnym. Nie może więc dziwić fakt, że jego dzieło tak co do techniki legislacyjnej, jak i treści wyrażało postulaty klasyków. Kodeks był napisany jasnym językiem, w sposób syntetyczny i wolny od kazuistyki. Obejmując 459 artykułów, dzielił się na część ogólną i szczegółową. Na wzór francuski wprowadzał trójpodział przestępstw. Stosował zasady nullum crimen sine lege i skrupowanie sędziego przy wymierzaniu kar, przez wprowadzenie sankcji karnych bezwzględnie oznaczonych, przewidzianych za dane przestępstwo. Kodeks bawarski, co było pozostałością poprzedniej epoki, był niezwykle surowy. Karą śmierci zagrożonych było 11 przestępstw. Znał ponadto karę śmierci cywilnej i kary cielesne.

Z ducha francuskiego kodeksu karnego wyrastał pruski kodeks karny uchwalony w 1851 r. Widoczne to było w przyjęciu trójpodziału przestępstw (zbrodnie, występki, wykroczenia), dostosowaniu katalogu kar do przestępstw i w recypowaniu zasad nullum crimen, nulla poena sine lege. Wśród kar wyróżniano te o podstawowym charakterze, jak: kara śmierci (za morderstwo, zdradę stanu), dożywotniego i czasowego więzienia, areszt i grzywna oraz o charakterze dodatkowym: utrata praw obywatelskich, dozór policyjny, wygnanie z kraju.

Proces jednoczenia Niemiec ponownie ożywił prace kodyfikacyjne nad prawem karnym, mającym obowiązywać w całym zjednoczonym państwie. Za podstawę tych prac przyjęto kodeks pruski z 1851 r. W efekcie kilkuletnich debat w roku 1871 ogłoszono ogólnoniemiecką kodyfikację prawa karnego. Generalnie nowy kodeks opierał się na zasadach przewidzianych w pruskiej kodyfikacji. Dzielił się on na część ogólną i szczegółową, z których ta pierwsza stanowiła o karaniu za zbrodnie, występki i wykroczenia, zaś druga szczegółowo traktowała o karach za poszczególne przestępstwa. W systemie kar zredukowano karę śmierci, ograniczoną do przypadku zabójstwa lub jego usiłowania na osobie cesarza, złagodzone wymiar kary pozbawienia wolności (maksymalnie z 20 do 15 lat), wykluczono odpowiedzialność nieletnich do 12 roku życia, przewidziano przedterminowe zwolnienia po odbyciu $\frac{3}{4}$ kary.

Nadmienić należy, że część ustawodawstwa karnego zawarta została poza ramami kodeksu z 1871 r.. Dotyczyło to między innymi przestępstw przeciwko zamachom terrorystycznym i działalności socjaldemokratów.

4/ Rosja

Do połowy XIX wieku Rosja była jednym z nielicznych krajów, które nie miały skodyfikowanego prawa karnego. Co prawda podejmowano próby jego porządkowania (komisje powoływane przez Piotra I, Słynna Instrukcja Katarzyny II z 1767 r.), ale poczynania te nie dały wymiernych efektów. Ruch kodyfikacyjny nabrał realnego znaczenia dopiero za panowania Aleksandra I i Mikołaja I. W roku 1832 wydany został Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego, w ramach którego, w jego tomie XV znalazły się zebrane w usystematyzowaną całość przepisy prawa karnego materialnego. Liczyły one 765 artykułów podzielonych na część ogólną i szczegółową. W większości miały one feudalny, przestarzały charakter, co wymusiło ich nową redakcję. Pracę nad przygotowaniem nowego kodeksu powierzono Sperańskiemu, a po jego śmierci D. Błudowowi. Ich efektem było wydanie w 1845 r. nowego zbioru pod nazwą Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych (KKGP).

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Była to obszerna kodyfikacja licząca 2241 artykułów, podzielonych na część ogólną i szczegółową. Z formalnego punktu widzenia KKGP stał na gruncie zasad nullum crimen, nulla poena sine lege, ale osłabiał je dopuszczając stosowanie przez sędziego analogii.

Wśród przestępstw poczesne miejsce zajmowały przestępstwa przeciwko państwu i panującemu, przeciwko porządkowi publicznemu i przeciwko Kościołowi prawosławnemu.

Kary przewidziane w kodeksie, zgodnie z jego nazwą, dzielono na główne i poprawcze. Do kar głównych zaliczano: karę śmierci, pozbawienia praw, zesłania na katorgę i zesłania na osiedlenie. Kary poprawcze to m.in.: więzienie, krótkie zesłanie, areszt, kary cielesne, grzywna. W systemie kar przejawiał się feudalny charakter kodeksu, który uprzywilejowywał przedstawicieli szlachty i duchowieństwa.

KKGP w okresie swojego obowiązywania był wielokrotnie nowelizowany, ponadto wydano szereg ustaw, które zapewniać miały ochronę porządku publicznego.

Na początku lat osiemdziesiątych XIX w., mając na uwadze rosnące wpływy europejskiej myśli karnistycznej, podjęto prace nad nowym kodeksem. Ich efektem była pochodząca z 1903 r. kodyfikacja karna, nosząca, od nazwiska jego twórcy, nazwę kodeksu Tagancewa.

Była to nowoczesna kodyfikacja, bazująca na założeniach szkoły klasycznej. Wyrazem tego było m.in. przyjęcie formalnej definicji przestępstwa, jako czynu zakazanego przez ustawę. Kodeks z 1903 r. przyjmował ponadto zasadę subiektywizacji odpowiedzialności karnej i stał na gruncie zasad nullum crimen i nulla poena sine lege, co wyrażało się zakazem stosowania analogii. Przestępstwa dzielił na zbrodnie (zagrożone karą śmierci, długoletnim więzieniem, zesłaniem, katorgą), występki (zagrożone więzieniem lub twierdzą) i wykroczenia (zagrożone aresztem i grzywną).

Dzielił się na część ogólną i szczegółową, które łącznie liczyły 687 artykułów. W części szczegółowej wyeksponowane były przestępstwa przeciwko religii i własności. Z nowoczesnych rozwiązań kodeks przyjmował warunkowe zwolnienie i zawieszenie wykonania kary.

Rosyjski kodeks karny z 1903 r. w związku z wybuchem rewolucji w 1905 r. poza częścią ogólną i przepisach o przestępstwach stanu nie miał zastosowania w Cesarstwie. Na zasadzie pewnego nieporozumienia kodeks Tagancewa stał się obowiązującym prawem w Królestwie Polskim w czasie pierwszej wojny światowej i w II Rzeczypospolitej do momentu uchwalenia kodeksu karnego w 1932 r.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 201-202; 230-232.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 38-39; 139-142.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 707-721.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 261-275.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka kodeksów karnych: francuskiego z 1810 r., austriackiego z 1852 r., bawarskiego z 1813 r., pruskiego z 1851 r., rosyjskich z 1845 r. i 1903 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe

1/ Francuski kodeks karny z 1810 r. dzielił przestępstwa na:

- a/ Zbrodnie i wykroczenia
- b/ Zbrodnie, występki i wykroczenia
- c/ Przestępstwa ciężkie i lekkie

2/ Wskaż zdanie prawdziwe:

- a/ Austriacki kodeks karny z 1852 r. nie przewidywał kary śmierci
- b/ Wg francuskiego kodeksu karnego z 1810 r. sprawy o zbrodnie sądzone były z udziałem przysięgłych
- c/ Kara chłosty została usunięta z kodeksu karnego austriackiego z 1852 r. na początku XX w.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 34: KODYFIKACJE PROCEDURY CYWILNEJ WE FRANCJI, AUSTRII, NIEMCZACH I ROSJI W XIX W.

1/ Francja

Przewlekłość nowożytnego procesu cywilnego (niemieckiego i francuskiego), niektóre jego archaiczne rozwiązania, jak też liberalizacja systemów ustrojowych dały asumpt do podjęcia zasadniczych reform w dziedzinie procesu cywilnego. Kierunek zmian w tej materii wyznaczał francuski kodeks procedury cywilnej z 1806 r., którego zasady przyjmowano w innych państwach.

Kodeks francuski, opierający się na ordonansie z 1667 r., tworzył katalog zasad, co prawda nie wyrażonych wprost lecz wywodzonych z postanowień szczegółowych, które stały się charakterystyczne dla współcześnie obowiązującego procesu cywilnego. Zaliczyć do nich należy zasady: równości stron, dyspozycyjności, kontradyktoryjności, ustności i jawności, koncentracji materiału dowodowego, swobodnej oceny dowodów i formalizmu procesowego.

Napoleońska kodyfikacja przewidywała dwa rodzaje postępowania: pojednawcze i procesowe. Przed wejściem na drogę procesową kodeks 1806 r. obligował strony do poddania się próbie pojednania, które przeprowadzał sędzia pokoju. Zawarta ugoda traktowana była jako tytuł egzekucyjny. Jeżeli próba pojednania nie przyniosła rezultatu, powód za pośrednictwem swego pełnomocnika wytaczał powództwo. W jego efekcie obie strony z pomocą wyznaczonych pełnomocników rozpoczynały, zgodnie z zasadą kontradyktoryjności, pertraktacje, sprowadzające się do wymiany pism procesowych gromadząc w ten sposób materiał dowodowy. Kończyły się one wnioskiem jednego z pełnomocników o wniesienie sprawy na wokandę.

Na pierwszym posiedzeniu sądu precyzowano wnioski stron, w dalszej zaś kolejności, z inicjatywy stron, przedstawiano materiał dowodowy, aczkolwiek sędzia mógł żądać jego uzupełnienia. Ocenę dowodów pozostawiono swobodnemu uznaniu sądu. Na podstawie materiału dowodowego, z reguły dostarczonego przez strony, sędzia wydawał wyrok.

Wydany przez sąd wyrok można było zaskarżyć w drodze środków odwoławczych (zwyczajnych i nadzwyczajnych). Środkiem zwyczajnym była apelacja wnoszona do sądu II instancji. Środkami nadzwyczajnymi były: opozycja trzeciego, restytucja i kasacja. Opozycję trzeciego wносиła osoba, która nie brała udziału w procesie, jeżeli wydany wyrok naruszał jej prawa. Restytucja była skargą o wznowienie postępowania wnoszoną przez stronę do sądu, który wydał wyrok, o ile nastąpiło naruszenie ustawy lub błędne ustalenie faktów. Skargę kasacyjną wnoszono do Sądu Kasacyjnego na wyroki ostateczne, gdy naruszone zostały przepisy prawa materialnego lub formalnego. Rola sądu kasacyjnego, w przypadku uznania zasadności skargi, sprowadzała się do skasowania wyroku i przekazania sprawy do rozpatrzenia innemu sądowi równego stopnia.

Francuski kodeks procedury cywilnej w roku 1808 wprowadzony został w Księstwie Warszawskim. Co prawda miał on obowiązywać tymczasowo, jednak w praktyce utrzymał się do recepcji rosyjskiej procedury cywilnej, co nastąpiło w 1875 r.

2/ Austria

Austriacki powszechny proces cywilny ukształtował się w połowie XVIII wieku, opierając się na niemieckim procesie cywilnym. Jego pierwsza kodyfikacja miała miejsce w roku 1781. Jej poszerzoną wersję, obowiązującą również w Galicji, wydano w roku 1796.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Podstawowe zasady tej procedury to: zasada dyspozycyjności, kontradyktoryjności, pisemności, formalizmu, legalnej teorii dowodów. Początkiem postępowania było wniesienie przez powoda do sądu pisemnej skargi określającej treść roszczenia. Sąd przysyłał ją pozwanemu, co rozpoczynało wymianę pism procesowych, kończących się wyznaczeniem terminu rozprawy, na której strony przedstawiały materiał dowodowy. Sędzia, będąc stroną bierną na podstawie dostarczonych mu dowodów wydawał wyrok. Od zapadłych wyroków stronom przysługiwała apelacja do sądu wyższego, a od wyroku sądu drugiej instancji odwołanie do Najwyższej Izby Sprawiedliwości.

Wady powyższego procesu (formalizm, przewlekłość) spowodowały, że w II połowie XIX wieku rozpoczęto prace nad nowym kodeksem. Pełna reforma procedury cywilnej, której autorem był F. Klein, nastąpiła w roku 1895.

Wydany w roku 1895 kodeks - zwany Kleinowskim, opierał się na zasadach:

- dyspozycyjności,
- ustności i jawności,
- koncentracji materiału dowodowego,
- swobodnej ocenie dowodów,
- kontradyktoryjności
- instrukcyjności.

Działania sądu rozpoczynały się od wniesienia skargi przez powoda, przekazania jej pozwanemu i wyznaczenia terminu rozprawy. W czasie jej trwania podejmowano próbę pojednania stron, rozstrzygano ekscepcje i ewentualnie wydawano wyrok. Gdy pozwany odrzucił roszczenia określone w skardze sędzia wyznaczał termin rozprawy głównej, mającej charakter dowodowy. Na tym etapie postępowania, sędzia, mając na uwadze dążenie do ustalenia prawdy materialnej, mógł z własnej inicjatywy żądać od stron przeprowadzenia określonych dowodów. Był to wyraz zastosowania powszechnie chwalonej zasady instrukcyjności. Zaletą procedury Kleinowskiej była również zasada koncentracji materiału dowodowego, która miała na celu przyspieszenie rozprawy.

Kodeks przewidywał środki odwoławcze w postaci: apelacji (od wyroków sądów I instancji), rewizji (od wyroków sądów apelacyjnych. Gdyby po wyroku wyszły na jaw nowe, istotne okoliczności, przysługiwała stronom skarga o wznowienie postępowania. W szczególnych przypadkach dopuszczalna była tzw. skarga nieważności (np. wskutek udziału w procesie sędziego wyłączanego lub pominięcia obligatoryjnego zastępstwa strony

Austriacki kodeks procedury cywilnej obowiązywał nie tylko w Galicji, ale również w II RP do czasu uchwalenia KPC w 1930 r., który wszedł w życie trzy lata później.

3/ Prusy i II Rzesza Niemiecka

W Prusach, podobnie jak w Austrii, próbę zreformowania i kodyfikacji prawa cywilnego procesowego podjęto w II połowie XVIII wieku. Idea ta znalazła potwierdzenie w wydanej w roku 1793 Powszechnej ordynacji sądowej dla państw pruskich.

Podstawowym założeniem ordynacji sądowej było uproszczenie procesu i jego przyspieszenie. Tym celom służyć miało przyjęcie zasady śledczej i likwidacja zasady kontradyktoryjności. Zasada śledcza dawała sędziemu możliwość ingerowania w postępowanie dowodowe przez fakt żądania przedstawienia dowodów, które nie zostały zaproponowane przez strony. Postępowanie w zasadzie dzieliło się na dwa stadia, z których pierwsze, prowadzone przez sędziego decernenta, miało charakter rozpoznawczy, drugie zaś wyrokujące.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Zjednoczenie Niemiec wymusiło likwidację partykularnych procedur obowiązujących w poszczególnych państwach niemieckich i przyjęcie nowej powszechnie obowiązującej kodyfikacji. Uczyniono to w roku 1877 uchwalając ogólnoniemiecki kodeks procedury cywilnej.

Kodeks z 1877 r. oparto na procedurze francuskiej z 1806 r. przyjmując jej podstawowe zasady. Były nimi: zasada dyspozycyjności, kontradiktoryjności, jawności i ustności oraz swobodnej oceny dowodów. Oznaczały one, że wszczęcie procesu mogło nastąpić na podstawie skargi strony, do stron należało dysponowanie materiałem dowodowym, rozprawa toczyła się w formie ustnej z udziałem publiczności, a sędzia miał swobodę w ocenie przedstawionych mu dowodów. Środkami dowodowymi były: zeznania świadków, orzeczenia biegłych, przysięga strony, dokumenty i oględziny.

Strony od zapadłego wyroku mogły się odwołać do sądu II instancji, który zaskarżony wyrok mógł uchylić i wydać nowy, lub zwrócić sprawę do ponownego rozpatrzenia sądowi I instancji. Istniała też możliwość wniesienia skargi rewizyjnej do Trybunału Rzeszy. Trybunał z powodu uchybień prawnych mógł wyrok uchylić i przekazać sprawę do ponownego rozpatrzenia przez sąd niższy, mógł też sam wydać wyrok rozstrzygający sprawę.

Niemiecki kodeks postępowania cywilnego obowiązywał na ziemiach polskich pod zaborem pruskim i w II RP do roku 1933, gdy wprowadzony został KPC z 1930 r.

4/ Rosja

W Rosji odrębna procedura cywilna została skodyfikowana w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego w części drugiej tomu X. Nie nosiła ona cech oryginalności, przyjmując zasady niemieckiego powszechnego procesu cywilnego, a więc zasadę: pisemności, tajności, dyspozycyjności i legalnej teorii dowodów.

Nowa regulacja procesowa wydana została w roku 1864 w związku z reorganizacją struktury rosyjskiego sądownictwa. Stanowiła ona kompilację zasad procesu cywilnego zaczerpniętych z zachodnioeuropejskich kodeksów procesowych. Zaliczyć do nich należy zasady: jawności, ustności połączonej z zasadą pisemności, kontradiktoryjności ograniczoną elementami instrukcyjności, swobodnej oceny dowodów.

Środkami odwoławczymi były apelacja do sądu wyższej instancji oraz kasacja. Ta ostatnia przysługiwała stronom od wyroków sądów apelacyjnych, a rozpatrywana była przez Senat Rządzący. Podstawą do wniesienia skargi kasacyjnej było naruszenie przez sąd wyrokujący przepisów prawa materialnego lub procesowego. Gdy kasacja została uwzględniona następowało uchylenie wyroku i przekazanie sprawy innemu sądowi właściwej instancji.

Rosyjska kodyfikacja procedury cywilnej obowiązywała również w Królestwie Polskim od 1875 r. i w II RP na ziemiach b. zaboru rosyjskiego do czasu wprowadzenia KPC w 1933 r.

Literatura:

- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 742- 749.
- A. Korobowicz, W. Witkowski, Historia ustroju i prawa polskiego 1772-1918, Warszawa 2012, s. 135-137; 179; 226.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 296-302.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka kodeksów procedury cywilnej: francuskiego z 1806 r., austriackiego z 1895 r., niemieckiego z 1877 r. i rosyjskiego z 1864 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe:

1/ Francuski KPC z 1806 r. dopuszczał:

- a/ tylko apelację
- b/ tylko apelację i kasację
- c/ apelację, kasację i opozycję trzeciego

2/ Wskaz zdanie prawdziwe:

- a/ austriacki kpc z 1895 r. opierał się m. in. na zasadzie instrukcyjności
- b/ wg austriackiego kpc z 1895 r. sędzia nie mógł z własnej inicjatywy żądać od stron przeprowadzenia określonych dowodów.
- c/ ogólnoniemiecki kodeks procedury cywilnej uchwalono w 1848 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 35: KODYFIKACJE PROCEDURY KARNEJ WE FRANCJI, AUSTRII, NIEMCZACH I ROSJI W XIX W.

W drugiej połowie XVIII wieku i w pierwszej połowie wieku XIX w większości państw Europy dominował z różnymi modyfikacjami proces inkwizycyjny. Ten okrutny i niesprawiedliwy w swej istocie proces karny został poddany ostrej krytyce ze strony ideologów Oświecenia i całego obozu humanistów. Krytyka ta dotyczyła zwłaszcza przedmiotowego traktowania oskarżonego, środków dowodowych, stosowania tortur. Powszechne dążenie do reformy procesu karnego realizowane było dwoma drogami. Jedna miała miejsce w ramach monarchii absolutyzmu oświeconego poprzez powolne ewolucyjne zmiany. Druga była konsekwencją rewolucji, niosącej nowe i radykalne zmiany, wprowadzane niemal od razu.

1/ Francja

Przykładem reform tego drugiego rodzaju były zmiany procesu karnego, jakie dokonały się na przełomie XVIII i XIX wieku we Francji. Już Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z sierpnia 1789 r. stanowiła o gwarancjach nienaruszalności osobistej i o domniemaniu niewinności oskarżonego do czasu udowodnienia mu winy. Kolejne decyzje Konstytuanty przyznawały oskarżonemu prawo do obrony, znosiły tortury, wprowadzały jawność i ustność procesu, udział w rozprawie przysięgłych oraz zasadę swobodnej oceny dowodów. Zmiany te znalazły odzwierciedlenie w kodeksie z 1791 r., a zwłaszcza w kolejnym kodeksie z 1795 r. o przestępstwach i karach, którego postanowienia w istocie dotyczyły prawa karnego procesowego. Jego regulacje odnoszące się do przebiegu i stadiów procesu były zapowiedzią wprowadzenia procesu mieszanego, określonego w kodyfikacji z 1808 r.

Napoleoński kodeks postępowania karnego z 1808 r. składał się z 643 artykułów ujętych w dwóch księgach, z których pierwsza dotyczyła dochodzenia wstępnego, zaś druga wyrokowania i wymierzania kary. Ta systematyka przesądzała o dwoistości procesu karnego, stanowiącego połączenie elementów procesu inkwizycyjnego i skargowego. Inkwizycyjny charakter miało postępowanie wstępne, które było wszczynane z urzędu, miało tajny charakter, a oskarżony nie miał prawa do obrony. Postępowanie główne toczyło się zgodnie z zasadami procesu skargowego. Było więc ono: ustne, jawne, oparte na zasadzie kontradyktoryjności i swobodnej ocenie dowodów.

Kodeks z 1808 r. w okresie jego obowiązywania był kilkakrotnie nowelizowany, a wprowadzane w nim zmiany szły w kierunku wzmocnienia pozycji oskarżonego (udział obrońcy w postępowaniu wstępnym) i złączenia różnic między stadiami procesu. Efektem zmian był nowy, aczkolwiek oparty na starej kodyfikacji kodeks z 1958 r.

2/ Austria

Proces karny w Austrii do połowy XIX wieku oparty był na procedurze inkwizycyjnej, której zasady określone były w Franciscanie z 1803 r. W następstwie wydarzeń Wiosny Ludów i zapowiedzi konstytucji oktrojowanej w 1849 r. przystąpiono do zasadniczej reformy procedury karnej. Dokonano tego w roku 1850 ustawą o postępowaniu karnym. Przewidywała ona wprowadzenie w monarchii, poza Galicją, procesu mieszanego na wzór kodeksu francuskiego z 1808 roku.

Nawrót do rządów absolutnych, będących konsekwencją klęski rewolucji, spowodował uchylene kodeksu z 1850 r. i przywrócenie zasad procesowych Franciscany. Ponowne prace nad nowym kodeksem procesowym rozpoczęły się w czasach dualistycznej monarchii austro-węgierskiej. Ich efektem było przyjęcie w roku 1873 kodeksu procedury karnej, której głównym autorem był J. Glaser. Nie była to kodyfikacja oryginalna, gdyż przyjmowała ona zasady procesowe określone w kodeksie francuskim z 1808 r. Stała więc na gruncie procesu mieszanego, w ramach którego postępowanie wstępne było inkwizycyjne, a rozprawa główna miała cechy postępowania

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

skargowego. Dochodzenie przestępstw wszczynane było z urzędu. W części wstępnej, która była tajna, oskarżony pozbawiony był prawa do obrony. Rozprawa główna oparta była na zasadach równości stron procesowych, ustności, jawności, swobodnej oceny dowodów i z udziałem sędziów przysięgłych, którzy przy przestępstwach ważniejszych decydowali o winie oskarżonego.

Po I wojnie światowej kodeks z 1873 r. obowiązywał w II RP na terenach b. Galicji do połowy 1929 r.

3/ Prusy i II Rzesza Niemiecka

Uchwalona w 1805 r. Pruska Ordynacja Kryminalna kodyfikująca proces karny oparty na zasadach inkwizycyjnych obowiązywała ponad 70 lat. W tym okresie wprowadzono do niej nieliczne tylko zmiany, aczkolwiek zmierzały one w kierunku procesu mieszanego (ustność i jawność postępowania przed sądem, udział w procesie przysięgłych, zniesienie legalnej teorii dowodów).

Zasadnicza zmiana w karnym prawie procesowym nastąpiła po zjednoczeniu Niemiec i wydaniu w roku 1877 Ogólnoniemieckiej Procedury Karnej, obejmującej 506 paragrafów. Proces wszczynany był z urzędu przez prokuratora i obejmował trzy stadia: śledztwa wstępnego, postępowania przejściowego i postępowania głównego. W zasadzie dwie pierwsze fazy miały charakter inkwizycyjny, ale oskarżony miał prawo do obrońcy. Rozprawa główna była w pełni skargowa. Oparta została na zasadach: ustności, jawności, kontradiktoryjności, swobodnej ocenie dowodów. W sprawach o zbrodnie o winie decydowali sędziowie przysięgli, o wysokości zaś kary sędziowie zawodowi.

Niemiecki kodeks procedury karnej obowiązywał na ziemiach b. zaboru pruskiego do połowy roku 1929.

4/ Rosja

Proces karny w Rosji po raz pierwszy skodyfikowany został w części II tomu XV Zводу Praw z 1832 r. Miał on w pełni inkwizycyjny charakter, aczkolwiek z wykluczeniem tortur, które zniesiono w 1802 r.

Zasadniczą reformę procesu karnego przeprowadzono w roku 1864, co było konsekwencją zmian w strukturze sądownictwa i liberalizacji ustrojowej czasów Aleksandra II. Kodeks z 1864 r. w miejsce procesu inkwizycyjnego wprowadzał proces mieszany składający się z trzech stadiów: postępowania wstępnego, oddania pod oskarżenie i rozprawy głównej. Postępowanie wstępne prowadzone było przez policję. Drugie stadium prowadził sędzia śledczy pod nadzorem prokuratora, a obejmowało ono przestępstwa poważniejsze, co do których o winie decydować mieli sędziowie przysięgli. Postępowanie wstępne kończyło się wniesieniem przez prokuratora do sądu aktu oskarżenia. Rozpocynało to trzecie stadium, którym była rozprawa główna.

Rozprawa główna była ustna, jawna, oparta na zasadzie równości stron procesowych i swobodnej ocenie materiału dowodowego przez sędziego. Kodeks przewidywał możliwość odstąpienia od postępowania dowodowego, jeżeli przyznanie się oskarżonego do winy nie budziło wątpliwości.

Nawrót reakcyjnej polityki caratu poczynając od lat osiemdziesiątych XIX w. spowodował, że władze zaczęły odchodzić od zasad procesowych przewidzianych w kodeksie z 1864 r. Przejawiało się to m.in. w stosowaniu represji karnej w trybie administracyjnym, czy też w ściganiu i sądzeniu przestępstw przez trybunały wojskowe lub wojenno-polowe.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Rosyjski kodeks procedury karnej w roku 1875 przyjęty został w Królestwie Polskim. Obowiązywał on również do roku 1929 na ziemiach centralnych i wschodnich II Rzeczypospolitej.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 200-201; 232-235.
- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa Warszawa 2015, s. 261-275.

Pytanie problemowe:

Charakterystyka kodeksów procedury karnej: francuskiego (z 1808 r.), austriackiego (z 1873 r.), niemieckiego (z 1877 r.) i rosyjskiego z 1864 r.

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie nieprawdziwe

- a/ Francuski kpk z 1808 r. ustanowił model procesu mieszanego
- b/ Francuski kpk z 1808 r. opierał się m. in. na zasadzie swobodnej oceny dowodów przez sąd
- c/ Rosyjska procedura karna z 1864 r. utrzymała model procesu inkwizycyjnego

2/ Głównym autorem austriackiego kodeksu procedury karnej z 1873 r. był:

- a/ Franciszek Józef I
- b/ F. Klein
- c/ J. Glaser

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 36: KODYFIKACJE PRAWA HANDLOWEGO W XIX W.

Prawo handlowe ma swoje korzenie w klasycznym rzymskim prawie zobowiązań. Początków odrębnego prawa handlowego upatruje się w późnośredniowiecznych Włoszech, gdzie narodził się handel na skalę ponad lokalną i zajęły się nim wyspecjalizowane podmioty. Do pełnej emancypacji prawa handlowego doszło w Europie w XIX wieku. Niewątpliwie wpływ na to miała nowa systematyka prawa burżuazyjnego. W ramach prawa prywatnego zaczęto odróżniać prawo cywilne, ujmowane jako gałąź prawa obejmująca stosunki osobisto-majątkowe jednostek w ogóle oraz prawo handlowe, regulujące niektóre tylko stosunki majątkowe jednostek wyodrębnione z prawa prywatnego na podstawie kryteriów podmiotowych lub przedmiotowych. Równie ważny wpływ na to wyodrębnienie miał intensywny rozwój handlu.

Pierwszą kodyfikacją prawa handlowego w XIX-wiecznej Europie był francuski kodeks handlowy z roku 1807. W treści nawiązywał do ordonansów Ludwika XIV o handlu z 1673 r. i o marynarce z 1681 r. Składał się on z 648 artykułów ujętych w czterech księgach: o prawie handlowym i wekslowym, o handlu morskim, prawo upadłościowe i o bankructwach, oraz o jurysdykcji i organizacji sądów handlowych. Kodeks, przyjmując swobodę działalności handlowej, oparł zawarte w nim rozwiązania na kryterium **przedmiotowym**, zaliczając do prawa handlowego normy, które dotyczyły obrotu handlowego (czynności handlowych), a nie jak to miało miejsce wcześniej osób zajmujących się handlem. Czynności handlowe odnosiły się nie tylko do sfery wymiany, ale również kredytu i produkcji przemysłowej, a więc całej działalności gospodarczej mającej na celu osiągnięcie zysku.

Kodeks z 1807 r. był recypowany w większości państw europejskich i w krajach Ameryki Południowej. We Francji, z licznymi nowelizacjami obowiązywał do 2003 r. Przyjęty on również został w Księstwie Warszawskim (w roku 1809) i Królestwie Polskim. W II Rzeczypospolitej na ziemiach byłego Królestwa obowiązywał do roku 1934.

Odrębne regulacje prawne obowiązywały w Prusach, a później w II Rzeszy Niemieckiej i Austrii. W państwach niemieckich jedynie Prusy miały uregulowane prawo handlowe, które zawarte było w Landrechcie pruskim z 1794 r. Rozwój gospodarczy, jak również polityczny Niemiec wymusił unifikację, a następnie kodyfikację przestarzałego prawa handlowego. Zasadniczego znaczenia nabrała ogólnoniemiecka kodyfikacja prawa handlowego z roku 1861 przyjęta w Związku Niemieckim, a następnie w całej Rzeszy. Kodeks z 1861 r. oparto na systemie **mieszanym**. Traktował więc on przepisy prawa handlowego jako normy stanu kupieckiego, ale równocześnie przyjmował istnienie pewnych czynności prawnych uznawanych za handlowe, niezależnie od tego, kto ich dokonywał. W tej wersji kodeks od roku 1861 obowiązywał w Austrii, a następnie w dualistycznej monarchii Austro-Węgierskiej. W II Rzeszy Niemieckiej kodeks z roku 1861 został znówelizowany w roku 1897. Jego postanowienia oparto na kryterium **podmiotowym**, traktującym prawo handlowe jako prawo kupców.

Literatura:

- K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 2015, s. 220-223.
- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 200.

Pytanie problemowe:

Kodeksy handlowe w XIX w.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe.

- a/ francuski kodeks handlowy z 1807 r. oparł swe rozwiązania na kryterium przedmiotowym
- b/ francuski kodeks handlowy z 1807 r. oparł swe rozwiązania na kryterium podmiotowym
- c/ niemiecki kodeks handlowy z 1861 r. oparł swe rozwiązania na kryterium przedmiotowym

2/ Wskaż zdanie prawdziwe. Francuski kodeks handlowy z 1807 r.

- a/ obowiązywał w Księstwie Warszawskim oraz w Królestwie Polskim i Polsce międzywojennej ((na ziemiach b. Królestwa Polskiego) do 1934 r.
- b/ obowiązywał tylko w Królestwie Polskim
- c/ obowiązywał w Polsce międzywojennej do 1939 r.

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

TEMAT 37: PRAWO SĄDOWE W PAŃSTWACH TOTALITARNYCH W I POŁOWIE XX W.

1/ Rosja i Związek Radziecki

Okres międzywojenny przyniósł znaczące zmiany w systemach polityczno-ustrojowych państw europejskich. W większości z nich ukształtował się ustrój oparty na liberalnych konstytucjach, przyjmujących system rządów parlamentarnych. Już jednak w II połowie lat dwudziestych, w związku z nasilającym się kryzysem gospodarczym, system liberalnych wartości zaczął się załamywać. Stało się to pożywką dla rozwoju nowych ideologii i ruchów politycznych, które prowadziły do ukształtowania się państw o autorytarnym i totalitarnym systemie władzy. Konsekwencją tych przekształceń ustrojowych były daleko idące zmiany, jakie miały miejsce w systemie obowiązującego prawa. Szczególnie widoczne to było w bolszewickiej Rosji i faszystowskich Niemczech.

Przebudowa dotychczasowego prawa najwcześniej nastąpiła w Rosji, będąc konsekwencją rewolucji i objęcia władzy przez bolszewików. Zmianami rewolucyjnej władzy objęto prawo cywilne, karne, procesowe i ustrój sądów.

W odniesieniu do prawa cywilnego głębokich przeobrażeń dokonano w prawie rzeczowym, spadkowym i małżeńskim. W dziedzinie prawa rzeczowego nastąpiło zniesienie już w 1917 roku prywatnej własności ziemi, w dalszej zaś kolejności prywatnej własności nieruchomości w miastach i upaństwowienie podstawowych środków produkcji. Istotnym zmianom uległo prawo spadkowe. Na mocy dekretu z 1918 r. zniesiono dziedziczenie majątku tak z ustawy, jak i na podstawie testamentu. Możliwe było jedynie dziedziczenie rzeczy osobistych i sprzętu domowego, gdyż pozostały majątek przejmowało państwo. Gruntowne zmiany objęły też prawo małżeńskie. Nastąpiła całkowita laicyzacja małżeństwa tak co do formy jego zawarcia, jak i rozwiązania. W tym ostatnim przypadku do orzeczenia o rozwodzie wystarczyło złożenie stosownego oświadczenia w urzędzie stanu cywilnego.

Dalej idąca niż w prawie cywilnym była reforma prawa karnego, które utożsamiano z całym systemem prawa. Jego stosowanie było ściśle związane z tworzonymi organami wymiaru sprawiedliwości. Kolejne dekryty o sądownictwie tworzyły trybunały rewolucyjne i sądy ludowe, które dominowały nad mało znaczącymi sądami lokalnymi. Samo prawo karne miało służyć interesom nowej władzy i stawało się instrumentem represji wobec przeciwników nowego ustroju. Kodyfikacje karne z 1919, 1922, 1926 r., jak też ustawa z 1936 r. zwana Lex Kirow dopuszczały stosowanie analogii, a przy wymierzaniu kar istniała dowolność i wyjątkowa ich represyjność, co prowadziło do masowego terroru, zwłaszcza w latach trzydziestych XX wieku.

Rewolucyjny charakter miało również postępowanie sądowe. Przyjęte w nim zasady upodabniały procedurę do inkwizycyjnej. Dotyczyło to zwłaszcza postępowania przed trybunałami rewolucyjnymi, które nie znaly instytucji obrońcy, stosowały tryb przyspieszony i orzekały jednoinstancyjnie.

2/ III Rzesza Niemiecka

Prawo sądowe w Niemczech, zwłaszcza w części dotyczącej prawa cywilnego i karnego, uległo zasadniczym zmianom po dojściu do władzy A. Hitlera. Reformowanie prawa było częścią programu partii, która zdominowała życie polityczne i społeczne w państwie.

W sferze prawa cywilnego program nazistów odnosił się przede wszystkim do zmian w prawie osobowym i małżeńskim. Ich praktyczna realizacja znalazła swój wyraz w tak zwanych ustawach norymberskich z 1935 roku (O obywatelstwie Rzeszy i O ochronie krwi niemieckiej), jak i w ustawie z 1938 r. o małżeństwie. Ustawy norymberskie wymierzone były przede wszystkim w ludność

HISTORIA PRAWA (REPETYTORIUM)

żydowską. One to, podobnie jak i późniejsze ustawodawstwo szczegółowe: pozbawiały Żydów obywatelstwa niemieckiego, zakazywały im zawierania małżeństw z Aryjczykami, zakazywały wykonywania pewnych zawodów, eliminowały ich z życia gospodarczego. Finalnym efektem polityki nazistów wobec Żydów była ich fizyczna eksterminacja w latach II wojny światowej.

W prawie małżeńskim i rodzinnym wprowadzane zmiany szły w kierunku zapewnienia małżeństwu czystości rasowej oraz objęcia i zapewnienia mu ochrony przez państwo.

Rygorom nowej nazistowskiej ideologii poddane zostało też prawo karne. Wyrazem tego było wprowadzenie zasady analogii, kary śmierci za przestępstwa przeciwko państwu i obostrzenie kar wobec ludności niearyjskiej.

Literatura:

- A. Dziadzio, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 248-255.
- T. Maciejewski, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007, s. 813-820.

Pytanie problemowe:

Zmiany w prawie sądowym w Rosji po 1917 r. i ZSRR oraz w III Rzeszy Niemieckiej.

Pytania testowe:

1/ Wskaż zdanie prawdziwe. W bolszewickiej Rosji:

- a/ Utrzymano prywatną własność nieruchomości w miastach
- b/ Zniesiono prywatną własność ziemi
- c/ Utrzymano prywatną własność ziemi do połowy XX w.

2/ Wskaż zdanie prawdziwe

- a/ Ustawy norymberskie z 1935 r. ograniczały działalność partii komunistycznej
- b/ Prawo karne w bolszewickiej Rosji oparte było na materialnej definicji przestępstwa
- c/ prawo bolszewickiej Rosji wykluczało możliwość orzekania rozwodów